

**KATONÁK, PAPOK,
POLGÁROK
1848/49-BEN**

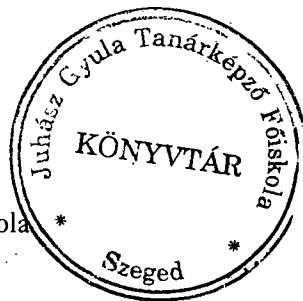
KATONÁK, PÁPOK, POLGÁROK
1848/49-BEN

BELVEDERE
MERIDIONALE
A JGYTF TÖRTÉNÉSZHALLGATÓINAK LAPJA

KISKÖNYVTÁR 12.

KATONÁK, PAPOK, POLGÁROK 1848/49-BEN

Tudományos konferencia
a Juhász Gyula Tanárképző Főiskola
Történettudományi Tanszékén
1998. szeptember 24.

Szerkesztette

DÖBÖR ANDRÁS, JANCSÁK CSABA, KISS GÁBOR FERENC
NAGY TAMÁS és ZAKAR PÉTER

SZTE Egyetemi Könyvtár

J000324293

BELVEDERE

Szeged, 1999

A kötet megjelenését támogatták:

Főiskolások a Szegedi Universitasban Alapítvány,
Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó,
Magyar Történelmi Társulat
Csongrád Megyei és Szegedi Csoportja,
Művelődési és Közoktatási Minisztérium
Magyar Millennium Emlékbizottság,
Nemzeti Kulturális Alap,
Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma,
Pro Renovanda Cultura Hungariæ Alapítvány
Karácsony Sándor Emlékére Szakalapítvány,
Prudentia Alapítvány,
Szegedért Alapítvány és
Szeged Megyei Jogú Város Önkormányzata

**JUHÁSZ GYULA
TANÁRKÉPZŐ FŐISKOLA**

Könyvtár

Közp. napló 215.370 /199 3..... sz

Nonai napló 10242 /199 9..... sz

© Belvedere Meridionale, 1999

Előszó

1848–1849 a magyar történelem azon korszaka, amelyről ugyan rengeteget írtak össze történészek, politikusok, katonák és publicisták, nagy tudósok és futóbolondok, ám amelynél a feltárandó kérdések és témák köre az idő múltával nem csökken, hanem egyre növekszik. A kortársak még jobbára emlékekre utalva próbálták meg összefoglalni a nagy év eseményeit – természetesen a szigorú objektivitás jegyében. Az őket követő nemzedék úgy hitte, hogy levetkőzte az elődök érintettségéből fakadó szubjektivitását, ám semmivel sem volt elfogulatlanabb náluk, legfeljebb még kevésbé értette a történeteket, mint a résztvevők. A magyar történetírás egészen az 1920-as évekig alapvető forráshiánnyal küzdött a forradalom és szabadságharc történetének írásakor, hiszen a legfontosabb dokumentumokat a bécsi levéltárak őrizték. Ugyanakkor a történészek csak kivételes esetekben hasznosították az itthon is hozzáférhető anyagot. A Monarchia felbomlásával ez a helyzet megváltozott, s egymás után jelentek meg a korszak történetére vonatkozó, levéltári kutatásokon alapuló tanulmányok, monográfiák és forráskiadványok. A II. világháborút követően, az 1940–50-es években a helyzet annyiban változott, hogy a történetírásra a politika egyfajta fordított logikát kényszerített. Nem a forrásokból levonható következtetések voltak érdekesekek, hanem az előre megadott következtetéseket alátámasztó források. Ezzel magyarázható, hogy a szabadságharc katonai történetével csak kevesen foglalkoztak, s azok sem annyira a források feltárásában jeleskedtek. A helyzet a hatvanas évektől fokozatosan változott, de a kutatás előtti politikai gátak csak az 1980-as években dőltek le.

A Belvedere Meridionale Kiskönyvtár újabb kötete is azt példázza, hogy 1849–49 története máig rengeteg érdekességet és feltárandó anyagot rejt magában, legyen szó akár az 1848 tavaszi helyi rendszerváltások történetéről, a szabadságharc hadlelkéseiről, a katolikus autonómiamozgalomról, a honvédsereg egyes alakulatainak, a szabadságharc hadeseményének vagy a magyarországi váraknak a történetéről. 1848–49 ugyan a magyar nemzeti mitológia része, de e két év valamennyi magyarországi nemzetiség és környékbeli nemzet tudatában meghatározó szerepet tölt be. Ezért is fontos a nemzetiségek együttműködésének és konfliktusainak olyan feltárása, amelyre a kötetben található tanulmányok tesznek kísérle-

tet a magyarországi örmények és románok 1848–49-es szerepe, vagy az 1848. október 15-i szegedi és szőregi vérengzés kapcsán. 1848–49 a magyarországi polgárosodás és modernizációs folyamat fontos állomása, s mivel a történetírás ez utóbbi elemet ritkán hangsúlyozza, szükség van az olyan témák feldolgozására is, mint a magyar vasútügy. Az itt közölt tanulmányok között vannak érett és kevésbé kidolgozott munkák, olyanok, amelyek levéltári alap kutatások eredményeként születtek, s olyanok, amelyek az eddigi irodalmat foglalják össze. Közös azonban bennük az elfogulatlanság igénye, a friss szemlélet, s a felismerés: maradt még tennivaló e téren a 175. évfordulóra is.

Hermann Róbert

Rendszerváltás Szegeden 1848 tavaszán

Az országgyűlés 1848. január 18-án tartott kerületi ülésén egy sor városi követ szólalt fel a szabad királyi városok ügyében. Szeged követe, Rengy Ferdinánd különösen kitűnt hazafias felszólalásával, melyben a nemzetre előnyös érveket sorakoztatott fel a szabad királyi városok védelmében.¹

Eszerint tudatában volt annak, hogy Szeged helyhatósági állása nem teszi lehetővé az összes polgárság valódi képviselőit az országgyűlésen. Tudta, hogy „institúciójának szúrágta, korhadt gépén a szabadság és polgári közélet majd minden nyilatkozata megtörik”, és róla, nélküle kormányoz otthon egy nem szeretett zárt bürokrácia. Ezért nem híve egy olyan rendezésnek, mely „a mostani gyógyíthatatlanul haldokló rendszernek remélett sírhantján egy alkotmányos élet kifejlődésének meg nem felelő, sőt azt veszélyeztető intézüiót elevenít fel”.

Ismeretes, hogy az országgyűlés az 1848. évi XXIII. tc-ben rendezte a városok ügyét. Mivel a törvény gyökeres fordulatot hozott, hisz a kiváltságörzés és kiváltságkorrekció helyett polgári alkotmányos elvekre helyezte a városok önkormányzatát, joggal beszélhetünk rendszerváltásról. Témánk szempontjából természetesen elsősorban a közigazgatási rendszer megváltozásáról.

Az egyik lényeges változás a tisztújítás szabályozásában következett be. Az addigi renddel, vagyis a tisztújításnak a tanács és a szűk körű testület hatáskörébe helyezésével szakítva, az aktív választójogot széles alapokra helyezte, és bizonyos értelmiségi, illetve vagyoni cenzus mellett megadta a polgároknak. Szabályozta a törvény a tisztújítás módját, megállapítva azon személyek körét, akik választás alá kerültek. Ezek a következők: a polgármester, főbíró, főkapitány, tanácsbeliek, jegyzők, tisztii ügyészek, levéltárnok, telekbíró, számvevő, tisztii főorvos, fősebész és a főmérnök. Miközben az új tisztségviselők megválasztását a törvény kötelezővé tette, nem szólt arról, hogy a választás milyen időtartamra érvényes.

¹ Az *Aigner család származása*. Összeállította: AIGNER JÓZSEF. Móra Ferenc Múzeum Történeti Osztálya, Helytörténeti Gyűjtemény. Kézirat, 22. p.

Nem rendelkezett a törvény a tanács és a közgyűlés hatásköréről sem. Ezt a jövő törvényhozására bízta.² Köztudott, hogy a polgári közigazgatás csírái a szabad királyi városokban alakultak ki, mert a városok fő funkciója 1848 előtt sem a jobbágyigazgatásban állott. A városi tanács vagy az egyes tanácsnokok első fokú közigazgatási hatóságok voltak, már 1848 előtt is. Ez a hatáskörük az 1848-i XXIII. tc. elfogadása után is megmaradt. Egy lényeges különbséget azonban föltétlenül regisztrálnunk kell az 1848 előtti állapothoz képest, nevezetesen azt, hogy a törvény a tanács fölé választott képviselő-testület helyezett. Azaz, a Tanács pusztán végrehajtó szervvé vált; a döntéseket már szélesebb önkormányzati fórumon hozták. A városi rendezés tárgyában született ideiglenes törvényjavaslatot 1848. március 19-én fogadták el a kerületi ülésen.

Wöber György, Szeged egyik országgyűlési követe a törvényjavaslat március 15-én tartott kerületi vitájáról küldött tudósítást. E követi jelentést megismerve határozott úgy a Tanács, hogy népgyűlést hívnak össze a közönség megnyugtatása végett.³ Szeged Város Tanácsának 1848. március 18-án kelt jegyzőkönyvéből kiderül, hogy a „napról napra fontosabb váló események” helyi szinten elsősorban a személy és vagyonbátorság kellő biztosítását igényelték. A reformok által elindított korszakos változások nem torkollhattak zűrzavarba, a rendszerváltás csak a rend, csend, a személy-, és vagyonbátorság fenntartása mellett vehette kezdetét.

Mivel a még hatályban lévő törvények nem adtak minden helyzetre kellő útmutatást, a város életében gondokat okozott a mindennapi élethez nélkülözhetetlen igazgatási funkciók ellátása, a különböző testületek és intézmények működtetése. A probléma részben abból fakadt, hogy a fennállót gyökeresen tagadó újat, a régi városi magisztrátussal kellett életbe léptetni. Új szervként ült össze március 18-án Szeged Város Népgyűlése, mely megválasztotta az Állandó Bizottmányt még ugyanaznap. Az Állandó Bizottmány gondoskodott a császári jelvények eltüntetés-

² CSIZMADIA ANDOR: *Magyar városi jog*. Bp., 1942. 170. p.

³ Wöber György jelentését és más egyéb, a kor szegedi történéseire vonatkozó forrásokat ismerteti hivatalosan G. TÓTH ILONA: Az 1848–1849. évi forradalom és szabadságharc dokumentumai a Csongrád Megyei Levéltárban című cikke. In *Szeged*, 1998. március, 8–16. p.

séről, a középületek állagáról, szervezte a polgárőrséget, minden ülésen beszámolt a közrend- és vagyonbiztonság állapotáról. A közigazgatási átmenetet biztosító jellege kiderül abból, hogy utolsó ülését 1848. április 23-án tartotta.

Hatásköre alapján gyakorolt funkciói közül kiemelendő a közrend fenntartására irányuló tevékenysége. Hogy az utóbbi mennyire összeforrt a változások lényegével, mutatja a március 19-én tartott ülésük állásfoglalása: „Az új helyzet tanulságul szolgál arra, hogy a rend és szabályszerűség a szabadsággal azonos”. Tary Pál bizottsági elnököt megbízták egy őrhad felállításával és alkalmazásával, melynek vezetője választás útján Korda János polgárőrségi alezredes lett. Személyében egyéni nemességgel rendelkező táblabíró, a választott közösségnek tagja, jómódú földbirtokos és háztulajdonos, egyszóval a legtekintélyesebb polgárok egyike került az őrhad élére. Március 21-én az elfogadott őrseregi alapszabály értelmében a tisztek új választás alá kerültek. Ekkor választották ezredesnek Korda Jánost, alezredesnek ifj. Osztrovszky Józsefet, őrnagynak Bába Antalt, segédnek Grün Jánost. Jellemző az új idők szellemére, hogy az őrhad mellé felállították az Őrhadi Választmányt is, „mellyel Korda János tartozott egyetértőleg intézkedni”. Tehát a város igyekezett a számára legfontosabbnak ítélt köznyugalmat civil ellenőrzés mellett megszervezni. Jóllehet maga az őrhad (őrsereg) is önkéntesekből állt. A forrás máshol ezt az alakulatot polgári őrseregnek is nevezi, mely kiegészült szakaszonként egy vadászkarral, amelybe megfelelő fegyverrel rendelkező egyének bejegyezheték magukat. Sőt az örködő választmányt – ilyen elnevezéssel is találkoztunk (M. L.) – utasították arra, hogy a fegyvert szerezni képtelen „önkéntesek” számára próbálja meg elérni a helybéli dandár fegyvereinek átadását. Ha a felszólítás eredménytelen lenne, akkor szerezzenek fegyvert a kereskedőktől, melyek árát a városi pénztár fogja kiegyenlíteni.⁴

A forrásokból megtudjuk, hogy az itteni katonaságnak – a helybéli „dandár úr” szerint – fölös fegyvere nem volt, a meglévőket meg nem engedheti át a polgári őrsereg számára. Ellenben felajánlotta, hogy az Állandó Bizottmány kérésére kész lépéseket tenni a „temesvári hadkormányi osztálynál” kincstári fegyverek beszerzése végett. Az Állandó Bizottmány

⁴ Csongrád Megyei Levéltár [a továbbiakban CsML], Szeged Város Állandó Bizottmányának iratai. Az 1848. március 19-i ülés jvk.

végül is azzal bírta meg az Őrhadi Választmányt, hogy ötszáz puskát szerezzen be a temesvári, vagy aradi kincstári fegyvertárból, ötszázat pedig a kereskedőktől.⁵ Itt jegyezzük meg, hogy a polgári őrseregbe beállt önkéntesek száma március 25-én 728 főre szaporodott.⁶ Később a kormány is bekapcsolódott a fegyverügy megoldásába.

Az április 13-án tartott gyűlésen felolvasták az „ideiglenes miniszteri bizottmánynak azt a levelét, melyben tudatta a szegedi illetékesekkel, hogy a külföldről százezer fegyvert rendeltek, de annak megérkezéséig a nemzeti őrség fölfegyverzéséről a hatóság „telhetőleg intézkedjen”.⁷

Ez a kormányzati rendelkezés azonban nem nyugtatta meg Szeged vezetőit. Különösen nem az Őrhadi Választmányt, mely miután meggyőződött, hogy a külföldről szállítandó fegyverek a kereskedés útján csak több hónap múlva érkeznének meg, a „hazában pedig fegyvert kapni nem lehet”, újra felszólította az ideiglenes miniszteri bizottmányt, hogy „a város és a haza ótalmára fölállott helybéli őrhadat fegyverrel mielőbb ellátni szíveskedjék”. Gróf Batthyány Lajos miniszterelnök – vélhetően több más város hasonló igényére is reagálva –, rendeletet adott ki április 19-én. A rendelet arra hívta fel a figyelmet, hogy nemzetőrnek csak akkor szabad fegyvert fogni, ha a polgári hatóságok rendelete következtében a nemzetőrparancsnok az illetőt erre fölszólítja.⁸

A hatóság azonban – Batthyány intelmének megfelelően – nem maradt tétlen. Az őrhadi küldöttség április 23-án arról tett kijelentést, hogy a nemzetőrség számára ismét 40 000 patront készítettett 160 váltó forintért, melyet a köztár fog kifizetni.

Az Állandó Bizottmány másik fontos feladata volt a császári jelvények eltüntetése és az új magyar címer kihelyezése. Ebből a szempontból figyelmet érdemel az a jelentés, mely jelezte, hogy a Szegedi Királyi Sőhivatal kész a nemzeti színek azonnali alkalmazására, mihelyt a bizottmányi végzést a nemzeti jelvények használatáról írásban megkapja.⁹ Hasonlóképp nyilatkozott a „dandár úr” is, mikor az Éléstári Hivatal és a vár kapuinak nemzeti színekkel való földíszítésére hajlandóságot mutatott.

⁵ Uo. Az 1848. márc. 20-i jkv.

⁶ CsML Állandó Bizottmány Iratai. Az 1848. március 25-i ülés jegyzőkönyve.

⁷ Uo. Az 1848. április 13-i ülés jegyzőkönyve.

⁸ CsML Népgyűlési Iratok. A Közcsendí Bizottmány április 23-i ülésének a jegyzőkönyve.

⁹ CsML Állandó Bizottmány Iratai. Az 1848. március 19-i ülés jegyzőkönyve.

De ő nem annyira a városi végrehajtó szerv, az Állandó Bizottmány írásos határozatára várt, mint inkább saját feletteseinek a véleményére. Mit mond az „illető fölsőbbség” a kincstári és várépületek nemzeti színbe öltöztetéséhez. A bizottmány tudomásul vette a hezitálást saját méltányos kívánatának minél előbbi teljesítését elvárván, egyben intézkedett a császári jelvényeknek a magánházakról való eltávolítása ügyében.¹⁰ Látványosan címerháborúról volt szó, valójában sokkal többről: a kétfejű sasok leszedése a köz- és magánházak oromzatáról, illetve a piros-fehér-zöld trikolorral való helyettesítése, egyszersmind a rendiségnek a polgári nemzet által való leváltását szimbolizálta. Ilyen értelemben az Állandó Bizottmány e hatáskörében a múlttal való formális szakítás kifejeződését kell látnunk. Ugyancsak e változás jelképes kifejeződését kell látnunk a Népgyűlés azon határozatában, melyet bizonyos utcák és terek „új nevekkal ellátása” tárgyában hozott, s annak azonnali „fogamatba vételével” megbízta Tary Pál főkapitányt. Mindezt „a rend, csend, személy- és vagonbiztonságra való állandó felügyelés” jegyében.

Ezek után nem meglepő, hogy a nádor hivatalos levelét tárgyaló március 20-i ülés „örömiadással” fogadta Batthyány Lajos miniszterelnökké történt kinevezését. A következő napi (március 21-i) ülésen már Batthyány Lajosnak Szeged város helyettes főbírájához intézett hivatalos levelét olvasták fel. Ebben a miniszterelnök a „közcsend fenntartását, a rendbontók vagy népbujtogatók, és a még fennálló viszonyok netáni tagadóinak szigorú fenyítését” rendelte el.¹¹ Érdekes ez az utóbbi megállapítás, hisz Batthyány nyilván nem a régi rendszer konzerválására gondolt, de a változásokat szigorúan csak törvényes mederben képzelte el. Ezért intette Szeged helyhatóságot, hogy egyfelől „törvényes körét és hatalmát alkalmazza, másfelől hazafiúlag törekedjék a bizalom lelkét, s nyugtató érzelmeit a nemzetszerető Királyi Főlség, s Nádor fő Hertzeg, mint szintén a törvényesség orgánumai iránt, gerjeszteni”. A hagyományos, de továbbra is törvényes institúciók iránti tisztelet megfért Batthyány szerint a hivatalos és polgári erély alkalmazásával. Sőt, csak így lehetett elérni azt, hogy „a hon, az ország, a város magához méltólag érezze át a nemzeti szabadság első örömeit”. A miniszterelnök tehát épp a változások

¹⁰ Uo. Az 1848. március 21-i ülés jegyzőkönyve.

¹¹ Uo. A 18. tárgyalási pont.

hordereje miatt az önkormányzati cselekményekért való polgári felelősségvállalásra figyelmeztetett. Ahogy ő felelősséget vállal a kormányzat eredményeiért, ugyanúgy teszi felelőssé a törvényhatóságok elnökeit is „mindazon nem reménylendő botrányra és zavarra nézve, melyek az általában nem várt hanyagságból származnak”.

Az Állandó Bizottmány olyképp vonta le a miniszterelnöki okfejtés tanulságait, hogy tudomásul vette a hatalommal járó felelősséget. Hozzáteszem, hogy egyben épített a „jó, magát szabadságánál fogva is büntülni tudó nép segítségére”. Ebben a válaszban benne van a felismerés, hogy a miniszterelnöktől elvárt, helyi szintű felismerés polgári kormányzás akkor valósul meg, ha az új vezetés sem fog a nép iránti bizalmában a jövőben csalódni. Magyarul: a polgári és politikai jogokhoz jutott népnek is méltósággal kell viselni a szabadság áldásait.

Az iratokból kiderül, hogy a „forradalom” helyi szinten elsősorban az új törvényekről szóló követi jelentések és tudósítások népgyűlési tárgyalását, illetve alkalmazását jelentette, az Állandó Bizottmány rendfenntartói közreműködésével.

Fontos követelmény volt a nyilvánosság betartása. Ennek megfelelően a Népgyűlés az önkormányzatiság elvének fokozatos érvényesülését demonstrálandó, tanácskozásait nyilvánosan tartotta. Így többek között az április 12-ét Lengyel Pál helyettes főbíró elnökletével, Kis József, Tary Pál főkapitány, Kolb Antal aljegyző „és számos polgárok, helybéli egyéb lakosok” jelenlétében a „Város Szék épülete udvarában, szabad ég alatt egész nyilvánosan”.¹²

Erre és az azt követő népgyűlések munkájára az volt a jellemző, hogy a városi követek Pozsonyból küldött jelentéseit tárgyalták elsősorban. A két követ (Wöber György és Rengey Ferdinánd) többek között részletesen beszámolt április 17-én kelt tudósításukban a március 31-én tartott országgyűlésen „helybenhagyott” törvényjavaslatokról. Így „a népképviselőt alapjáni követválasztásról, Magyar- és Erdélyország egyesítéséről, a független felelős magyar kormány eránti királyi leirat egyhangú elfogadásáról, illetve az idevágó törvénycikk módosításáról”. Utóbbi – a követi jelentés szerint a – „Nádor Őfensége közbenjárására és Kossuth Lajos szónoklata mellett a fennebbi napon végbe is ment”.

¹² CsML Szeged város Népgyűlési Iratai 1848. Az 1848. április 12-én tartott gyűlés jegyzőkönyve.

Mivel a rendszerváltást közigazgatási értelemben az önkormányzati irányításra, illetve a népképviselői országgyűlésre való áttérés jelentette, nagy fontossággal bír az erről szóló követi jelentés és annak fogadtatása.

A városi követek április 3-án kelt jelentése érinti ezt a témát.¹³ Ebben a „253. számtól a 260-i számig terjedő tanácskozási irományokban” jelentik hivatalosan, hogy Kossuth Lajos nézete szerint szükséges lett volna a megyei gyűléseket a törvényjavaslat szerint azonnal népképviselőre állítani, ám „a tisztos férfinak indítványát csak három megye pártolta”. Ezért a javaslatot további tárgyalások végett „zárt tanácskozmányra vitték”.

Figyelemre méltó, hogy miközben a jászkun kerületekről, a községi választásokról, a magyar egyetemről, nemzeti színről és országcímerről szóló királyi leiratok „közhírré tétettek”, a „megyék népképviselőre állítása eránti javaslat – elvetetett”. Ez a tárgyalási huzavona fokozta az eddigi hatóságok által vitt ügyek átmeneti jellegét a városokban is.

Jellemző az egykori királyi városok politikai fordulatára, hogy Somogyi Antal a fenti követi jelentések hatására, felírást indítványozott a „Nemzeti Kormányhoz”. Az ok „az ausztriai kormánynak a savoyai ügyekben megmutatkozó régi bürokratikus kényszere”, mely a kormányzása alatt álló népek, „legkivált az olasz faj” szabadságát veszélyezteti, illetve kifejlődését nehezíti. A „királyi trón, hazánk fénye és dicsősége kockáztatásával járó merénylet hathatós meggátlása végett” terjesztette fel a szegedi népgyűlés indítványát a nemzeti kormányhoz és Pest Város Bizottmányához. Sőt több példányban kiosztották a város lakossága között, illetve szétküldték Magyarországon és Erdély összes törvényhatóságának is.

Az eddigiekből is kitűnt, hogy az ország nagy átalakulási ügye mellett milyen kitartóan munkálkodott a Népgyűlés. Azonban nemcsak a még formálódó új törvényekről mondott véleményt, hanem a hatályban levő régi törvények, illetve friss miniszterelnöki rendeletek alapján igazgatta a város életét is. További tisztázó rendelkezésig lebonyolította pl. az új polgárok felvételét. Többek között a már említett Somogyi Antal polgárosítási ügye szépen mutatja a régi adminisztráció folyamatosságát és az új intézmények működését. Somogyi Antalt, a szegedi Közcsendi Bizottmány

¹³ Uo. A 31. tárgyalási pont.

jegyzőjét a Népgyűlés iktatta be a polgárok sorába, miután Bérczy Antal főkapitánynak a sokaság előtt „a Szalon polgári esküt letette”.¹⁴

A rendészet területén pedig a legkülönbözőbb ügyek hatósági intézését végezte a Népgyűlés, végrehajtó szervével, az Állandó Bizottmánnal együtt. Erre világít rá pl. Köl Máté mészáros esete. A Népgyűlés meg akarta szüntetni mészárszékének „húsmérési zsarolását”. Az esetben nem is az az érdekes, hogy a mészáros miként csalt, hanem az, hogy milyen okok készítették a Népgyűlés tagjait a beavatkozásra. Ez az ok a lakossági érdekek külföldi városi minták szerinti védelme. Mutatja az igazgatási összefonódást, hogy a népgyűlési indítvány „az alkalmazás és fogamatba vétel eránti részletes kimunkálás mellett a Tanácsnak fennhagyatott”. A Tanács, mint a régi városi rendi közigazgatás csúcsa, a végrehajtás során Köl Mátéval szemben több, még „fennálló felsőbbi rendszabályok értelmében” járt el. Azaz kötelezővé tette neki és egyben a helyi mészárosoknak, hogy a székeknél húsméréskor a vevők személyesen jelen lehessenek.

Általában a lakossági perlekedések tárgyában megmaradt a Tanács illetékessége. Ezt bizonyítja Weiss Hermann és Király János egymás kölcsönös bepanaszolásának története. A két haragos az Állandó Bizottmánynál tett panaszt egymás ellen tanukra hivatkozva, ám „úgy a panaszló mint a panaszlott személyt” az ügy megvizsgálása és elintézése végett a Tanácshoz utasították.¹⁵

Sorolhatnánk még a hasonló közigazgatási ügyeket, mindegyik azt példázná, amit a fentebbi hatósági eljárásokkal is jellemezni akartam, hogy 1848-ban az egykori szabad királyi városok hatósági-közigazgatási szervezete és hatásköre nem omlott teljesen össze, hanem a feladatokra összpontosítva átalakult, menetközben modernizálódott.

Ennek a spontán fejlődésnek volt az Állandó Bizottmány egyik ekladáns példája. A testület – mintegy utolsó jelentős cselekedeteként – a „legközelebbi múlt hongyülésén alkotott törvények kihirdetése végett” április 24-re népgyűlést hívott össze a városházára. Ezen a fórumon számolt be addigi tevékenységéről s tisztét visszaadta a Népgyűlés kezeibe.

A másnapi – április 25-i – Népgyűlés döntött a választóknak az 1848:

¹⁴ Uo. A 34. tárgyalási pont.

¹⁵ CsML Szeged Város Állandó Bizottmányának Iratai, 1848. Az 1848. április 13-án tartott ülés jegyzőkönyve.

XXIII. tc. szerinti összeírásáról.¹⁶ Eszerint az összeírást a négy rendbeli választmányból álló Középponti Bizottmány fogja át. Lengyel Pál polgármester előterjesztette, hogy az áprilisi törvények városi kihirdetése után a szavazati joggal bíró lakosok összeírása egy erre a célra kirendelt választmányra vár. Ez a választmány azonban nemcsak „az összeírás mikénti fogamatba vételét” irányítja, hanem azt az általános népesség-összeírással kívánja összekapcsolni, ami bővebb tanácskozást igényel.

Utóbbi művelethez – „a népességnek kívánatbani összeírásához” – már ki is jelölte a végrehajtó személyeket: Rókus részen Lovászy Andor és Szücs József, felső részen Lengyel János és palánki részen Riegel Ignác és Szabó Ferenc, míg alsó részen Kerny Imre és Paulovits Bazil írnokok lesznek az összeírók. Őket az összeírás felügyeletével megbízott tanácsnokok ellenőrizték.

A választójogosultak összeírása előtt közölni kellett e jogosultság feltételeit. Az idevágó törvény ismert általános rendelkezései mellett csak néhány fontos, a törvény által megkövetelt tulajdonságra hívjuk fel a figyelmet. Ezek az alábbiak:

„a) E város határához tartozó és a telekkönyvben tulajdon vagy egyszersmind hitveseik nevére is különleg beírt olly házat vagy telket egy év óta bírnak, mellynek értéke 1000 pengő forint, vagy:

b) E város határában mint kézművesek, bejegyzett kereskedők, gyárosok, egy év óta telepedve vannak, tulajdon műhellyel, kereskedési teleppel, vagy gyárral bírnak; és ha kézművesek, folytonosan legalább egy segéddel dolgoznak.

c) Túdorok, sebészek, ügyvédek, mérnökök, akadémiái művészek, tanárok, a magyar tudós társaság tagjai, kik e városban egy év óta telepedve vannak és 80 pengő forint házbért fizetnek.

d) Ezeken kívül mindazok, kik e város kebelében két év óta telepedve vannak és 600 pengő forint biztos jövedelmet, kerestük vagy tőkeértékük után kimutatni képesek.

e) Kik eddig városi polgárok voltak – választók lévén”.¹⁷

¹⁶ CsML Szeged Város Népgyűlésének Iratai. Az 1848. április 25-én tartott ülés jegyzőkönyve.

¹⁷ CsML Szeged Város Népgyűlésének Iratai, 1848. A kirendelt összeíró választmány nyomtatott hirdetése.

Az utolsó pont megint olyan kitétel, mely a régi kiváltság megváltozott körülmények közötti továbbélését bizonyítja. Túlzás lenne ez esetben korszerűsödő előjogokról beszélni, mindenesetre a békés politikai átmenet stabilizáló hatású elemeként foghatjuk fel.

A fenti képességekkel bíró városi lakosoknak tudtul adták, hogy az 1848. május 14-én tartandó tisztújításban szavazati joggal résztvevő választók összeírása május 2-án kezdődik és öt napon át tart. A listára felvétetni magát a város különböző helyein lehetett az arra jogosultaknak. Így Felsővárosban az ottani Casinóban, Rókuson a Hét pacsirtához címzett vendéglőben, a Palánkban a város széképületében, végül Alsóvároson Rengey Ferdinánd tiszti főügyész házában.¹⁸

Tanulmányunk címe az 1848-as rendszerváltás első heteinek szegedi történéseire utal. Úgy gondoljuk, hogy a régi felváltása az új szisztémával képletesen már az Állandó Bizottmány április 24-i megszűnésével kifejeződött, de a múlttal való lényegi szakítást mégis az új, immár polgári népképviselőket biztosító május 14-i tisztújítás fejezte ki a legjobban. Akkor ugyanis nemcsak a polgári városi közigazgatás fő funkciója, az első fokú hatósági jelleg manifesztálódott, – az megvolt 48 előtt is – hanem az alkotmányos jogok széles gyakorlására nyílt lehetőség.

¹⁸ CsML Uo. Az 1848. április 25-én tartott népgyűlés jegyzőkönyve.

*Korda János ezredes, a szegedi nemzetőrség vezetője 1848-ban
Tóth Molnár Ferenc alkotása, 1888*

Isten, Haza, Szabadság

Szabó Richárd kiskundorozsmai segédlelkész 1848–49-ben

A magyar történettudomány egyik súlyos adóssága, hogy nem vetett számot azzal a szereppel amelyet az egyháziak játszottak Magyarországon a polgári átalakulás, különösképpen pedig az 1848–49-es forradalom és szabadságharc eseményeiben. Nem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy a múlt század közepén a politikai elit gondolkozását még jelentős mértékben befolyásolták a kereszténység erkölcsi tanításai, a népesség legnagyobb részét kitevő parasztság, a magyarországi falvak népe számára pedig a vallásos-, illetve a világi élet és megnyilatkozás még nem vált szét egymástól, hanem összefonódott a kenyérkereső munkától kezdve egészen a társas életig. A haszonelvű szemlélet és gyakorlat erősödése, a hagyományos erkölcsi rend visszaszorulása még nem vált általánossá.¹

Nem pótolta az egyháziak szerepvállalásával kapcsolatos hiányérzetet a helytörténeti irodalom sem. Reizner János is csak egy-két mondat erejéig emlékezett meg 1884-ben megjelent munkájában a szegedi papság tevékenységéről: „A martiusi napok után Szeged papsága általában a szabadelvű haladás politicáját követte, s különösen az egyház fegyelmi és egyéb kérdésekben a lakosság rokonszenvétől kísért alkalmazkodást tanúsított. A papság ezen irányának vezére Nyáry Ferenc rókusai plébános volt, akinek követői között a legbuzgóbb volt Szabó Richárd belvárosi káplán...”² Kővér Lajos pedig a nemrég megjelent *Kiskundorozsma* című kötetben, mint maga írja, források híján „csak mozaikszerű képet”

¹ ANDRÁSFALVY BERTALAN: Az anyagi kultúra változása és az életmód átalakulása. In *Magyarország agrártörténete. Agrártörténeti tanulmányok*. Szerk.: Orosz István, Fűr Lajos, Romány Pál. [Bp.] 1996, 375. p.

² REIZNER JÁNOS: *A régi Szeged*. I. A negyvenes évek és a forradalom napjai Szegeden. Szeged, 1884. [A továbbiakban: Reizner 1884. I.] 227. p. – Reizner téved, amikor Szabó Richárdot belvárosi káplánnak tekinti, hiszen ő váci egyházmegyés papként ekkor kiskundorozsmai káplán volt, vö.: *Schematismus venerabilis cleri almae dioecesis Vaciensis pro anno aerae communis 1848*. Vác, d. n. 128. p., 184. p.

alkotott Kiskundorozsma 1848–49-es történetéről.³ Így azután azon sem csodálkozhatunk, hogy a helyi plébános nevének említésén túlmenően az egyháziak szerepének sem szentelt figyelmet.

Ugyanakkor figyelembe kell vennünk azt is, hogy 1848–49-ben a liberális közvélemény erőteljes politikai nyomást gyakorolt a klerikusokra annak érdekében, hogy azok aktívan vegyék ki részüket a polgári átalakulás munkálataiból, illetve Magyarország függetlenségi harcából. A korabeli, sajtóban uralkodó felfogás szerint a lelkészeknek nem csak joga, hanem egyúttal kötelessége is – akár a szószék igénybevételével – politizálni. Ennek legegyszerűbb módja az volt, ha – a korabeli szokásoknak megfelelően – a kormány rendeleteit nem csupán kihirdették, hanem magyarázatokat is fűztek hozzá. A radikálisok egyenesen az egyházi törvényekkel ellentétes fegyveres szolgálatot követelték meg a lelkészek-től: „... a potrohosság is fogy a fegyverforgatásban” – szögezte le egyik képviselőjük a *Marcius Tizenötödikében*.⁴ Mindezek figyelembevételével indokoltnak tűnik a célkitűzés, hogy az alábbiakban röviden áttekintsük egy olyan katolikus lelkész 1848–49-es tevékenységét, aki mindenben igyekezett ezen elvárásoknak megfelelni.

Szabó Richárd újságíró, író és 1848-ban még Kiskundorozsmán működő római katolikus segédlelkész 1820. május 6-án született a Zala

³ KÖVÉR LAJOS: A település az 1848/49-es forradalom és szabadságharc idején. In *Kiskundorozsma. Tanulmányok*. Szerk.: Kövér Lajos, Tóth Sándor László. Szeged, 1995. [A továbbiakban: Kövér 1995.] 157–167. p. – Itt azonban meg kell jegyezni, hogy a szerző még számos további forrást és feldolgozást is használhatott volna. Így például Herendi József munkáját (*A Jászkun-kerületek a függetlenségi harc alatt 1848- és 1849-ben*. Cegléd, 1901), *Kossuth Lajos összes munkái* XIV. kötetét (S. a. r.: Barta István. Bp., 1953.), illetve a Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár korszakra vonatkozó iratait (IV. B/101. A Jászkun Kerület Bizottmányának iratai 1848–49). Így elkerülhetne volna azt a hibát, hogy Balajthy Vendel kiskun-kerületi kormánybiztos működéséről, aki 1849 februárjától kezdve jórészt Kiskundorozsmán folytatta szervező munkáját és akinek tevékenységét az OHB is elismerésre méltónak tartotta, egyetlen mondatral sem emlékezik meg.

⁴ MESZLÉNYI ANTAL: *A magyar katolikus egyház 1848–49-ben*. Bp., 1928, 169–213. p. [a továbbiakban: Meszlényi 1928.]

ANDICS ERZSÉBET: *Az egyházi reakció 1848–49-ben*. Bp., 1949, 58–64. p.

HERMANN EGYED: *A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig*. München, 1973², 420–421., 427. p.

SZÁNTÓ KONRÁD: *A katolikus egyház története*. Bp., 1988². II. k. 405–406. p.

A potrohos papokról: *Marcius Tizenötödike*, 1. (1848. június 12.) 306. p.

megyei Szentgyörgyvölgyén. Iskoláit Vácon és Pesten végezte. Az 1830-as évek végén jelentkezett első szépirodalmi dolgozataival a *Rajzolatok*-ban, majd a Kovacsóczy által szerkesztett *Közleményekben*. Országos hírnévre azonban az *Életrajzokban* megjelent novelláival, illetve az ott közölt és a magyar irodalomban akkoriban teljesen újszerű leveleivel tett szert.⁵

Itt olyan szerzőtársakkal büszkélkedhetett, mint Pulszky Ferenc, Bajza József, Petőfi Sándor, Jókai Mór, Horváth Mihály és Sárossy Gyula. A negyvenes évek költőinek, irodalmi vénával rendelkező tagjainak írásai a divatlapokban láttak napvilágot. Fennállásukat a szerény mértékben polgárosuló közönség, különösen annak hölgytagjai biztosították, akik érdeklődéssel fordultak a drágább külföldi lapok helyett az izgalmas, olvasmányos, könnyen fogyasztható szórakozást ígérő orgánumok felé. A legsúlyosabb problémájuk ezen irodalmi divatlapoknak abban állt, hogy túl sok volt belőlük (*Pesti Divatlap, Életrajzok, Honderű*), s így késhegyre menő harcot vívtak egymással. A német származású Frankenburg Adolf ügyesen menedzselte lapját, az *Életrajzokat*, s azt fokozatosan irodalmi divatlappá alakította. Ennek megfelelően novellákat, beszéyleket, verseket, népmesemertetések, úti leveleket, értekezéseket és különféle tárcákat közölt. A szerkesztő célja pedig az elmagyarosodó városi polgárok között a polgári életforma, az irodalom és a magyar nemzetiség terjesztése volt.⁶

Frankenburg hamar felfigyelt arra, hogy a polgárosodás egyik, ha nem is leggyakrabban emlegetett velejárója, hogy a polgárosuló családok hölgytagjai is szeretnének olvasmányélményekhez jutni, lehetőleg nem olyan nagy erőfeszítések árán, mint amit pl. egy Jósika-regény elolvasása jelentett. Kézenfekvő volt, hogy a hölgyeket gyenge pontjuknál lehet behálózni, azaz a szerelem és a házasság témakörében. Ezen felismerés eredményeként robbant be irodalmi életünkbe Szabó Richárd is, aki éveken át publikálta a lapban *Nők világa* című irodalmi leveleit, majd 1847-ben könyv alakban is megjelentette azokat. E levelek műfaját ma már nehéz

⁵ SZINNYEI JÓZSEF: *Magyar írók élete és munkái*. XIII. k. Bp., 1909, 259–261. p. [a továbbiakban: Szinnyei 1909. XII. k.]

⁶ *A magyar sajtó története*, I. 1705–1848. Szerk. KÓKAY GYÖRGY. Bp., 1979, 618–630. p. SZERB ANTAL: *Magyar irodalomtörténet*. [Bp.,] 1991⁹, 306–307. p.

meghatározni. Filozofikusak, de hiányzik belőlük a filozófiánál nélkülözhetetlen eredetiség és elvonatkoztatás szándéka.⁷ Irodalmi igényességgel megfogalmazott mondatainak összege leginkább egy közepesen gyenge értekezésre emlékeztetik az olvasót, a józan ész mellett fel-felbukkanó katolikus erkölcsi követelmények viszont inkább egy prédikáció hangulatát idézik.⁸ Összességében talán akkor járunk a legközelebb az igazsághoz ha e leveleket praktikus házassági tanácsok gyűjteményének tartjuk kispolgári származású nők számára. A siker nem is váratott magára sokáig. A forradalom kitörésének pillanatában Szabó – különösen mint elbeszélő – a nők kedvelt írója volt.

Szerelemről, illetve házasságról alkotott koncepciója nem volt túl bonyolult. Megkülönböztette a testi gerjedelmeket a szellemibb és ezért nemesebb gyönyörűségtől, „azon belső lelki rokonság”-tól, „minek kútforrása az egymásért égő szív”.⁹ Mikor a *Szerelem és lemondás* című „beszélyében” Romlaci Gusztáv, a hazafiság és emberiség ügyének őszinte harcosa – a társadalmi korlátokat áthágva –, beleszeret Varannói Gábor gróf feleségébe, a karcsú, barna nő kökénykék szemeiben „szelíd fény reszketett”. Egy Jósika-regényből történő felolvasást követően a férfi megvallja érzelmeit, a grófnő azonban hamarosan magához rendeli és örökre búcsúzik a szépreményű hazafitól, egyúttal nehezményezi érzelmei feltárását. Romlaci költői kérdéssel válaszol:

„ – Hogyan grófné... hát örökké emésztő tűz martalékvá akart volna tenni bennünket? Nem érzett magában ösztönt a szent érzelemnek, mi lelkeinket összefűzte, nevet adni? Én nem bírok regényhősök erejével; nem tehetem, hogy a nap melegét ne érezzem, a madár dalát ne halljam; nem tudom lelkemet megölni. És azután oly tiszta, oly fönséges a mi

⁷ SZABÓ RICHARD: *Nők világa*. Pest, 1847, 22. p. [A továbbiakban Szabó R. 1847.] – Itt pl. arról értesülhetünk, hogy a „...férfiú, erősebb testalkata s idegrendszerénél fogva, mind szellemileg, mind testileg a hölgy felett áll... A hölgyet inkább szív, mint ész vezeti, inkább érez, mint gondolkodik...”

⁸ Meglepő, milyen határozottan védelmezte ekkor még Szabó Richárd a házasság felbonthatatlanságát, noha ezt a részt utólag szúrta be művébe. Szabó R. 1847, 26–35. p., vö.: Szabó Richard: „Egy hölgyhöz czáfolatul”. In *Életképek*. Szerk.: Frankenburg Adolf. 5. (1846/17. sz.) 513–516. p.

⁹ Szabó R. 1847, 21. p.

vonzalmunk, hogy miért pirulnánk önmagunk előtt, ha szerelemmé kereszteltük?”¹⁰

1846-ban publikálta az *Életképek*ben első „beszélyét”: *A regény és valót*. A törvénytelenül született Árva Peti története ezúttal irodalmi formába öntve közvetíti már korábban is hangoztatott gondolatait: tiltakozását az árvaügy rendezetlensége ellen, a születéssel együtt járó társadalmi gátak és kötöttségek igazságtalanságát, mindenek előtt pedig első és egyetlen igazi témáját: férfi és nő kapcsolatát, a szerelem igazi és mély értelmét. A meglepő az, hogy ez a beszélye nincs is rosszul megírva, noha a társadalmi vonatkozások néha kissé erőltetetten törnek felszínre. A szerelem a testi vonzalmon túllépve itt is lelki dimenziókat kap. Részlet a főhős monológjából:

„Ha tudjátok mit tesz szeretni? ha tudjátok, mit tesz a szívnek minden percben mintegy varázsihletésre kisarjadzó érzéseinek véghetlenségével egy lényen függni, kinek szépsége és jósága előttetek drágakökként ragyog, – ha a ti szíveteket is ily érzelemár elborította, érzelemár, mely gyöngy-hullámaival az egekbe ragadó gyönyöröknek csak érezhető, de ki nem mondható boldogságot rejtő tengerébe sodort, – ha a szellemtiszta érzelmek fönséges magasztossága dobogó szíveiteket mennyei élveknek befogadására szellemesítette: akkor meg fogtok érteni, ha szőszegénységemben érzelmeimnek egész világát ez egy szóba öntöm ki: szerettem.”¹¹ Ezekkel az írásokkal ma sem vallana szégyent igényesebb női magazinokban, feltéve, ha egyébként is fokozatosan lazuló erkölcsi elveit sutba dobná. A piaci igények formálták a szerelem, a női szívek szakértőjévé, országosan ismert és a nők körében különösen kedvelt elbeszélővé 1848 márciusára a kiskundorozsmai káplánt.

Jelen pillanatban nem tudjuk pontosan rekonstruálni, hogyan fogadták Kiskundorozsma polgárai az 1848. március 15-i pesti forradalom és az azt követő politikai események hírért. A már említett Dorozsma története utal a Jászkun kerületek kiváltságos helyzetére a forradalmat megelőzően, s ezzel azt sugallja, hogy a dorozsmaiakat sem töltötte el felhőtlen

¹⁰ Szerelem és lemondás. In SZABÓ RICHÁRD: *Beszélyei*. Pest, 1858, II. k. 101–102. p. [a továbbiakban Szabó R. 1858.]

¹¹ SZABÓ RICHÁRD: *Regény és való*. In Szabó R. 1858, I. k. 182. p.

¹² Kövér 1995, 157–158. p.

boldogság a politikai változások következtében.¹² Ennek némiképp ellentmond az az 1848. április 2-án Dorozsmán tartott egyházi ünnepély, amelyen a helyi lakosság a békés átalakulást ünnepelte. A szónok természetesen Szabó Richárd helybéli káplán volt.

Mint mindig, ezúttal is filozófiai magasságokból közelítette meg témáját. Az egyesek, épp úgy, mint az egész – mondotta – csak lépésenként haladhatnak előre a tökéletesedés pályáján. Az öntudatukra ébredt nemzetek jogot, igazságot és szabadságot követeltek – váltott át az egyetemes történeti dimenzióra. Magyar hazánkban is a „polgári szerkezet” kialakítása a cél, ami más országokban Magyarországgal ellentétben polgárvér ontásába került. Ezért már prédikációja elején Isten áldását kérte V. Ferdinánd királyra és a nemzet élén álló hazafiakra.¹³

A szó legnemesebb értelmében vett vallásosságra buzdította híveit, hiszen a vallástalanság szerinte erkölcstelenséget szül, amely végső soron a polgári jólétet is megsemmisíti. Az önérdek mellett a közjó fontosságára hívta fel hívei figyelmét, sürgette a rend és a még fennálló törvények tiszteletben tartását, óvott a vagyonnak, személynek megtámadásától, a „közcsendnek felzavarását”-tól, s azt sem rejtette véka alá, hogy az adózás nem fog a szabadság beköszöntével megszűnni.¹⁴ Nyomatékosan hangsúlyozta a nemzetőrségi szolgálat és a császári katonaság emberanyagát korábban biztosító katonafogdosás közötti különbséget is:

„Egy másik kötelesség, melyet a haza 's saját magatok érdekében teljesítenetek kell, a haza 's belbátorság védelmére késznek lenni. Isten ne adja: de ha az események tengeréből oly napok merülnének fel, melyek a hazára nézve veszélyesek; ha az önérdek, 's jogbitorlás, ha a nép 's nemzetnek a szabadságát ismét rabláncokra fűzni vágyó ármány emelkednék fel a régi rendszer romaiból, akkor a hazának a ti védő karaitokra lészen szüksége; akkor nektek a szántó vasat fegyverrel kell felcserélnetek.”¹⁵

Szabó Richárd nem az a fajta ember volt, aki bort ivott és vizet prédikált. A polgári átalakulás, a nemzeti ügy melletti elkötelezettségét bizonyítandó, az egyházi előírásokat áthágva szakállt és bajuszt növesztett

¹³ *Egyházi beszéd, melyet a békés átalakulás végett a váci egyházmegyei kormány által rendelt 's Dorozsmán ápril 2-án megtartott egyházi ünnepély alkalmakor mondott Szabó Richárd, helybéli káplán. Szeged, 1848, 3–6. p. [A továbbiakban: Szabó R. 1848/1.]*

¹⁴ Szabó R. 1848/1., 7–14. p.

¹⁵ Szabó R. 1848/1., 15. p.

és személyesen is részt vett a nemzetőrség fegyvergyakorlataiban.¹⁶ Országos hírnevét mégsem ez a prédikációja, hanem a cölibátus ellen intézett rendkívül durva támadása öregbítette. Az 1848-i cölibátusellenes mozgalmak előzményei a reformkorba nyúlnak vissza. 1842. december végén Nyitra vármegye közgyűlésén mozgalom indult a papi nőtlenség eltörlése érdekében. 1848 tavaszán azután számos röpirat és cikk szorgalmazta – a papságnak a társadalomtól történt elkülönülését megszüntetendő – a cölibátus eltörlését.¹⁷

Röpiratának bevezetésében üdvözli a szólásszabadságot és reményét fejezi ki, hogy az egyházfegyelem terén hamarosan reformok születnek. A reform szükségességét azzal indokolja, hogy a felvilágosodás következtében a klérus tekintélye összeomlott, s így állását meg kell változtatni. E tekintély elvesztésének fő oka, hogy a papság „...a nép s nemzet érdekei mellett hidegséget tanúsított, csak a hatalomnak bókolt”.¹⁸ Ami mögött persze ismét csak a cölibátus káros hatását sejtí, hogy végre levonja következtetését: a cölibátust, mint egyházfegyelmi szabályt el lehet törölni. Ezt követi egy hosszas egyháztörténeti áttekintés, ahol olyan magvas megállapításokkal találkozhatunk, mint például hogy a cölibátus volt a reformáció elterjedésének egyik oka, vagy pl. hogy a cölibátus szülte az egyháztörténelemben szép számmal előforduló hitszegéseket, mérgezéseket, házasságtöréseket, vérfertőzéseket, gyermeksikkasztásokat, rablásokat és sikkasztásokat, amelyek a papság nősülése esetén mind-mind elenyésznének. A tridenti zsinat szerinte Jézus és az apostolok tanítása ellenére emelt válaszfalat a klérus és a világiak közé, amit ezért ideje lerombolni.¹⁹ Javaslatá szerint a főpapoknak ez ügyben tartományi zsinatot kellene tartaniuk, s a cölibátust magának az egyháznak kellene eltörölnie. Biztos, ami biztos, végezetül utal az állam egyház fölötti felügyeleti jogára is, leszögezve, hogy ha az egyház nem adja vissza a papságnak ezen „emberi jogát”, akkor azt az állam kötelessége megtenni.²⁰

¹⁶ Reizner 1884. I., 227. p.

¹⁷ ZSIGOVITS BÉLA: *A papi nőtlenség (coelibatus) története Magyarországon*. Bp., 1914, 100–115. p.

¹⁸ SZABÓ RICHARD: *A coelibatus*. Szeged, 1848, 9. p. [a továbbiakban: Szabó R. 1848/2.]

¹⁹ Szabó R. 1848/2., 20–62. p.

²⁰ Szabó R. 1848/2., 63–69. p.

A röpirat érvrendszere nem tér el jelentősen elvbarátainak érvrendszerétől, hiszen anyagát a Szentírásból (pl.: Jézus apostolaitól sem kívánta meg a cölibátust), a történeti tapasztalattal alátámasztott erkölcsi életből (a cölibátus természetellenes állapot, az egyházi vezetők is gyakran áthágták e szabályt (lásd pl. a IV. Sixtus által alapított bordélyházat), valamint a felvilágosodás és a liberalizmus érvrendszeréből (a cölibátus elszigeteli a papságot a társadalom egészétől) meríti.²¹ Feltűnő viszont, hogy teológiai érvekkel nem operál, mint amilyen például a papság és a házasság szentségének egyébként hamis szembeállítását. Hangvétele szélsőségesen radikális, ami azonban a korszakban egyáltalán nem egyedüli és leginkább a Ronge-féle mozgalomhoz csatlakozott és 1848 tavaszán hazatért Horárik János stílusára emlékeztet.²² Az előzmények ismeretében azt sem szabad figyelmen kívül hagyni, milyen hatalmas lehetőségek nyíltak volna meg Szabó Richárd előtt abban az esetben, ha az egyházi hatóságok valóban eltörölték volna a cölibátust.

A cs. kir. hadsereg magyarországi támadása pillanatok alatt véget vetett a cölibátusról folyó vitáknak. Szabó Richárdot Szentkirályi Mór, a Jászkun kerület főkapitánya szólította fel dorozsmai látogatása során arra, vállalja el a 14. (Lehel) huszárezred táborigaznoki állását, amelyet 1848 októberétől kezdődően a Jászkun kerület önkéntes, majd sorozott újonciból állítottak ki. A segédlelkész igent mondott, de bevárta egyházi előljárói engedélyét, s csak azt követően érdeklődött, hová is kellene utaznia. A Jászkun kerületek központi bizottmánya közben is járt kinevezése érdekében a hadügyminisztériumnál, s ugyanezt tette Ferenczy Albert alezredes, az ezred szervezését kézben tartó honvédtiszt is 1848. december 28-án. Ennek ellenére Szabó hoppon, illetve alkalmazás nélkül maradt, mivel Ferenczy alezredes egy másik lelkészt, Dudás Jánost is

²¹ BARICZ ÁRPÁD: *Coelibatus: pokol?! Az 1848-as coelibatus ellenes alsópapi mozgalmak érvrendszere*. Szeged, 1998, (kézirat,) 22–37. p. A munka címével ellentétben mindössze két röpirat feldolgozásának eredményeképpen született, s a forráskritika nem tartozik a szerző erős oldalai közé.

²² TORDAI GYÖRGY: *Az 1848-as márciusi ifjak az egyházzól és a vallásról*. [Bp.,] 1965, 216–222. p. – Ugyanakkor ez a röpirat természetesen kiváltotta a sztálinista Tordai György őszinte elismerését.

felterjesztett kinevezés végett és végül is a Lehel huszárokhoz utóbbi nyert kinevezést.²³

Az állás nélkül maradt lelkész ekkor Debrecenbe utazott és 1849. február 10-én tábori lelkészi alkalmazásáig állást kért a hadügyminisztériumban. Mészáros Lázár hadügyminiszter 1848. február 12-én nevezte ki „az aldunai táborban szerzett érdemei méltánylatául” tábori lelkésznek, majd március 13-án a 16. (Károlyi) huszárezredbe osztotta be. Az aldunai táborra történő utalás valószínűsíti, hogy Szabó már 1848-ban részt vett a szerb felkelők ellen folytatott küzdelemben.²⁴

Mint viselte magát az egykori dorozsmai káplán új állásában, arról egyértelmű felvilágosítással szólnak pályatársai. Degré Alajos alszázados, a márciusi ifjak egyike, maga is író, visszaemlékezéseiben olvashatjuk a következő sorokat: „A Károlyi-huszárezrednél az irodalom is képviselve volt; Podmaniczky Frigyes s engem kivéve, az akkori idők legkedvesebb beszélyírója, Szabó Richárd volt ezredünk lelkésze. Inkább lehetett katonának, mint papnak nézni, az ezred egyenruháját viselte, köztünk lovagolt, s nem idegenkedett néha löport is szagolni.

Mikor Békéscsabára bevonultunk, díszistentisztelet tartott. Természetesen Szabó Richárd mondta a misét. Mulatságos volt látni azokat a tót asszonyokat, hogy szórták a keresztek, mikor meglátták a pödrött bajszú, sarkantyús csizmás papot, kinek rövidke miseinge alól a lovaglónadrág kilátszott; a segédletet pedig két huszártiszt teljesíté.”²⁵

A 16. huszárezred másik alszázadosa, Podmaniczky Frigyes báró is megerősíti naplójában a fentebb előadottakat: „Lelkészeink kitűnően

²³ Szabó Richard – Jászkun kerületek főkapitánya. Dorozsma, 1848. december 9. Mellette a kerületek központi bizottmányának átirata a HM-hez. Jász-Nagykun-Szoknok Megyei Levéltár IV. B/101. A Jászkun Kerületek Bizottmányának iratai, 1848/49. 1973/1848.

Ferenczy Albert – HM. ?, 1848. december 28. Magyar Országos Levéltár [a továbbiakban: MOL] H 75 1849:367 (iktatókönyv 8. k.).

A 14. (Lehel) huszárezredről KEDVES GYULA: *A szabadságharc hadserege I. a lovasság*. [Bp.,] 1992, 60. p. [a továbbiakban: Kedves 1992.]

²⁴ Szabó Richard – HM. Debrecen, 1849. február 10. MOL H 75 1849:2557.

Kinevezése: Közlöny 2. (1849. február 13.) 95. p.

Beosztása: Közlöny 2. (1849. március 18.) 195. p.

²⁵ Degré Alajos: *Visszaemlékezéseim*. S. a. r.: UGRIN ARANKA. Bp., 1983, 247. p.

Degré Alajosról BONA GÁBOR: *Kossuth Lajos kapitányai*. Bp., 1988, 167. p.

viselték magukat; csak református szent atyánkat [Sic! A szerző Harsányi Sámuelre utal – Z. P.] tartottam kötelességemnek meginteni, hogy hosszas szónoklatot az én huszárjaim aligha fognak szívesen venni.”²⁶

Szabó Richárd 1848–49-es szerepével kapcsolatban mind Ambrus József, mind pedig Meszlényi Antal annak a véleményének adott hangot, hogy az egykori dorozsmai káplán szerepet játszott dr. Hernoegger Antal kókai plébános Damjanich János tábornok által megparancsolt 1849. április 7-i kivégzésében. Meszlényi csak annyit ír az esetről, hogy a kókai plébános fejére állítólag már a tavaszi hadjárat megindításakor halált kiáltottak, majd így folytatja: „Siettette ezt az a bosszúállás, mellyel Szabó Richárd volt káplánja, most Damjanich tábori papja s egyik rokona forralt ellene.”²⁷ A probléma csak az, hogy Szabó sohasem volt Damjanich hadlelkésze és az sem valószínű, hogy jelen lett volna az április 7-i Szentkirályi erdőben végrehajtott kivégzésnél.

Adataink vannak ugyanis arra, hogy tavasszal már a népszerű irodalmár tábori lelkészként a 16. huszárezrednél működött.²⁸ Erről az ezredről viszont tudjuk, hogy noha emberanyaga viszonylag hamar összegyűlt, felszerelése és kiképzése igen vontatottan haladt. 1849. január elején a felszerelés alatt álló ezredet Békésbe telepítették át, s csak február végére sikerült a 2. őrnagy osztályát felszerelni és Bem csekély lovassággal rendelkező erdélyi hadtestéhez irányítani. Ez az osztály a szabadságharc bukásáig Erdélyben, illetve a Temesközben harcolt. Az ezred többi részének felszerelése továbbra is vontatottan haladt, s további négy

²⁶ B. PODMANICZKY FRIGYES: *Naplótöredékek, 1824–1886*. II. köt. 1844–1850. Bp., 1887, 293. p.

²⁷ Meszlényi 1928, 199. p. – Az igazsághoz tartozik, hogy Meszlényi, aki Ambrus munkájára hivatkozik (*Az 1848 és 1849-ik évi szabadságharcban résztvevő római és görög katolikus paphonvédek albuma*. Szerk.: AMBRUS JÓZSEF. I. köt. Nagyikinda, 1892.), még egy félreértéssel megtoldta az ügyet, ti. azzal, hogy Szabó Damjanich tábori lelkésze volt. Ambrus fent említett művének 31. oldalán a következőket írja: Hernoegger... „valószínűleg rosszlelkű ellenségei bosszújának esett áldozatul; kiváltképp ellensége volt egykori káplánja, Szabó Richard, ekkor a magyar hadseregben tábori lelkész [és nem Damjanich Jánosnál – Z. P.], később aposztatált; és egy rokona, ki mint honvéd hadnagy Damjanich alatt szolgált...”.

²⁸ MOL H 75 1849:8888 (iktatókönyv 10. k.), 1849:18814 (iktatókönyv 12. k.). Hernoeggerről: *A vácsi egyházmegye történeti névtára*. II. köt. A papság életrajzai. Vác, 1917, 769. p.

százada csak 1849 júniusának közepén került hadműveleti területre, a 4. osztálya pedig még később, ami nagyon valószínűvé teszi, hogy Szabó Richárd nem volt jelen a plébános kivégzésénél.²⁹ Ugyanakkor a kivégzés részletei máig sem tisztázottak kellőképpen. Mindazonáltal valószínű, hogy hitelt adhatunk Elekes István 3. zászlóaljbeli főhadnagynak (majd 1849. június 1-től százados) visszaemlékezéseinek, amely szerint a kókai plébánost saját hívei panaszolták be Damjanichnál az ellenséges fővezér proklamációjának felolvasása és a „magyar ügy” bántalmazása miatt.³⁰

A szabadságharc bukását követően Szabó Richárd Magyarországon vagy esetleg Erdélyben bujkált. Tartózkodási helye az egyházi hatóságok előtt is rejtély volt, amint arról Mericzay Antal váci káptalani helynök 1850. március 15-én kelt levelében Scitovszky János esztergomi érseket tájékoztatta. A megtorlás hullámainak elültével az 1850-es évek közepén Kolozsváron bukkant fel. Áttért a református hitre, ami az előzmények ismeretében nem túl meglepő. 1858-ban Pestre tette át székhelyét, ahol mint lelkes lapszerkesztő és író volt ismeretes. Még felsorolni is hosszadalmas azokat a lapokat, amelyeket szerkesztett: Erdélyi Múzeum, Divatcsarnok, Képes Családi Lapok, Gyermekbarát, Ifjúság Lapja, Magyar Bazár. Újságírói és regényírói tevékenysége mellett fordítóként is tevékenykedett. 1873. augusztus 9-én az Abaúj megyei Felsőkázmárkon érte utol a halál.³¹

Életében, regényhőseihez hasonlóan, előítéletek, valamint társadalmi igazságtalanságok ellen és a szív jogainak kiterjesztéséért harcolt. Munkássága, noha írói művei eltörpülnek Jósika és Eötvös mellett, máig őrizi a múlt század közepének női érzés- és ízlésvilágát, amelynek kialakításában ő is jelentős szerepet játszott. 1848–49-ben liberális

²⁹ Kedves 1992, 60–61. p.

³⁰ ELEKES ISTVÁN: Jellemvonások Damjanich életéből. In *Történelmi adattár az 1848-ki és 1849-ki magyar hadjárataból*. Szerk.: Vahot Imre és Gánóczy Flóris. III. köt. 5–6. p. – Ez az eset szép példája annak, hogy az egyháztörténészek hadtörténeti irodalomtól való irtózása milyen félreértésekhez vezet.

³¹ Szinnyei 1909. XII. köt. 259–261. p. – Szinnyei tévesen helyezi Felsőkázmárkot Szepes megyébe, hiszen ez a falu az Abaúj megyei szikszói járásban feküdt, lásd *A magyar szentkorona országainak megyei térképei*. Rajzolta: HÁTSEK IGNÁCZ. Bp., 1880, XXIX. térkép.

meggyőződésű klerikusként határozottan támogatta a rendszerváltozást, a polgári átalakulás zökkenőmentes végrehajtását és a nemzetőrség megszervezését Dorozsmán, majd tábori lelkészként kivette részét az ország védelméből is. Egész életét, ellentmondásoktól sem mentes életpályáját és egyéniségét a papi nőtlenségről írt röpiratának egyik, Eötvös József bárótól származó mottója hatotta át: „Ki e kor győzelmeinek nem örül, az a hazának s nemzetének ellensége.”³²

³² Szabó R. 1848/2., 4. p.

Egykorú litográfia az eszéki ütközetről (1849. január 30.)

A 33. honvédszászlóalj szervezése és felállítása

A hadseregállítás kezdetei

A Batthyány Lajos vezette első független magyar kormánynak megalakulásakor egyetlen fegyveres erő állott rendelkezésére, a Magyarországon állomásozó cs. k. csapatok. Megbízhatóságuk és létszámuk nem volt elegendő az ország védelmére. Az újonnan szervezett nagy létszámú nemzetőrség sem volt alkalmas az országot fenyegető külső és belső veszélyek elhárítására: nem volt megfelelő felszerelése, fegyverzete s kiképzettsége, fegyelme sem érte el a hatékony alkalmazás által megkövetelt szintet. Az ország határainak védelme, a fokozódó feszültség azonban megkövetelte egy, a törvény adta lehetőségeken belül felállított és harcra alkalmas haderő létét. Ez irányba a végső lökést az április 24-i véres hűsvéthétfő adta meg. Ekkor Nagyikindán a felizgatott tömeg a majorsági földek felosztását és a magyar zászló eltávolítását követelte. A tömeg ellen katonaságot rendeltek ki, de azt hamarosan kiszorították a városból. A városházán több hivatalnokot meggyilkolva a zavargások egészen 27-éig tartottak.¹ Az eseményeket tárgyaló minisztertanács úgy határozott, hogy „országban mozgalmak vészterhes természete” szükségessé teszi „mozgó nemzetőrség felállítását vagy egy önkényes őrsereg kiállítását”², s ezzel együtt megbízta a miniszterelnököt és a pénzügyminisztert a szükséges költségvetés elkészítésére. A szerb nemzeti mozgalom április 14-én Karlócán megfogalmazott követelése május közepére nyilvánvalóvá tették, hogy a Délvidéken polgárháborús helyzet van kialakulóban. A május 13-án kezdődő második karlócai gyűlés oltalmára érkező több ezer, a fejedelemségből való szerb fegyveres miatt a május 15-i minisztertanács több katonai intézkedésről határozott. Egyebek közt elrendelte egy 10 000 főből álló önkéntes sereg kiállítását, melyben a „belépő nemzetőrök három évi szolgálatra kötelezik magukat, az álladalom részéről fegyverrel és ruházattal láttatnak el”³ Ekkor szervezték meg

¹ Hermann 64. p.

² Zala 53. p.

³ Zala 53. p.

az 1–10. számozott első tíz, honvédeknek nevezett zászlóalj. Noha jogilag a nemzetőrséghez tartozott, nyilvánvaló volt mindenki számára, hogy itt másról, többről van szó. Ellentétben a nemzetőrséget szabályozó 1848: XXII. tc.-kel, ezen alakulat tagjaira nem vonatkozott semmilyen vagyoni cenzus s a sorkatonaság mintájára kívánták őket kiképezni.⁴ Míg a nemzetőrség esetenként mozgósítva főleg karhatalmi feladatok ellátására volt alkalmas, addig ezen zászlóalj állandó, harcra kész erőt jelentettek. Eredetileg nem kívánták őket a szerbek ellen bevetni, mivel délre soralakulatokat szántak s a honvédeket csak helyőrségi szolgálatra akarták felhasználni. Ez, mint látjuk, nem valósult meg.⁵

A szerb felkelés egyre nagyobb méreteket öltött, egyre nagyobb erőket kötött le s Jellačić horvát bán is összevonta erőit a Dráva mentén. Az első tíz zászlóalj sikeresen helytállt a déli fronton, majd később Pákozdnál⁶, de egy nagy hátrányuk volt: csak tíz volt belőlük. Ennek ellenére a kormány leállította a toborzást, mivel bízott benne, hogy a király leállítja a horvát bán.⁷

A katonaillesítési törvény

Az 1848. július 5-én megnyíló első népképviselői országgyűlés először – Kossuth indítványára – a legégetőbb kérdést, az ország védelmét vette napirendre. A kormány véleményét maga Kossuth fejtette ki, július 11-i megrázó erejű és fergeteges sikerű beszédében. A szónoklat hatására a ház megszavazta 200 000 főnyi hadsereg és az ehhez szükséges 42 millió forintnyi pénzerő előteremtését, melyből 40 000 katonát azonnali kiállításra kért.⁸

A nemzetőrség alkalmazásának korlátaira leginkább a déli hadszíntéren derült fény. Szenttamás július 14-i első ostromakor esett meg, mikor is a tolnai nemzetőrök két zászlóalja a rossz körülményekre való hivatkozással fogta magát és 270 fő kivételével hazament. A tömeges dezertálásban szerepet játszhatott az is, hogy nagy részüket erőszakosan és jogtalanul

⁴ Urbán 579. p.

⁵ Urbán 589. p.

⁶ Urbán 591. p.

⁷ Zala 115–116. p.

⁸ Hermann 114–115. p.

vittek a frontra.⁹ Ennek hatására június 19-én levélben javasolta Kossuth Baldacci Manó ezredesnek, az Országos Nemzetőrségi Haditanács (ONT) elnökének és Mészáros Lázár hadügyminiszternek, hogy a nemzetőrség helyett sorkatonákat kellene táborba küldeni, illetve olyan nemzetőröket kellene küldeni, „akik nem egy hónapra, hanem amennyi időre szükség van, arra önként vállalkoznának”. Ilyen megfontolásokból született meg Kossuth és Baldacci ezredes észrevételei alapján augusztus 13-án Batthyány rendelete az önkéntes nemzetőrség tábori szolgálatáról. Ezen nemzetőrök legfontosabb jellemzője az volt, hogy a szükséges ideig vállalták a harcot, nem meghatározott időre szálltak táborba. Ezek az alakulatok nem egészen váltották be a hozzájuk fűzött reményeket: később részben hazatértek, részben átalakultak honvédszászlóaljjakká.¹⁰

Az országgyűlés augusztus 29-én fogadta el a katonaillesítésről rendelkező 1848:XXXIII. törvénycikket, amely a királyi szentesítés elmaradása ellenére is átment a gyakorlatba s országszerte ennek alapján végezték az újoncozást. A XXXIII. törvénycikk témánk szempontjából legfontosabb pontjai a következők voltak:¹¹

„4. § A kiállítandó újonczokból ki fog egészíttetni a Magyar sorsyalog-ságnál a három zászlóalj és két tartalék század, a magyar lovasságnál négy osztály és egy tartalék század.”

„5. § A fenntebb 4. §-ban körül írt kiegészítési számon felül kiállított újonczokból honvédi zászlóaljak fognak alakittatni, mellyeknél az ügy vezetés, vezényleti nyelv, zászló, ruha és jel azonnal magyar leend.”

„11. § A most megajánlott ujonc-állítás alá esik Magyar országnak s a kapcsolt részeknek minden állandó lakosa, ki életének 19^{ik} évét be töltötte, sors- és valláskülönbség nélkül.

Ki vétetnek azonban:

a) a szolgálatban lévő felszentelt lelkészek, segédlelkészek és rendes iskolai tanítók.

b) további rendelkezésig a fegyverben álló határőrök.

c) az család fentartására mulhatatlanul szükséges egyén

d) azok, kik valamilyen hibájok miatt a katonaságra teljesen alkalmatlanok.”

⁹ Urbán 571. p.

¹⁰ Hermann 116–118. p.

¹¹ Beér 570–573. p.; CsML Tanácsi Iratok IV. A. 1003. sz.

Az újoncozás megkezdése

Az újoncozás megkezdését Szemere Bertalan az augusztus 30-i *Közlöny*ben közzétett belügyminiszteri rendelete mondta ki a törvényhatóságok számára.¹² Szegeden a rendeletet a szeptember 1-i tanácsülés alkalmával vitatták meg. A „szükséges utasítást a teendők iránt“ másnap *Közlöny*ben közzétett 8370. sz. belügyminiszteri rendelet¹³ tartalmazta. Az utasítások szerint összehívott ülés során határozatot¹⁴ hoztak, melynek értelmében azonnal összeíró küldöttségeket neveznek ki, melyeknek az összeírást 7 nap alatt, szeptember 8-i határidővel el kell végezni. A határozat szerint sorozási eredményeket a hadügyminiszternek kell elküldeni, az újonc felszerelésre vonatkozó véleményezéssel együtt. A küldöttségek egy-egy városrész összeírását kapták feladatul. Toborzási biztossá Korda János¹⁵ nemzetőr őrnagyot nevezték ki.

A bizottságokat utasították még, hogy az összeírásokat a leküldött mintarovatok, az anyakönyvi kivonatok és egyéb adatok segítségével végezzék. Emellett az összeírtaknak meg kell hagyni, hogy otthonról semmilyen körülmények között nem távozhatsanak el. A toborzásra utasító rendeletet egyértelműsítik a *Közlöny* szeptember 5-i számában, mely¹⁶, mely értelmezi 8370. sz. belügyminiszteri rendelet 5. pontját: ez nem azt jelenti, hogy a törvényhatóságoknak kell az illető honvédek illetékét és felszerelését állni, hanem azt, hogy úgy gyorsabb a sereg felszerelése, ha országosan az összes törvényhatóság részt vesz benne. Erre adott válaszában a tanács jelezte, hogy 14-20 nap alatt a város képes 200-700 honvédújoncot felszerelni¹⁷.

¹² Közl. 1848. augusztus 30. 82. sz.

¹³ Közl. 1848. augusztus 31. 83. sz.

¹⁴ Reizner 171. p.

¹⁵ Korda János 1848 augusztusától a nemzetőrség őrnagya, Szeged térparancsnoka. Kisbirtokos származású. Vagyonát Szegeden szerzi. 1839-ben nemesi címet vásárol a város tekintélyes polgárává válik. A szabadságharc alatt végig a szegedi nemzetőrség parancsnoka, 1849. márciusától alezredesként. A bukás után fogságot szenved. (Habermann 157–158. p.; Bona II. 206. p.)

¹⁶ Közl. 1848. szeptember 5. 88. sz.

¹⁷ Reizner 171. p.

Az újoncállítás

Az összeírások végrehajtása után az újoncok kiállítása következett. Az országgyűlés megbízta Kossuthot az általa beterjesztett javaslat szabatos megfogalmazására,¹⁸ amit szeptember 12-én¹⁹ be is nyújtott s el is fogadták. A következő nap tartott LII. ülés e határozat alapján megbízta a minisztériumot, hogy a hadügyi törvényben megszavazott hadsereget azonnal kiállítsa. Így tehát a királyi jóváhagyás ellenére mégis meglehetősen kezdeni az újoncállítást.

Batthyány szeptember 13-án a törvényhatóságok elnökeihez intézett rendeletében²⁰ utasítást adott, hogy „részint a már felállított 10 honvéd zászlóalj hiányaik kipotlása – részint új honvéd zászlóaljok alakítására a toborzást”... „hadfogadó és azok fiók parancsnokságainak tüstént erélyesen megkezdhessék...” Vagyis itt már nincs szó a seregredek 3. zászlóaljának kiegészítéséről, hanem csakis kizárólag a honvédség erősítését tűzték ki célul.

A toborzás megkezdésére a szeptember 14-i rendelet utasított.²¹ A képviselőház szeptember 16-án Nyáry Pál képviselő javaslatára elfogadta az újoncállítási kulcsot. Eszerint minden törvényhatóság 127 lakos után köteles két újoncot állítani. Ez alapján elkészítették az egyes törvényhatóságokra megszabott kivetési táblázatot, melyet el is küldtek az illetékes szerveknek,²² illetve sajtó útján (*Közlöny, Pesti Hírlap*) is közzétették a 2 újonc/127 lakos kvótát s az egyes törvényhatóságokra kivetett újoncmennyiséget. E szerint Szeged 33 030 lakosából 550 főnyi újonc kontingenst kell kiállítani, míg Csongrád megyének 97 021 lakosára 1617 újonc kiállítását szabták ki.²³ Szeptember 18-án²⁴ további utasításokat adtak ki az újoncsozó hatóságoknak: a nemzetgyűlés által felajánlott 42 000 fős hadsereg körüli rendeletek pótlékkául elrendeli, „hogy a belépendő újoncok a hatóságok által fizetendő 20 pft foglalópénzt kapnak, mely által a nemzet-

¹⁸ Beér 218–220. p.

¹⁹ Beér 220–221. p., a szeptember 11-én tartott LI. ülés jegyzőkönyve.

²⁰ Közl. 1848. szeptember 15., 98. sz.

²¹ Közl. 1848. szeptember 15., 98. sz., a rendelet 14-i keltezésű.

²² CsML Szeged Városi Tanács Iratai IV. A. 1003/3844., a 9762. sz. miniszterelnöki rendelet.

²³ P. H. 1848. szeptember 28., 172. sz.

²⁴ CsML Szeged Városi Tanács Iratai IV. A. 1003/3844.

képviselői határozathoz képest 4 évi szolgálatra köteleztetnek”, s minden hadfogadó parancsnokság kötelességévé teszi, hogy a kiállítandó újoncokat átvegye, beavassa „és a legszükségesebb ruha-neműekkel u. m. köpeny, nadrág, topány, fehérruha, és sapkával leendő ellátásukról, valamint szinte kellő fegyelem alatt tartásukról szorgalmasan gondoskodik.” Még ugyanezen napon a belügyminisztérium útján kiadott rendeletben²⁵ szabályozták a honvéd újoncok felszerelését s az azzal való ellátás módját. Az újoncok ruháztatását és felszerelését ily módon a törvényhatóságokra bízva s hogy a kiállítandó katonák minél előbb felhasználhatók legyenek, útmutatást ad a bizottmányoknak a szükséges eljárásokról. „Az újonczok nemzeti ruhája a honvédeké szerint állandó: fekete csákóbul nemzeti rózsával, szürke köpönyegből, barna atilából, sötét kék mellényből, foszlányból, tábor-sapkából, magyar kék nadrágból, nyakraalóbol, két pár fejr ruhából, egy pár topánkából, és posztó kesztyüből, a felszerelés pedig borjúbőr tarisznyából, töltés táskából, fekete szijjózással, fekete válszijbol kard és szuronytokkal és olyan fegyverszijjal és kenyérzsákból.”²⁶ A körülményekre tekintettel azonban engedélyezte más színű posztó használatát, ha az előírt szín nem áll rendelkezésre. Ez esetben is egy zászlóaljon belül azonos színeket kell alkalmazni s posztófajták közül előnybe kell részesíteni az erősebb és tartósabb anyagokat. A beérkezett jelentések alapján meghatározták az egész ruházat és felszerelés árát, mely átlagosan 30-tól 40 Ft-ig terjedhet. Ezen árakat szerződéseknél szabályként kell alkalmazni, még pedig úgy, hogy a megegyezés szerinti ár 2/3-a a ruházatot, 1/3-a a felszerelést illeti. A végrehajtással Korda Jánost, kit az előző napokban neveztek ki toborzási elnökké, bízták meg.

A szeptember 25-i tanácsülésen megtárgyalták s meghagyták Pintér János²⁷ főkamárásnak, hogy a belépő újoncok toborzópénzére 500 ft-ot utaljon ki a városi kincstárból Korda János toborzási elnöknek, s kiutalást

²⁵ CsML Szeged Város Közgyűlési Iratai IV. A. 1004/377., 5468. sz. miniszterelnöki rendelet.

²⁶ Uo.

²⁷ Pintér János (Pest, 1771 – Szeged, 1854) 1838-tól Szeged város főkamárása, városi adószedő. 1846-ban városi tanácsnökká jelölik, de nem választják meg. 1848-ban nemzetőr, 1849-ben nemzetőr százados, a nemzetőr sereg zencnagya. Lásd Habermann 220. p.

iktassa be.²⁸ A toborzás első körében 16 zászlóalj került megszervezésre, így a zászlóaljak száma 30-ra emelkedett. Ebben a körben megszervezett hódmezővásárhelyi 30. zászlóaljba az 1200 fős létszám kiállításához Csongrád megyét 314, Békés megyét 632 s Szeged városát 137 újonc állítására kötelezték²⁹. A toborzásra felhívó 19-i rendeletet a szeptember 28-i szegedi közgyűlésen tárgyalták meg, ahol felosztották a különböző városrészek között a kivetett újonclétszámot. E felosztás szerint a Belvárosra 134, Felsővárosra 148, Rókusra 105 és az Alsóvárosra 163 fő rovatott ki, így kiadva az 550 főt. A legénység többi részét Bács, Krassó, Temes és Torontál megyékből a szegedi hadfogadó kormányhoz küldött újoncokból állították ki s az újoncok, valamint a tisztek berendelésével Cserey Ignác³⁰ honvéd őrnagyot, a 2. honvédszászlóalj parancsnokát bízták meg.³¹ A besorozott újoncokat az olasz rabok elszállítása után a szegedi várban szállásolták el.³² Az elszállásolt újoncok közül többen részesei voltak az 1848. október 15-én Szegeden lezajlott, főleg szerbek ellen irányuló vérengzésnek. Ahogy megállapítható, több újonc is a zavargó tömeggel tartott, de közülük egy szerb származásút a tömeg agyonvert, mivel felismerte nemzetiségi származását.³³

A Korda János vezetésével megalakuló küldöttséget a toborzás azonnali megkezdésére utasították. A sorshúzás napjával október 1-t tűzték ki. Október–november folyamán sorozás útján 420 katonát állítottak ki, ehhez járult még 26 főnyi toborzott állomány.³⁴ A lakosság körében, főleg a nemzetiségi lakosok között már ekkor is elégedetlenséget váltott ki a sorozás. Torontál megyében például a szerbek nem is igen palástolt

²⁸ CsML Szeged Városi Tanács Iratai IV. A. 1003/3844., a szeptember 25-i tanácsülés rendelkezése.

²⁹ Közl. 1848. szeptember 26., 109. sz.

³⁰ Cserey Ignác (Bardócz, 1803 – Eger, 1897. I. 4.) 1848. Április végétől az ONT gyalogsági osztályának a főnöke. VI. 8-tól őrnagy, a 2. honvédszászlóalj szervezője és parancsnoka. X. 8-tól alezredes, az Erdélyben alakuló honvédszászlóaljak felügyelője. Utódja a 2. zászlóaljnál Bozó Manó, a zászlóalj századosa lett. Továbbiakban Erdélyben tevékenykedik. 1849. V. 25-től ezredessé léptetik elő. Lásd Bona II.

³¹ MOL H92 no. 5359. Cserey Ignác 2. zászlóaljbeli őrnagy 44. sz. jelentése.

³² MOL H92 no. 5424. Cserey Ignác őrnagy 43. sz. jelentése Kossuth Lajos teljhatalmú országos biztos úrnak, Szeged, 1848. október 9.

³³ Bíró 77. p.

³⁴ Reizner 172. p.

ellenszenvet fejeztek ki.³⁵ A besorozottakból újonnan alakított zászlóalj kapta a 33. sorszámot. Október 1-i hatállyal, a hadügyminisztérium 10-i jóváhagyásával nevezték ki a zászlóalj parancsnokát és első tisztjeit.³⁶ Őrnaggyá és a zászlóalj parancsnokává Petheő Vilmost nevezték ki. A zászlóalj századosaivá nevezték ki Földváry Albert, Puskás Ferenc, Mártonfy Zsigmond (hadügyminisztériumtól), Balásházy Mihály, Jelencsik Imre (37. gyalogezred)³⁷, Koncsek Ágoston (53. gyalogezred)³⁸ főhadnagyokat. A zászlóalj első főhadnagyai lettek Kozma Gyula, Gosztonyi József, Németh József hadnagyk, míg hadnagyi rangot kaptak Hegyessy Ferenc, Sárossy Károly, Horváth József (főporkoláb a szegedi várban), Plathy István, Czillinger Lajos, Biszterszky Károly, Horváth Zsigmond, Egresi Ákos, Jelencsik Vince, Sztrava Miklós (2. székely ezred)³⁹, Moné Károly, Hanák János. Tudunk Albert Béla székely ezredbeli hadfi tiszt kinevezéséről is, ezt a kinevezést azonban a Közlöny nem hozta le s a parancsnok tudakozódására az OHB utasítást adott, hogy róla jelentést kell tenni.⁴⁰ Ezen tiszteket, Koncsek Ágoston kivételével Cseréy Ignác őrnagy, 2. honvédszászlóalj parancsnokának javaslata alapján nevezték ki, javarészt a 2. zászlóaljból.⁴¹ Az október 16-i Közlönyben egy téves információ jelent meg a zászlóaljról: e szerint az Nagyzomborban alakították⁴², de ezt október

³⁵ MOL H92 no. 5637.

³⁶ A tiszt kinevezésekre lásd Reizner 304–305. p.; Közl. 1848. október 13., 125. sz.; Bona I. és Bona II. vonatkozó részeket.

³⁷ 1848 elején hadnagyi rangot kap a 37. gyalogezredben. A 33. zászlóaljhoz szóló kinevezése ellenére a honvédseregbe lépő zászlóaljánál marad.

³⁸ A kinevezés ellenére ténylegesen nem tartozott a zászlóalj állományába, mivel szolgálati helyét nem foglalta el. (Bona I. 721. p.)

³⁹ Reizner (304. p.) a zászlóalj tisztjei közé sorolja, de a Közlönyben megjelent módosítás (Közl. 1848. október 21., 133. sz.) helyesbít és közli, hogy a 31. zászlóaljhoz érvényes a kinevezés. Ugyanakkor mégis megmaradt a 33. zászlóaljhoz való kinevezés, mivel erre utal maga Egresi is (Egressy 55., 72. p.), emlékezéseiben is, ahol leírja, hogy a kinevezést épp a déli hadszíntéren szerzett tífuszból való felépülésekor kapta. Nevének egyébként többféle írásmódja is létezik s a az írásmódok eltérése jellemezi a felhasznált források egy részét is.

⁴⁰ MOL H92 no. 6459. Balásházy Mihály százados ideiglenes zászlóaljparancsnok levele az OHB-nek 1848. október 23.

⁴¹ MOL H92 no. 5359. Cseréy Ignác 2. zászlóaljbéli őrnagy 44. sz. jelentése. Szeged, 1848. október 9. (Ott írtam mellé az előző beosztást, ahol nem 2. zászlóaljból származik a tiszt.)

⁴² Közl. 1848. október 16., 128. sz.

20-án korrigálták is, miszerint az alakulat Óbecsén alakul meg⁴³ (az alakulatot ezért is nevezték óbecsei zászlóaljnak). Levéltári források – az ideiglenes zászlóaljparancsnok levele – szerint egyéb zavarok is előálltak alakításkor. A frissen alakított zászlóalj mint 32. honvédszászlóalj alakult meg s ezen számon a számon vitte számadásait is⁴⁴, valamint 32-esként említi az alakulatot számos korabeli forrás is.⁴⁵ Valójában a 32. zászlóalj inkább Marosvásárhelyhez kötött⁴⁶. A levélre adott válaszban az OHB megerősítette a Közlönyt, hogy ez a zászlóalj a 33-as számot viseli.⁴⁷ 16-án nevezték ki zászlóalj hadnagyává Tóth Jánost, a 9. honvédszászlóalj állományából.⁴⁸ Október 21-én kinevezték a zászlóalj hadügyészét, Gutty Elek személyében, aki a korabeli eljárásnak megfelelően a 34. (zombori) zászlóalj hadügyészi teendőit is ellátta⁴⁹.

A zászlóalj felszerelését szegedi kézművesek állították elő, fegyverzetét pedig a helyi nemzetőröktől kapta.⁵⁰ A ruházatban és fegyverzetben azonban nem sikerült teljesen ellátni a csapatot. Intézkedések történtek a ruházathoz szükséges posztó beszerzése és varratása iránt, de az előírászerű nadrágokhoz és köpenyekhez szükséges posztó nem volt kapható Szegeden.⁵¹ Csapatzászlójának eredetéről, felavatásáról nincsenek adatok. A zászló a fegyverletételkor elveszett, csak a Branyiszközi-szoros áttöréséért kapott emlékszalagot sikerült megmenteni.⁵² Nyáry Pál, az OHB helyettes elnöke utasította Egressy Gábor szegedi teljhatalmú kormánybiztost, hogy a szegedi újoncok felszerelésére „felhasználjon minden lehető törvényes eszközt” s hogy felszerelés előállításába vonja be a helyi

⁴³ Közl. 1848. október 20., 132. sz.

⁴⁴ MOL H92 no. 6459. Balásházy Mihály százados ideiglenes zászlóaljparancsnok levele az OHB-nek 1848. október 23. Ekkor a zászlóalj Petrovoszellón állomásozott, tehát ekkor még 32. zászlóaljnak nevezték.

⁴⁵ Például a MOL H92 no. 5359., MOL H92 no. 5424.

⁴⁶ Hermann 82. p. (térkép)

⁴⁷ MOL H92 no. 6459. Balásházy Mihály százados ideiglenes zászlóaljparancsnok levele az OHB-nek 1848. október 23.

⁴⁸ Reizner 304. p.

⁴⁹ Közl. 1848. október 21., 133. sz.

⁵⁰ Reizner 172–173. p.; Szeged 2. 770. p.

⁵¹ MOL H92 no. 5424. Csercy Ignác őrnagy 43. sz. jelentése Kossuth Lajos teljhatalmú országos biztos úrnak, Szeged, 1848. október 9.

⁵² Kerekes 308. p.

iparosokat.⁵³ A korán hidegre fordult időjárás⁵⁴ miatt szükségessé vált a csapatok ruházatának kiegészítése. Ezért az OHB november 10-én elrendelte hadügyminisztériumnak, hogy törött juhbőrből „ködmenyek készítsenek”, s a minisztériumra bízta a csapatok téli ruházattal való időbeni ellátását. Egy ködmön árát 9 Ft-ban határozták meg.⁵⁵ Erre a hadügyminisztérium november 30-i hirdetményében iparosokat vár 5-6000 ködmön mielőbbi legyártására.⁵⁶ A 33. zászlóaljat is ellátták ilyen ködmenőkkel, ezért „ködmenős zászlóalj”-nak is nevezték őket.⁵⁷ A zászlóalj egy katonája felszerelésének az ára lehet következtetni Egressy Gábor kormánybiztos november 22-i utasításából, melyben felszólítja a szegedi iparosokat a 30. zászlóalj – amelyben szintén szolgáltak szegediek – felszerelésének elkészítésére.⁵⁸ Bár ez nem a 33. zászlóalj, feltételezhető, hogy a 33-asok felszerelésénél is – az utasításban közölt árak analógiájára – nagyjából ilyen árakkal dolgoztak. Eszerint minden ruhaneműt négy méretben kell készíteni. A köpeny ára – félig meleg kelmével bélelten – max. 7 Ft, de ha az anyaga szűrposztó, akkor 5 Ft. A dolmány gombokkal és vörös zsinórzattal 8 Ft, a nadrág – a posztó fajtájától függően – max. 3 Ft 24 krajcár. Ugyanakkor Temesváron, – mely a zászlóalj egyik kiegészítési területe volt, tehát az ott készített ruházatot valószínűleg a zászlóalj használta – egy katona felszerelését 36 Ft-ból hozták ki.⁵⁹

A kiállított 420 fővel a városra kirovatott újonckontingensben 130 főnyi hiány mutatkozott. Az OHB ezért nyílt rendeletben szólította fel a várost az újoncozás előmozdítására. A jutalékból hiányzó 130 főt decembe-
rig ki is állította város.⁶⁰ Közben, mivel a hadügyminisztérium engedélyezte, hogy a besorozottak helyettest állítsanak, megsaporodtak az ilyen irányú kérelmek. A helyettesállítási és mentességi kérelmek a 4. hadme-
gye hadfogadó parancsnoksága elé kerültek, de az elbocsátó levelet az

⁵³ KLÖM 226/d.

⁵⁴ Barcy 98. p.

⁵⁵ KLÖM 250/d., Barcy 98. p.

⁵⁶ Közl. 1848. november 30., 173. sz., a hirdetmény november 28-i keltezésű.

⁵⁷ Barcy 98. p.

⁵⁸ CsML Szeged Város Tanácsának iratai IV. A. 1003./4075.

⁵⁹ MOL H92 no. 5637. A temesvári törvényhatóság jelentése.

⁶⁰ Reizner 172. p.

ONT adta ki. A kérvények a mentesség, illetve a helyettesállítás indokául legtöbbször az illető családfenntartói állapotát hozták fel, de előfordult olyan eset is mikor sokkal prózaibb indokok is előjöttek: Szemrédi István kiszombori lakos, annak ellenére, hogy nem esett bele az összeírandó korosztályba, jelentkezett katonának. Novemberben, feleségére, három gyerekére hivatkozva kérte elbocsátását, helyetteséül állítva Veinreich Ferencet. Felmerült azonban még egy indok is, ami nem szerepel az újoncozási törvény mentességet biztosító paragrafusában, úgymond jókedvében állt be katonának, mivel többen tanúsítják, hogy „boros volt”.⁶¹ Megelégedve a helyzetet, a december 11-i közgyűlés kimondotta, hogy „helyettesítés egyáltalán meg nem engedtetik”.⁶²

Az OHB utasítása szerint a csapatot, legkésőbb október 12-én reggel, de ha lehet már 11-én délben el kellett volna indítani Óbecsére, 1064 fő honvéddel. Az indulás azonban késedelmet szenvedett a legalapvetőbb felszerelés s ruházat hiánya miatt. A szükség enyhítésére a 37. gyalogezred raktárából 500 db inget s gatyát adtak ki a katonáknak. A fegyverzetet Szabadkáról igyekeztek beszerezni, mivel a városnak küldött 5000 fegyverből 1064 db-ot Szegedre rendeltek. A zászlóalj élelmezését úgy igyekeztek megoldani, hogy a Temes megyei újoncok foglалópénzére szánt 3200 ft.-ot a honvédek ellátására használták fel. Ezt a megoldást sugallta az is, hogy a temesi újoncok, – mintegy 160 fő – elhatározták, hogy esküjüket a foglалópénz nélkül is leteszik.⁶³

A 33. zászlóalj további sorsáról a Pesti Hírlap november 10-i számában névtelenül leközölt levél tudósít, melyet a zászlóalj egyik katonája írt.⁶⁴ A zászlóalj, miután kiegészítették, október 13-án hagyta el Szegedet, hogy a Tiszán, gőzösön szállítsák új állomáshelyére, Óbecsére. A késedelmes indulást az okozta, hogy a Szabadkáról várt fegyverek nem érkeztek meg – s az újoncok – főleg románok és szerbek – ruházata is hiányos volt. A ruha hiányt némileg enyhítették ugyan a katonai raktárból kapott darabok, de az onnan származó ruházat jelentős része elhasznált vagy foltozott volt. Az a tény, hogy fegyver nélkül indították őket a hadszíntérre, erős zúgolódást

⁶¹ MOL H92 no. 8989. Szemrédi István honvéd elbocsátási iratai.

⁶² Szeged 2. 769. p.

⁶³ MOL H92 no. 5425. Cserey Ignác őrnagy 46. sz. jelentése Kossuth Lajos teljes hatalmú országos biztos úrnak, Szeged, 1848. október 10.

⁶⁴ P. H. 1848. november. 10., 210. sz.

okozott a legénység között.⁶⁵ A szállítás nehézségei miatt azonban csak 27-én értek le a Délvidékre. A közbeeső két hetet Petrovoszellón töltötték, ahonnan a személyi állomány harmadát – szerbeket és románokat –, valószínűleg megbízhatatlanság miatt, Hódmezővásárhelyre visszaszállították. Az ismeretlen tudósító nagyon leszólja a petrovoszellói állapotokat, szervezetlenségről, anarchiáról ír.⁶⁶ A Pesti Hírlap tudósítását cáfolta Bercha József, a település hites népjegyzője, ki ugyan ezen orgánum hasábjain válaszolt és tiltakozott a levélíró állításai ellen.⁶⁷ A cáfolat dacára hitelt adhatunk az ismeretlen tudósító szavainak, mivel más források is utalnak az alakulat felszerelhetlenségére és hiányos ellátására. Egressy Gábor október 23-i jelentése szerint „...Vásárhelyen és Petrovosszellon két zászlóalj honvéd újonc vesztéggel már igen régen várván az alakíttatását és fegyverzetét és alkalmazását.”⁶⁸

A zászlóalj parancsnoka, Petheő őrnagy saját hatáskörében próbált segíteni az alakulat szegényes anyagi helyzetén: egyik tisztjét, Hegyesy Ferenc hadnagyot még október 16-án felküldte Pestre a szükséges ruha és egyébek beszerzésére. A hadnagy még november 1-én nem tért vissza alakulatához, s felszerelést sem tudott szerezni, ezért kérte Petheő őrnagy az ONT-t a hadnagy visszaküldésére Óbecsére.⁶⁹ Ugyanakkor nem csak anyagi hiányosságokat említenek a korabeli iratok, hanem – a tudósításhoz hasonlóan – beszámolnak a zászlóalj morál alacsony szintjéről is. Bernáth József kormánybiztos október 31-én írta, hogy „a Petrovosszellon szállásolt honvéd zászlóalj önnek különösen figyelembe ajánltatik, mert ... (*szelleme*) ki nem elégítőnek” találtatik.⁷⁰ A zászlóalj egészen a branyiszkói dicsőségig nem tűnt ki fegyelmével, inkább a gyengébb, megbízhatatlannabb alakulatok között tartották számon. 1849. január 21-én Szélaknánál

⁶⁵ MOL H92 no. 5685. Cserey Ignác őrnagy 59. sz. jelentése az országos haditanács elnökének.

⁶⁶ P. H. 1848. november. 10., 210. sz.

⁶⁷ P. H. 1848. december 6., 232. sz.

⁶⁸ MOL H92 no. 6564. Egressy Gábor kormánybiztosnak a honvédelmi bizottmányhoz küldött levelének másolata.

⁶⁹ MOL H92 no. 7373., Petheő Vilmos levele az ONT-hoz.

⁷⁰ MOL H92 no. 5316., Bernáth József kormánybiztos jelentése alapján Nyáry Pál. az országos honvédelmi bizottmányhoz írt levele; erről szól még MOL H92 no. 7360., Csuha Antal ezredes, a szegedi hadmegye parancsnokának levele a honvédfőparancsnok úrnak, 1848. november 2.

szétfutottak s ezért vetette be őket Görgey Branyiszkói-szoros védelmének áttörésére, mondván, a gyáváknak kell teljesíteni s ez növelni fogja a hadtest összetartását.⁷¹

A morál mellett rossz volt az egység hangulata is s mint írják, a zászlóalj a „legszükségebbeket nélkülözve szolgálatra teljesen alkalmatlan” s ez hátrányosan érintette az állományt: megnőtt a szökések szám, október 23-ig negyven fő dezertált az állományból.⁷² Petrovoszello után értek Óbecsére, ahol jó ellátásról hallhatunk, mivel „az utolsó csata után a ráczok is igen megjuhászodtak”. A csapat számára a fő problémát a kolera jelenti, mivel „már számos áldozatai vannak, és még ha az idő sokáig illy langyosan tart, leendnek is a katonaságtól”.⁷³ Az felszerelésbeli hiányokon kívül nem sikerült biztosítani a csapat személyi feltöltöttségét sem. Egy november 10-i állapotot tükröző jelentés alapján tudunk a személyi hiányok mértékéről. Eszerint az előírt 1334 főnyi szabályszerű létszámból (hat század, – 221 fő/század – és nyolc főnyi törzs) 805 főt sikerült betölteni. Ebből is levonva a betegeket, elvezényelteteket, távollévőket és szabadságoltakat, kiderül a zászlóalj összesen 698 szolgálatra alkalmas katonával rendelkezik.⁷⁴ A hiányokat fokozta, hogy ekkor még a szegedi újoncok egy része nem érkezett meg. A tiszti beosztások közül november 1-re „az alhadnagyi állomások mind betöltvel, sőt Benkner Gyula, Tóth János ‘s Egresy Ákos hadnagy urak már létszám felettiek is”⁷⁵, így a továbbiakban Petheő őrnagy kérte az ONT-t, mivel még e tisztek nem is érkeztek meg a zászlóaljhoz, rendelkezzen másképp velük. A személyi hiányokat enyhítette, hogy a következő hónapokban a tisztikar bizonyos kiegészítést kapott. November 17-én a 2. zászlóalj egyik tizedesét, Szilágyi Imrét hadnaggyá léptették elő és a 33-asokhoz helyezték. Ugyancsak november nevezték ki a zászlóalj főorvosát, egy bizonyos

⁷¹ Görgey I. köt. 326–327. p.

⁷² MOL H92 no. 6459. Balásházy Mihály százados idciglens zászlóaljparancsnok levele az OHB-nek 1848. október 23.

⁷³ P. H. 1848. november 10., 210. sz.

⁷⁴ MOL H92 no. 8227., a 33. honvédszászlóalj 1848. november 11-i létszájmjelentése az ONT-nek.

⁷⁵ MOL H92 no. 7375., a 33. honvédszászlóalj parancsnokának, Petheő őrnagynak a jelentése.

Sávoly nevezetűt, századosi rangban s alorvossá Sinkovits doktor urat, főhadnagyi rangban.⁷⁶ Más – általam hitelesebbnek vélt – forrás szerint azonban az alakulat főorvosi tisztébe még októberben kinevezték Szénásy Sándort.⁷⁷ Petheő Imre⁷⁸ december 7-én lett az alakulat hadnagya, míg Sántus Jánost⁷⁹, a 62. gyalogezred főhadnagját december 16-án helyezték át a zászlóaljhoz. Egyes adatok szerint 1848-ban a zászlóaljban szolgált főhadnagyként Pálffy Ferenc, egy földbirtokos származású szegedi polgár.⁸⁰ Óbecsén együtt állomásoztak a Bozó Manó őrnagy parancsnoksága alatt álló 2. és Damjanich vezette 3. honvédszászlóaljjal.⁸¹

A zászlóalj tisztikara

A Bona-biográfiaiból ismert tisztek közül mindössze négyen polgári származásúak, a többi tizenöt fő nemesi eredetű. Ha ezt elfogadható mintavételnek tekintjük, akkor a zászlóalj tisztikarának összetétele megfelel az alsóbb tisztikar korabeli társadalmi összetételének, de eltér a korabeli társadalmi arányoktól. A tizenkilenc tisztből négy polgári származás azt jelenti, hogy a tisztikar 21%-a polgári eredetű s ez lényegesen meghaladja a polgárság lakosságon belüli számarányát. A tisztek közül tíz fő szolgált hosszabb rövidebb ideig a cs. k. hadseregben. Legmagasabb rangig a zászlóalj parancsnoka, Petheő Vilmos jutott, ki sokévi szolgálat után is csak a főhadnagyi rangig jutott el. Ez jellemzője a korabeli osztrák hadseregnek: tisztek közül csak kevesen érnek el igazán magas rangot, a többiek évekig topognak egy helyben, míg aztán elhagyják a hadsereget. Ennek oka az előléptetési rendszer, melyben a tiszteket nem érdemeik alapján léptetik elő, hanem akkor, ha van az ezredükben megüresedett tiszti állás. A többi kilenc fő a honvédseregben nyert katonai képzést.

⁷⁶ Reizner 305. p.

⁷⁷ MOL H92 no. 6459. Balásházy Mihály százados ideiglenes zászlóaljparancsnok levele az OHB-nek 1848. október 23. Szénásy Sándor neve szerepel Reiznernél, 1849. évi kinevezéssel. A levél azonban tanúsítja, hogy már 1848 októberében, a petrovszellói táborban Szénásy volt az alakulat orvosa. Igaz, a 32. Zászlóaljhoz szóló kinevezéssel, de miután a 33-as számot megkapta a zászlóalj, a parancsnok kérésére az OHB engedélyezte az orvos maradását.

⁷⁸ Reizner 305. p.

⁷⁹ Reizner 304. p.

⁸⁰ Habermann 210. p.

⁸¹ Breit 140. p.

Továbbá elmondható róluk, javarészt még az első honvédszászlóaljokban – főleg a 2. zászlóaljban – nyertek kiképzést s szereztek harci tapasztalatot. Ez a tendencia jellemezte végig a szabadságharc tisztikarát: mivel kevés képzett tiszt állt rendelkezésre, mindig a korábban megalakult alakulatok adtak tiszteket az újonnan alakítandó csapatoknak a képzett, tapasztalatos szerzett állományukból. Ez a 33. zászlóalj esetében is így történt, később tiszteket adott a pl. szilágysági 67. zászlóaljnak⁸² s Cegléden⁸³ alakuló 94. zászlóaljnak.⁸⁴

Rövidítések jegyzéke

BARCY	Barcy Zoltán–Somogyi Győző: <i>A szabadságharc hadserege</i> . Bp., 1986.
BEÉR	<i>Az 1848/49. évi népképviselői országgyűlés</i> . Szerk.: Beér János. Bp., 1956.
BÍRÓ	Bíró Csaba: <i>Véres vasárnap Szegeden. Az 1848. október 15-i vérengzés és előzményei</i> . Belvedere Meridionale, 1998/3–4. sz. (X. évf.), 67–85. p.
BONA I.	Bona Gábor: <i>Kossuth Lajos kapitányai</i> . Bp., 1989.
BONA II.	Bona Gábor: <i>Tábornokok és törzstisztek a szabadságharcban, 1848–1849</i> . Bp., 1983.
BREIT	Breit József: <i>Magyarország 1848/49 évi függetlenségi harcának katonai története</i> . I. köt. Bp., 1897.
CS. K.	császári királyi
CsML	Csongrád Megyei Levéltár
EGRESSY	Egressy Ákos: <i>Emlékeim az 1848–49-dik évi szabadságharcz idejéből</i> . Bp., é. n. (1893)
GÖRGEY	Görgey Artúr: <i>Életem és működésem Magyarországon 1848-ban és 1849-ben</i> . I–II. köt. Bp., 1988.

⁸² Kozma Gyula, a 33. zászlóalj századosát nevezik ki, de mivel a 67. zászlóalj nem alakult meg, visszatért eredeti alakulatához. Lásd Bona I. 341. p.

⁸³ A 94. zászlóalj parancsnokává őrnagyi rangban a 33. zászlóalj századosát, Balásházy Mihályt nevezték ki, 1849. május 16-tól, 14-i hatállyal. (Bona II. 97. p.) Szintén a 94. zászlóaljhoz került századosi kinevezéssel Jelencsik Vince főhadnagy, 1849. május 15-től (Bona I. 289. p.), illetve Sárosy Károly főhadnagy, szintén századosá előléptetve, 1849. május 15-től. Lásd Bona I. 526. p.

⁸⁴ A tisztek életrajzi adatai elérhetők Bona Gábor munkáiban (lásd Bona I., ill. Bona II. s a megjelenés alatt álló, a szabadságharc hadnagyairól szóló újabb kötetet, melyet így, sajnos, nem tudtam felhasználni).

- HABERMANN Habermann Gusztáv: *Személyi adattár a szegedi polgár-családok történetéhez*. Szeged, 1992.
- HERMANN *Az 1848–49. évi forradalom és szabadságharc története*. Szerk.: Hermann Róbert. Bp., 1996.
- KEREKES Kerekes Zoltán: *Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc hadi zászlói*. II. köt. Hadtörténeti Közlemények, 1972. 2.sz.
- KLÖM *Kossuth Lajos összes munkái*. XIII. köt. Kossuth Lajos az Országos Honvédelmi Bizottmány élén. S. a. r.: Sinkovits István. Bp., 1957.
- KÖZL. *Közlöny (az 1848/49-i magyar kormány hivatalos lapja)* 1848. évfolyama.
- MOL Magyar Országos Levéltár
- P. H. Pesti Hírlap 1848. évfolyama
- REIZNER Reizner János: *A régi Szeged*. I. A negyvenes évek és a forradalom napjai Szegeden. Szeged, 1884.
- SZEGED 2. *Szeged története*. 2. köt. Szerk.: Farkas József. Szeged, 1985.
- URBÁN Urbán Aladár: *Batthyány Lajos miniszterelnöksége*. Bp., 1986.
- ZALA *A szabadságharc zalai honvédei, 1848–1849*. Zalai Gyűjtemény, 33. Zalaegerszeg, 1992.

Egykorú litográfia az aradi csatáról (1849. február 8.)

Vérengzés Szőregen és Szegeden

A pesti forradalom kitörése után pontosan hét hónappal, 1848. október 15-én Szőreg községben és Szegeden összesen több, mint hatvan személy lelte halálát. Szerbek, magyarok és románok estek áldozatául a fellobbanó népharagnak. Gazdag szerb és magyar polgárok üzleteit rabolták ki, hatalmas anyagi és erkölcsi kárt okozva ezzel a városnak. Az ügyvel kapcsolatban senkit nem vontak felelősségre, a városi tanács ereje csak a károk összeírására, és a halottak szép eltemetésére volt elegendő.

1848-ban a Délvidéken rövid idő alatt hihetetlen változások zajlottak le az emberek egymás közti kapcsolataiban. Az addig békésen egymás mellett élő magyar, német illetve szerb falvakat sikerült halálos ellenséggé tenni. Ebben nagy szerepe volt a török fennhatóság alatt álló Szerb Fejedelemségből érkezett önkénteseknek, a szerviánusoknak. A fanatikus katonák egész falvakat irtottak ki, amelyek közt nemcsak magyar, hanem román is akadt. A szerviánusok „többnyire szálas termetű, a vakmerőségig bátor, a lőfegyvert és a handzsárt egyaránt jól forgató férfiak voltak, kik már hazájokban is kalandor vagy rabló életpályát folytattak”.¹ E fanatikusok nemcsak a tulajdonképpeni Szerbiából, hanem a Török Birodalom más, szerbek lakta tartományaiból, így Boszniából és Montenegróból is érkeztek Magyarországra. Számuk egyesek szerint 3000, majd 10-12 000 fő volt,² mások ennél jóval több, kb. 20 000 főről beszélnek.³

A szerviánusok behívása (ezt Ferdinand Mayerhoffer alezredes, belgrádi osztrák konzul szervezte) és az általuk terjesztett hozzáállás és fanatizmus rengeteget ártott a magyar és a szerb nép viszonyának. A szenvedélyek elszabadulásának ők voltak a fő okozói.

A szerb erők 1848 októberének elején indítottak egy támadást, amelynek célja a Bánság elfoglalása és Szeged bevétele volt, valamint kapcsolatteremtés a temesvári császári helyőrséggel. Ezenkívül a kikindai kerület szerb lakosságát akarták fellázítani. Az offenzíva három hadoszlop

¹ Horváth 1871, 223. p.

² Horváth 1871, 223. p.

³ Hermann 1996, 99. p.

támadását jelentette Óbecse, Törökbecse és Kikinda ellen. A támadás azonban nagy kudarcot hozott a szerbek számára: mindhárom helyen vereséget szenvedtek. Törökbecsét ugyan felgyújtották, de az Óbecséről érkezett segítséggel (a csapatokat Damjanich vezette) kiverték őket a városból.⁴

Ezen harcok, a város irányába tartó szerb támadások érthetően nagy rémületet okoztak Szegeden. Ezenkívül a szegedi polgárok tartottak még a környékbeli szerb nyelvű falvak esetleges fellázadásától is. A közhangulat megváltozásában azonban főképpen egyes szerb polgárok kijelentései miatt történhetett komoly változás. Egy bizonyos szerb ifjú, ki tagja volt a nemzetőrségnek kijelentette, hogy ő szerb testvéreire bárki parancsolja is, löni nem fog. Szrematz Román ellen pedig a tanács is vizsgálatot folytatott, mert ő áldozócsütörtökön a mulatozó tanyai népre ezt kiáltotta: „csak egyetek, igyatok, őszre fejeiteket ugysis vasvillára aggatjuk”.⁵

Mint láthattuk, Szeged magyar lakosságának megrendült a bizalma saját szerb nemzetiségű polgáraiban. Ennek fő okát a délvidéki szerb mozgalmak nyomán megjelenő kegyetlenkedésekben és eme mozgalmakkal azonosulni látszó néhány szerb polgár kijelentéseiben kell keresnünk. Majd hamarosan megérkezett az óbecsei és törökbecsei győzelmek híre a városba. Az aggodalmakat izgatottság és lelkesedés váltotta fel. Az ellentétes érzelmek hirtelen változásai komoly feszültséget teremtettek. A pattanásig feszült légkörben október 13-án érkezett egy segélykérő levél Kikindáról, melynek hatására hat század nemzetőr készült elhagyni a várost, október 15-én, vasárnap.⁶

Az események pontos rekonstruálása rendkívül nehéz feladat, ugyanis a források több ponton eltérőek, sőt néhol egymásnak ellentmondóak. A leghitelesebb leírás talán Moczika Döme esküdtté, aki szemtanúja volt a szőregi eseményeknek. Sokan hozzá hasonlóan számolnak be a történetekről, és a sajtóban is ilyen tartalmú cikkek jelentek meg. Vukovics Sebő kormánybiztos azonban másképp adja elő a történéseket, az ő elmondásából egészen más okokat ismerhetünk meg. Nézzük először mi is történt Szőregen, ebben a „szép fekvésű rác-magyar faluban [...], ahol 1030

⁴ Olchváry [é. n.] 84–87. p.

⁵ Reizner 1884, 161. p.

⁶ Horváth 1871, 64. p. és Reizner 1884, 178–179. p.

magyar katolikus, 1380 n. e. óhitű [szerb] és 20 zsidó lakos élt ebben az időben.”⁷

Moczika Döme esküdt így írja le az eseményeket:

„1848-ik év October 14-én [a pontos dátum október 15-e. B. Cs.] Torontál megyében kebelezett Szőregh helység lakossai reggeli 9 órára a helység házánál általános népfelkelés következtében összegyülekeztek tanácskozás végett a’ Marienföldi táborba való menetelről, a hol némely magyar lakosok által azon áll hir terjesztetett, hogy a’ mult ejszakán Barakovits György Szőreghi jegyző által Szőregh helysége Rácz lakossainak fegyver osztatott ki, – erről kevés vita támadt, és az érintett jegyzőnek mostoha fia Veinrich Ágoston atyja elleni hamis kikelés végett haragra geredvén [sic!] ezen káromló szavakra fakadott, hogy bassza az ily magyaroknak istenét a ki illy áll hireket kohol, – az említett jegyző ezen heves vita közben közejekben ment és egy Szőreghi lakos Kertész György nevezetűnek szemébe köpött hogy miért hazudik”.⁸

Természetesen ezek után érthető, hogy a szőregi magyar lakosok miért kiabálták, hogy „ezentúl ezen jegyző nekik nem kell”. A lármára Követs Andor helybeli lelkész is odaérkezett és intette híveit, hogy „minden törvényteleniségtől óvakodjanak”. De a magyarok nem hallgattak rá és azt kívánták, hogy a jegyző mostohafiát rögtön verjék vasra, mert különben agyonverik.⁹ Miután vasraverték, a kedélyek lecsillapodtak.

Délután érkeztek meg a Szegedről kiindult nemzetőrök a faluba. Miközben vártak a hátramaradottakra, néhány magyar lakos elmondta a nemzetőröknek, hogy „Szőregh helységben rácz lakosok között mult éjszakán alattomosan fegyvereket osztottak el és a’ jegyzőnek fia a’ magyaroknak istennét káromolta”.¹⁰ Erre a nemzetőrök leugráltak kocsijaikról és fegyvert ragadtak. Így ír erről Rácz József szolgabíró, aki október 16-án járt Szőregen, és megpróbálta az eseményeket a falu lakosainak elmondása alapján rekonstruálni:

„Esküdt úr jelentése következtében ma reggel Szőregen megjelenvén az egész népséget szétfutva találtam, a kérdezkedések nyomán a következők-

⁷ Fényes 1851, 158 p.

⁸ CsML Népgyűlési és Közgyűlési iratok, 1848–49. Moczika Döme esküdt Rácz József szolgabírónak a szőregi eseményekről. Szeged, 1848, október 15,

⁹ Szeged története. 2. köt. 766. p. és Szőreg és népe, 111. p.

¹⁰ Lásd a 8. jegyzetet.

ket jelenthetek Ugyanis mint az esküdti jelentésből is világos, bizonyos Kertész György szőregi lakos, a Szeged Városából több száz kocsikon Szőregen keresztül vonuló Szegedi nemzetőröket feltartóztatván ugyan az érdeklétt jelentésben érintett szavakkal annyira felbőszítette, hogy ezek azonnal kocsijaikról leugrálván fegyvert ragadtak, elsőben is a helység házát rohanván meg – a jegyzőt meggyilkolándók – megtalálták-e vagy nem; vagy meggyilkolták-e? vagy nem? nem tudatik, mert se híre se hamva, ezután a vasban lévő fiát támadták meg, azt több lövésekkel, és szúrásokkal kegyetlenül meggyilkolták, s szurony, és kasza hegyeken az utcán lévő pocsolyába beleverték – ez idő alatt a többi tömeg a rác házakra rohant, rabolt, és gyilkolt tovább 2 óra hosszant, eddig kilenc halott találtatott, kik közt 2 leány, és 1 asszony van,– mondják hogy valóságos vadászatot tartottak a gyepen szétfutott rácok ellen. Állítatik hogy a Maros folyamába is szorítottak nehányan. Tény hogy a rác templomot felkutatták és ott nagyba[n] romboltak. A rác papokat keresték de az egyik elszőkött, a másikat házánál találvan combját kaszával keresztüldöfték. De még számosabban vannak veszedelmesen megebesítve.”¹¹

Mások a szerbek és a nemzetőrök közti lövöldözésről beszélnek, amely során 15 szerb életét veszítette, a többiek pedig a szomszédos Deszkre futottak.¹² A kérdés csak az, ha a magyarok állítása – miszerint a jegyző jóvoltából százötven fegyvert osztottak szét a helyi rácok között – úgymond csak „álhír”, akkor vajon mivel tudtak a szőregi szerbek a nemzetőrökre lőni. Reizner János szerint a szerbek csak az átvonuló nemzetőrség tiszteletére lövöldöztek, vagyis félreértés történt.¹³ Persze itt is felvetődik a kérdés, hogy vajon honnan származtak az üdvözlésre használt fegyverek.

Vukovics Sebő merőben másként írja le az október 15-i szőregi eseményeket. Szerinte mikor a nemzetőrök átvonultak a falun, elterjedt közöttük a hír, hogy a szőregi szerbeknél fegyverek vannak, és a nemzetőrök elvonulása után a helybeli magyarokat akarják megtámadni. Erre elkezdték átkutatni a szerbek házait, és csakugyan több helyen

¹¹ Uo. Rác József szolgabíró Rónay Móric alispánnak. Szőreg, 1848, október 16.

¹² Reizner 1884, 179. p.

¹³ Reizner 1884, 179. p.

találtak is fegyvereket. A házkutatás alatt verekedés tört ki, s a nemzetőrök a rájuk támadók közül néhány szerbet megöltek.¹⁴

A forrásokból kitűnik, hogy a szőregi szerbek valószínűleg rendelkeztek fegyverekkel. Azzal kapcsolatban, hogy hogyan jutottak hozzá, és mikor szándékoztak őket felhasználni, már eltérőek az álláspontok. A helyi magyar lakosság vélt vagy valós ébersége és a nemzetőrök erélyes fellépése mindenesetre keresztülhúzta a szerbek esetleges támadásának a tervét.

„Jellemére nézve a szegedi nép szelíd mérsékletű volt és nagylelkű” – írja Kováts István.¹⁵ Mégis ezen a napon valahogy másképp viselkedett. Erre a napra esett a Kikinda megsegítésére igyekvő nemzetőrök indulása. A mobilizáció országosan nézve is népszerűtlen volt, nem csoda, hogy a szegediek is elégedetlenek voltak. Egyesek közülük féltették városukat a környező településeken élő szerbek támadásától. Valószínűleg borozgattak is néhányan, de ez szüret idején nem számított rendkívüli eseménynek. Az a vélemény, miszerint „mind részeg volt, némelyiket úgy kellett a kocsira feltenni”,¹⁶ valószínűleg erősen túlzó, és nem fedi a valóságot.

Délután 2 óra táján beért Szegedre az a néhány Szőregről visszafordult nemzetőr, akik rosszul értelmezték az ottani történéseket, és szerb támadás hírért terjesztették el a városban. A harangokat félreverték, dobpergés hangzott mindenfelől. Zavar támadt, az emberek a városházához rohantak fegyverekért. Így olvashatunk erről a sajtóban:

„Ez összecsapás [ti. a szőregi B. Cs.] városunkba kissé elferdítve jutott. Ugyanis az híresztelték, hogy nemzetőreinket a szőregi ráczok puskalövésekkel fogadták, melly hír harangfélreverés-, dobpergés- s városunk honlelvő lakosságának általános fölkelésére szolgáltatott alkalmat. Mindenki, kinek fegyvere volt, kezibe ragadta, ki pedig nem birt azzal, a városhoz futott, hol kasza, pisztoly és töltények osztogattattak. Tíz, tizenkét éves gyermekek is fegyverrel kezökben szaladtak. 'Halál a rácznak!' kiáltá a bosszús s dühbe jött nép s mint oroszlán a kölykeit rablóra, rohant Szőregh felé, véreit megvéendő.”¹⁷

Rövidesen megtörtént az első gyilkosság is, egy Nikola Mihály nevű, szerb nemzetiségű polgárt, aki a magyarokkal együtt rohant fegyverért,

¹⁴ Vukovics 1894, 378. p. és Horváth 1871, 64. p.

¹⁵ Kováts 1981, 271. p.

¹⁶ Kováts 1981, 271. p.

¹⁷ Kossuth Hírlapja, 1848/96. sz. 430. p.

hogy ő is védje Szegedet, kegyetlen módon agyonverték. Minderre egyedül származása adott okot. Erről az esetről Jelentsik Imre százados jelentéséből értesülhetünk, melyet október 17-én küldött az Országos Nemzetőrserégi Haditanácsnak. Jelentsik Imre részt vett zászlóaljával (a 37. Máriássy gyalogezred 3. zászlóaljával) a bánsági harcokban, majd október 10-én a 33. honvédszászlóalj századosává nevezik ki, így Szegedre kerülve szemtanúja volt a vérengzésnek.¹⁸ A jelentés idevágó része a következő:

„Tegnap délután megkondultak a vész harangok, és hangoss minden oldalról.» a Ráczok jönnek, már Szőregben vannak«. A nép felkelt, és minden fegyver fogható de fegyver nélküli sietett fegyverért a város házhoz. E nagy zavarban a mostan alakuló honvéd 33-ik zászlóalyba már besorozott ujjoncok közül is többen rohantak a néppel be a város házhoz fegyverekért. Ezek között volt egy Nikola Mihály nevű Rácz ujjonc is kit a nép megismervén hogy rácz azonnal mint illyent bár ez is rácz elleneink vissza verese végett sietett fegyverért dühében megrohanván irgalom nélkül mint több egyes ráczot, kit dühében előtalált agyon verte.»¹⁹

Szerencsétlenségükre éppen ekkor kelt át a hídon, és tartott Szegedre moldvai román marhahajcsárok egy csoportja, marhákat terelve. Róluk azt hitték, hogy szerviánusok közelednek a várost megtámadni, és mikor a átértek, rájuk támadtak. Nincs pontos adatunk arról, hogy hányan veszítették életüket, egyes források hat,²⁰ nyolc,²¹ mások tizenkettőt-tizenöt,²² megint mások tizenöt²³ „oláhforma emberről” beszélnek. A szarvasmarhák legyilkolására nincsen ésszerű magyarázat.

A nap egyik tragikus hőse Beniczky Andor lovas nemzetőr hadnagy volt. Ő csak csillapítani próbálta az embereket, de nem hallgattak rá, sőt ezért meg is ölték. Halálának körülményeiről így ír Rácz József szolgabíró:

¹⁸ Bona 1988, 289. p.

¹⁹ MOL H92 1848:5928 sz. Jelentsik száz. jel. az Orsz. Nemz. Hadit.-nak. Szeged, 1848. október 17. Eredeti tisztázat.

²⁰ Nemzeti Politikai Hírlap, 1848/137. sz. 545. p.

²¹ Kossuth Hírlapja, 96. sz. 430. p.

²² Reizner 1884, 180. p.

²³ Thim 1940, I. köt. 254. p.

„Hat oláhországi marhahajtót szerviánusoknak tartván a piac közepén lelövöldöztek – sőt annyira mentek, hogy a hajtott marhákat, s bivalyokat is agyonlőtték, egy volt szolgabírót ha jól emlékszem Boniczkit [Beniczky] azért, mert egy agyonlőtt oláh még mozogván szuronyokkal döfdöfték, [sic!] s ő arra menvén csak azt mondá »ne báncsátok hiszen már meghalt«, nekifordultak s agyonlőtték”.²⁴

Közben a felbőszült tömeg a szegedi szerb kereskedők boltjaihoz rohant, és tőlük fegyvert és lőszert követelt. Zseravitz János fűszeres nagykereskedőhöz is elmentek, és tőle lőszert követeltek. Egyesek szerint ezt a kérést teljesítette, és amíg a készlet tartott ingyen szolgált ki mindenkit.²⁵ Mások szerint megpróbálta elutasítani a fegyvert és lőszert követelőket, miszerint ő ilyesmikkel nem szolgálhat.²⁶ Ismét mások szerint Zseravicz provokálta a nemzetőröket: „Zseraviczánál nagyon sok puskaport és kész töltényt találtak. Kérték a nemzetőrök, hogy pénzért adjon belőle. Megtagadta. Azt mondta, hogy ilyen kutyáknak nem adja, kell az alvidékieknek. Erre a nép felbőszült s [...] agyonverték.”²⁷ Az agyonverés okát tekintve is eltérőek az álláspontok. Van, aki azt mondja, hogy az ürügy egy szerviánus generális, 200 pisztoly valamint a rizses zsákok alján lőpor rejtegetése volt.²⁸ Zseravicz nejét, az ifjabb Zseraviczot és családját egy Czíkó nevű felsővárosi kapitány mentette ki az őrjögök kezei közül. Ezzel a tettevel a saját életét is kockáztatva.²⁹ Ugyancsak meggyilkolták Damjanovics és Szubics szerb kereskedőket is. A boltosok elleni erőszakos cselekedetéről így tudósított a sajtó:

„Zseravicz gazdag rácz kereskedő boltjába mentek, honnan a tulajdonos azzal akarta elutasítani őket, hogy ilyenekkel nem szolgálhat. Ezzel a népet egészen magára huszítá, s minthogy különben is gyanú volt rá, miszerint a rabló ráczokkal tart, agyonlővék, s boltjából, szobáiból mindent kiszórtak. – Egy Lausevics nevű rácz szatócs házát a nép hasonlólag megrohanta, s itt mindent porrá zúzott. Ezen ember két fiával együtt

²⁴ CsML. Népgyűlési és közgyűlési iratok, 1848–49. Rácz József szolgabíró Rónay Móric alispánnak. Szőreg, 1848, október 16.

²⁵ Szeged története. 2. köt. 767. p.

²⁶ Kossuth Hírlapja, 1848/96. sz. 430. p.

²⁷ Kováts 1981, 272 p.

²⁸ Lásd a 25. jegyzetet.

²⁹ Kováts 1981, 443. p. és Vukovics 1894, 378. p.

városunkból igen régen eltűnt, s a rablók táborában van. A nép a megrámadást meg sem teszi, ha az itthon levő harmadik fiú az ablakból a népre nem lő. Itt ölés nem történt, minthogy a lövéstevő a szomszédba s onnan tova ugrott. – A felsővároson egy Szubó rácz ügyvéd és testvére gyilkoltattak meg. Ez utósó minapában úgy nyilatkozott, hogy a ráczok nem sokára a magyarok hátán fognak járni. [...] Templom sem kiméltetett meg, mert több az ablakokra tett lövés után oda is betörték, de, mint mondják, semmit sem találtak.”³⁰

A rendet a városban maradt csekély számú katonaság és nemzetőrség állította helyre az esti órákban, miután megbizonyosodott arról, hogy a kiindult nemzetőrököt semmi baj nem érte. Ugyan még az éjszaka folyamán előfordultak apróbb rendbontások, de másnapra a nyugalom a városban úgy-ahogy helyre állt. Az október 15-i „véres vasárnap” mérlege igen szomorú. A tragikus események során mintegy 60 ember lelte halálát, az anyagi kár is jelentős volt. (Zseraviczé egyedül meghaladta a 100 000 pft-ot.) Azonban nemcsak „gyanús” szerbek estek áldozatul a népharagnak, Ivankovics úr (őt tartották sokan a város legbecsületesebb polgárának) boltjába is betörték és komoly kárt okoztak.³¹ És akkor nem szóltunk még az erkölcsi kárról, ami az ártatlan emberi életek kioltásával és a féktelen rablással érte a várost.

„Az October 16-i [október 15-i] szegedi vérontásért az átok a szerb lázadás szerzőit fogja terhelni örökre, – ők ingerelték föl a szerb népet hallatlan kegyetlenségek elkövetésére, s az által a magyar népben a visszatörlesztés természetes indulatát költötték föl, mely ez esetben, fájdalom, az ártatlanok fejeit érte”³² – állapítja meg Vukovics Sebő kormánybiztos az eseményekről. Hozzá hasonló véleményt tükröz a Pesti Hírlap október 21-én megjelent számának utolsó két mondata is: „Itt van gyalázatos izgatásod gyümölcse, nagyravágyó Rajachich. Szálljon büns vén fejedre a mind kétrészről áldozatoknak vére gonosz főpap!”³³

Emellett vizsgálatot rendeltek el az események kivizsgálására, a zavargásban résztvevők felderítésére. A vizsgálat vezetésével Tóth Mihály

³⁰ Kossuth Hírlapja, 1848/96. sz. 430. p.

³¹ Kossuth Hírlapja, 1848/102. sz. 458. p.

³² Vukovics 1894, 379. p.

³³ Pesti Hírlap, 1848/193. sz. 988. p.

főbírókat bízták meg. Azonban eredményt nem értek el, senkit sem vontak felelősségre az október 15-én történetekkel kapcsolatban. Az áldozatokat illő módon eltemették, a kárt precízen összeírták. Az árvákról és özvegyekről is gondoskodtak. A vizsgálat eredménytelenségének oka állítólag a tanácsra nehezedő „demagóg nyomás” volt.³⁴

Sok tényező együttes hatása vezetett az 1848. október 15-i vérengzés kirobbanásához. Szeged városa földrajzi adottságai miatt központi szerepet játszott a délvidéki hadműveletekben. Ennek terhe a város lakosságára nehezedett: sebesülteket láttak el, nemzetőreik a délvidéki táborokban teljesítettek szolgálatot. Közben a szerb támadások egyre jobban veszélyeztették magát a várost is, az október elején indult szerb offenzíva egyik hadicélja Szeged elfoglalása volt. Azonkívül a szegedieknek komoly problémát okozott saját szerb nemzetiségű lakosságuk is. Egymáshoz való viszonyuk megromlott, mikor a szerb nemzeti mozgalom a fegyveres harc útjára lépett. Az a brutalitás, amellyel a szerb önkéntesek, a szerviánusok léptek fel a délvidéki nem szerb lakossággal szemben, lehetetlenné tette a további békés, félelem és vádaskodás nélküli életet. Felperzselt falvak, városok, kannibáli kegyetlenség jelezte a szerb csapatok útját. Csak romok és legyilkolt lakosok maradtak utánuk. De alkalom adtán a visszatorlás sem maradt el, így mindkét fél retteget a másiktól.³⁵

Természetesen felelősség terheli a politikusokat, amiért hagyták idáig fajulni a dolgokat. Némelyek közülük nem is gondolhatták, hogy gyújtó hatású beszédek nyomán milyen szenvedélyek lángolhattak fel, tovább fokozva a népcsoportok közötti feszültségeket. Sajnos, Kossuth Lajos is – aki október elején járt Szegeden és itt elmondta emlékezetes beszédét – közvetve hozzájárulhatott a vérengzés kirobbanásához. „Kossuth a szó teljes értelmében megvillanyozott bennünket” – olvashatjuk egy 1848 októberében megjelent újságban.³⁶ De a legnagyobb felelősség a szerb politikusokat terheli, akik elindították a fegyveres harcot, és akik behívták az országba a szerviánusokat. A feszültségkeltés, a háború elembertelenítő hatása, az egymástól való félelem és egy félreértés vezetett 60 ember halálához 1848. október 15-én Szegeden.

³⁴ Reizner 1884, 182–183. p.

³⁵ Hermann 1992, 5–6. p.

³⁶ Kossuth Hírlapja, 1848/96. sz. 430. p.

Források és felhasznált irodalom

- Az 1848–49. évi forradalom és szabadságharc története. Szerk.: HERMANN RÓBERT. Bp., 1996.
- BONA GÁBOR: *Kossuth Lajos kapitányai*. Bp., 1988.
- FÉNYES ELEK: *Magyarország Geographiai Szótára*. III. köt. Pest, 1851.
- HERMANN RÓBERT: Hatvani Imre szabadcsapatvezér és az abrudbányai katasztrófa. In *Aetas*, 1992/1–2. sz. 5–78. p.
- HORVÁTH MIHÁLY: *Magyarország függetlenségi harcának története 1848 és 1849-ben*. II. köt. Pest, 1872.
- Kossuth Hírlapja*, 96. sz. 1848. október 20.
- Kossuth Hírlapja*, 102. sz. 1848. október 27.
- KOVÁTS ISTVÁN: *Egy szegény pórfiú önéletrajza*. Bp., 1981.
- MOL H92 1848:5928 sz. irat. Jelentsik Imre százados jelentése az Országos Nemzetőrségi Haditanácsnak. Szeged, 1848. október 17.
- Nemzeti Politikai Hírlap*, 137. szám 1848. október 19.
- OLCHVÁRY ÖDÖN: *A magyar függetlenségi harc 1848–1849-ben a Délvidéken*. Bp., [é. n.] *Pesti Hírlap*, 193. sz. 1848. október 21.
- REIZNER JÁNOS: *A régi Szeged*. I. köt. A negyvenes évek és a forradalom napjai Szegeden. Szeged, 1884.
- Szeged története*. 2. köt. 1686–1849. Szerk.: FARKAS JÓZSEF. Szeged, 1985.
- Szeged Város Népgyűlésének, Állandó Bizottmányának és Közgyűlésének iratai, 1848–49. Szám nélküli iratok.
- Csongrád Megyei Levéltár. Moczika Döme m.k. esküdt RácZ József szolgabírónak a szőregi eseményekről. Szeged, 1848. október 15.
- Szeged Város Népgyűlésének, Állandó Bizottmányának és Közgyűlésének iratai, 1848–49. Szám nélküli iratok.
- Csongrád Megyei Levéltár. RácZ József m. k. szolgabíró Rónay Móricnak, Torontál megye első alispánjának. Szőreg, 1848. október 16.
- Szőreg és népe*. Szerk.: HEGYI ANDRÁS. Szeged, 1977.
- THIM JÓZSEF: *A magyarországi 1848–49-iki szerb fölkelés története*. I. köt. Elbeszélő rész; II. köt. Iratok, 1848. március–augusztus. Bp., 1940.
- Vukovics Sebő emlékiratai Magyarországon való bujdosása és száműzetésének idejéből*. S. a. r.: BESSENYEI FERENCZ. Bp., 1894.

Nagyherceg Mihály Szt. István Császári és Kir.

52

5928

5928

Szegedi Hadifogadó Nérmány

A

Nemzet Örvényi Csízági hadi tanácsnak

Szegeden Október hó 17^{ik} 1848

Buda-peszen

A Csízági Nemzet Örvényi tanács 1848-^{as} szeptember 22-én rendelt el a következőkben alkézattal jeküvön hogy Szt. M. Vassvárdon van tudósítás koron a 31^{ik} honvid kátrálból Szt. István máj nyugvók a Nérmány.

Kossuth Lajos ur az Csízági honvedelmi Örvényi Endre melvörösköz stegesen kizelot Pécs, Sárköz, Tornyos és Koron meggyelöl öke. Az újoncsábol a Honvid 32. kátrálból alalissávi megrendelés és egy urak öke kátrál kátrál van az alás a jótérsékek kátrál van. Látván öke az Örvényi Nemzet Örvényi Tanács 1848-^{as} szeptember 22-én rendelt el a fent öke meggyelöl öke. Az újoncsábol a Honvid 32. kátrálból alalissávi parancsolja miniköz 32. kátrálból az újoncsábol máj kátrál. és a jótérsékek alalissávi és öke. és öke kátrálból a Honvid 32. szeptember 22-én rendelt el a 32. Honvid kátrálból alalissávi, öke miniköz kátrál. máj kátrálból alalissávi koron az Örvényi Nemzet Örvényi Tanácsot melvörösköz alalissávi kátrál. máj kátrálból és jótérsékek 1848-^{as} szeptember 22-én rendelt el a 32. Honvid kátrálból öke. máj kátrálból.

A szőregi és szegedi eseményekről készített jelentés a Nemzetörvényi Országos Haditanács részére (1848. október 17.)

TÓTH K. JÓZSEF

A magyarországi örmények és az 1848–1849-es események

„Az örmények Erdélyből származtak át Magyarországba, csendes, szorgalmas, jó módú emberek, földművelés- és kereskedéssel foglalkoznak. A magyar nemzetiség elfogadására igen hajlandóak lévén kis idő múlva egészen összeolvadnak velünk.”¹

Bevezetés

Az 1848-as forradalom 150. évfordulója alkalmából készített dolgozatomban az eseményekben résztvevő hazai örmény kisebbségnek szeretnék emléket állítani. Szó esik az örmények letelepedéséről, s arról is mely hatások érték őket, hogy aztán lelkesedéssel támogatták a magyar szabadságküzdelmet. A két nagyobb örmény etnikumú városban – Szamosújvár és Erzsébetváros – történetek bemutatásán kívül néhány életmű kiemelésével vázolom az örmények szerepét.

Örmények a Kárpát-medencében

Az örmények szórványos jelenlétét már ókori források is bizonyítják. Kr.u. 173-ban Aurelianus császár nyugat-arméniai légiójával győzött a Garam mellett a kvádok ellen. A Kézai- és a Thuróczy-krónikák szerint honfoglaló eleinkkel is jöttek örmények a Kárpát-medencébe. II. Endre magyar király keresztes hadjárata során Örményországban járt, s András fiát majdnem meg is házasította II. Levon örmény király Zabel nevű lányával. Amikor a II. Endre hazatért, elképzelhető, hogy vele tartott egy kisebb örmény kolónia, akik aztán Esztergomban telepedtek le, amit ottani helynevek bizonyítanak. Ennek a kolóniának a vámmentes kereskedelmi jogait IV. Béla 1243-ban kelt oklevele megerősíti. Azonban ezen örményekből csak néhány örmény eredetű hely- és személynév maradt fenn.

A hazánkba nagyobb számban a XVII. században érkező örmény bevándorlók a saját hagyományaik szerint (erről írásos források nincsenek)

¹ Fényes: i. m. 6. p.

egyenesen a Bagratida örmény királyi dinasztia (Kr. u. 884–1145) fővárosából, Aniból menekültek. E „metropolisz” lakossága a magyar államalapítás idején mintegy százezer főnyi volt, és a krónikások gyakran „ezertemplomú Ani”-ként emlegették. Am a Bagratida dinasztia kihalása után először bizánci (1045), majd szeldzsuk török kézre került (1064), ami a lakosság menekülését idézte elő. A mongolok 1236-ban dúlták fel a várost, de a végső pusztulást és a település elnéptelenedését egy földrengés-sorozat okozta 1319-ben. A magyarországi örmény leszármazottak előszeretettel hangsúlyozták, hogy őseik a város módos és művelt rétegeiből kerültek ki, és magukkal hozták könyveiket és kegytárgyaikat.

Ezen örmény kolóniák nyugatra vándorlása körülbelül a XII. században kezdődött meg, kezdetben azzal a reménnyel, hogy hamarosan hazájukba visszatérhetnek. Nagyobb számban a Krím-félszigeten telepedtek meg, ahol jó viszonyt alakítottak meg az uralmukat ott megszilárdító genovaiakkal, olyannyira, hogy – állítják magyarországi örmény kútfők –, a genovaiak nem is állomásoztattak katonaságot ott, hanem telepeik védelmét az örményekre bízták. Azonban a XIV. században a mongol hódítók elől északi irányba kellett menekülniük az örményeknek, így Lengyelország és Moldva területén telepedtek le. Az utóbbi helyen városokban lakó örmény kereskedők és iparosok kapcsolatot építettek ki Erdély keleti felével, és szórványosan megjelentek egyes városokban.

A moldvai vajdák politikája kedvezőtlenül érintette az örmény lakosokat, a román lakosság is meglehetősen ellenérzésekkel viseltetett irántuk. A hagyományok úgy tartják, hogy 1668-ban belharok és török támadás következtében 3000 család menekült a Keleti-Kárpátok hegyeibe. Ezek nagy része aztán már nem tért vissza Moldvába, hanem I. Apafi Mihály erdélyi fejedelemtől kért letelepedési engedélyt, amit a fejedelem 1672-ben meg is adott, hiszen a megelőző évek nagy pusztulást okoztak az erdélyi népességben. Apafi 1680-ban szabad kereskedésre is engedélyt adott nekik. Az örmény földbirtokosok és földművelők helyhez kötöttségük miatt Moldvában maradtak, az áttelepülők nagy része iparral, és termékeik (elsősorban bőráruk) értékesítésével foglalkozott. Az ekkor Erdélybe érkező örmények valóságos számát illetően pontos adatokat nem ismerünk, azonban az biztos, hogy a következő évtizedekben újabb családok érkeztek Moldvából és lengyel területekről.² A beköltözéskor

Minasz nevű püspökük volt a közösség vezetője, akit Verzár Oxendius követett, ki már elődje idejében is szorgalmazta az erdélyi orthodox örmény keresztények vallási unióját Rómával. Amikor az erdélyi örmények „megtértek” a katolikus anyaszentegyház keblébe újabb lépést tettek hagyományaik feladásával az asszimiláció felé. Ráadásul miután 1715-ben Oxendius püspök meghalt, nem sikerült egyetértésre jutni az utódot illetően, ezért végül is az erdélyi római katolikus püspökség alá rendelték őket, és egyházi önállóságukat csak a 20. században nyerték vissza. Bár utódaik pozitívként emlegetik az uniót, annak idején nem ment egykönnyen a keresztülvitele. Más szempontból azonban előnyös volt az örmények érvényesülési lehetőségeinek az alakulása.

Első fázisban Erdély keleti átjárói mentén alkottak telepeket (Gyergyószentmiklós, Csíkszépvíz, Kézdivásárhely-Kanta, Beszterce). Az őshonos lakossággal nem nagyon volt konfliktusuk, kivéve a szászokat, akik konkurenciát látva bennük Besztercéről kiűzték őket. Ekkor megjelent az örmények igénye arra, hogy önálló településeket hozzanak létre. Ennek érdekében kibérelték a Küküllő mentén elterülő ebesfalvi Apafi birtokot, és a szamosújvári kincstári uradalmat. Utóbbi helyen a császár 1700-ban adott engedélyt adott város alapítására, s hamarosan megkezdődtek az építkezések.

Ebesfalván is megindult a városiasodás, s III. Károly 1733-as kiváltságlevele óta Erzsébetvárosnak hívták településüket. E két városban kezdetben szinte csak örmények laktak, akik közigazgatási és első fokú bírósági autonómiát hoztak létre. Mindig is nagy volt az örmények mobilitása, s a már említett települések mellett Erdélyben Petelén, Felfaluban, Görgény-szentimrén, Bonyhán, Csíksomlyón és Gyulafehérváron tudunk további említésre örmény kolóniákról.³ Sokan költöztek az egyik helyről a másikra, főleg Szamosújvárra, mely legjelentősebb településükké vált, és egymás között „Armenopolisként” emlegették. A XVIII. század végéig folyamatos volt egyes családok bevándorlása moldvai és lengyel területekről, pl. gróf Apponyi György máramarosi főispán helyi kamarai birtokokra 1768-ban hívott be Galíciából iparos örményeket. Az újonnan érkezők is igyekeztek minél hamarabb beilleszkedni.

² Pál J. 1997/3–4., 110. p.

³ Pál J. 1996/3., 45. p.

A XVIII. század (leszámítva a Rákóczi-szabadságharcot) a békés gyarapodás időszaka az örmények számára. Az élelmesebb örmény családok bekapcsolódtak a nemzetközi marhakereskedelembé, a magyar Alföld déli részein felhízalt állatokat lábön hajtották a német piacokra. Mivel a magyarok nem aknázták ki a kereskedelmi lehetőséget, más (görög, szász, zsidó) idegen etnikumokhoz hasonlóan az örmények olyan jelentős vagyont tudtak felhalmozni, hogy nemegyszer a kincstárat is kiségitették (azonban helyben nem kölcsönöztek). Emellett jelentős adófizetők is voltak az örmények, s mindezeket hamarosan kedvezményekkel, nemesség adományozásával hálálta meg az udvar.

Ez, és az örmény közösségek földszerzési szándéka viszont az erdélyi rendek féltékenységét vonta maga után, és nem voltak hajlandóak egyenjogúsítani őket, azaz megadni számukra az indigenatust, így nem vásárolhattak ingatlanokat, földet Erdélyben. Ez azonban nem etnikai alapú diszkrimináció volt, hanem a rendek graviminális politikája, azt szerették volna, hogy a honosításhoz a rendek hozzájárulása is szükséges legyen, illetve a vármegye hatósága alá szerették volna vonni az örményeket, arányos adóterheket kivetni rájuk és megszüntetni kvártélymentességüket. Az uralkodók azonban továbbra is pártfogolták az örményeket, két legnagyobb településük szabad királyi városi státuszát pedig végül az 1790/91-es erdélyi országgyűlés jóváhagyta.⁴ Ez – bár egy ideig még ment a vita a kvártély és előfogat-mentesség megszüntetéséről, hiszen ezzel a többi sz. kir. város sem bír – az örmények különleges jogállásának megszűnéséhez jelentős lépés volt, s elősegítette a magyar nemességbe és polgárságba való integrálódásukat.

Az örménység felső rétegét alkotó a nagykereskedők a XIX. században az Alföldön bérelt földjeiket megvásárolták és vegyes házasságok révén nyelvükben is a helyi magyar nemesi társadalom tagjaivá váltak. Mária Terézia 1776-ban a Bécsben tanuló Patrúbány Márton jól sikerült vizsgája kapcsán megadta az örményeknek a közhivatalviselés jogát. Ezután megindult az örmények beáramlása a közpályákra. A gazdasági életben betöltött pozícióikat (melyet zsidó, német és más polgárosodott elemek vettek át) lassan átkonvertálták politikai, kulturális, kapcsolati tökévé. A legtöbb örmény család anyagilag megengedhette magának

⁴ Erdély története. II. 1062. p.

gyermekai taníttatását. Mivel általános volt körükben a gyermekek magas száma, azok, akik nem örökölték az apa egzisztenciáját közpályára kerültek. A vármegyék közül Torontálban a Gyertyánffyak, Dánielek, Krassó-Szörényben a Jakabffyak, Bács-Bodrog megyében a Karátsonyiak vezető tisztségeket töltöttek be. A középrétegek értelmiségi pályákra (ügyvéd, orvos) kerülve, illetve a helyi kereskedelemben pozícióikat megtartva elkezdtek szétszóródni Erdélyben és a Partiumban. Asszimilációjuk jelentősen megindult, anyanyelvükké a magyar vált. Gazdagabb társaik segélyegyletek, árvaházak alapításával, tanulmányi ösztöndíjakkal segítették a leszakadókat. Elmondhatjuk, hogy az örmény társadalom minden rétege integrálódott a magyar társadalomba.

Az örmények szerepe az 1848/49. évi szabadságharcban

A század közepén mintegy 12-15 ezerre tehetjük azoknak a számát, akik örmény identitással – anyanyelv, vallás, származás – rendelkeztek. A 48-as forradalmat megelőzően 57 örmény család kapott illetve vásárolt nemességet⁵, akik a XIX. század közepére gyakorlatilag integrálódtak a magyar nemességbe. E családok tagjai életstílus és értékek tekintetében hasonlítottak a magyar nemességhez, családi kapcsolataik szintén ide kötődtek őket. Anyagi helyzetüket tekintve szintén a középbirtokosok közé lehet sorolni őket; azonban egy dolog még hiányzott a társadalmi pozíciójuk teljességéhez: a közéleti szerepvállalás magasabb szinteken (kivételesen a már említett néhány déli vármegye, ahol jelentős pozíciókat birtokoltak az örmények). Az újonnan felálló magyar államapparátus, honvédelem teret nyújtott a tettekész örmények számára; bizonyíthatóan, hogy ők is vannak olyan jó hazafiak, mint bárki más.

A hazai örmények, mint lelkes neofiták tehát feltétlen őszinteséggel támogatták a magyarok szabadságharcát. Ebben talán az is közrejátszott, hogy hagyományos kereskedelmi ellenfeleik, az erdélyi szászok Habsburg hűek voltak.⁶ Először anyagilag nyújtottak segítséget: a Kossuth bankók kibocsátásának fedezetére történő adakozás alkalmával sok örmény pénzárca megnyílt.⁷ Az erdélyi országgyűlés örmény követei is támogatták a Magyarországgal történő egyesülést.

⁵ Szongott 1898, 212. p.

⁶ Bona 1998/6. sz. 23. p.

⁷ Bona 1995, 3. p.

Részvételiük a hadi eseményekben

Az örmény származású emberek közül hetvennél több harcolt tisztként az osztrákok ellen; köztük *Kiss Ernő* és *Lázár Vilmos* aradi vértanúk. Mintegy kétszáz fő pedig mint közkatona vett részt a harcokban.⁸ Feltűnő, hogy ilyen nagy a tisztek arányszáma a közlegényekhez viszonyítva; ez is azt támasztja alá, hogy a hazai örménység jelentős része a társadalom jól szituált rétegét alkotta.

A már említett Aradon kivégzett vértanúk mellett, még egy főtiszt, *Czetz János* vett részt tábornokként a szabadságharcban. Az ő életművét jól ismert, itt néhány kevesebbet emlegetett személy életútját említem meg: *Lukács Dénes* (1816–1868) a pályáját a császári tüzérségnél kezdte, később a bécsi felső tüzériskola tanára is volt. Csatlakozott 1848-ban a honvédséghez, ahol augusztusban az Országos Nemzetőri Haditanács tüzérségi előadója lett. Pesten hadianyag gyárat létesített, melyet később Nagyváradra kellett átköltöztetni. A honvéd tüzérség felállításában szerzett érdemei elismeréséül 1849 januárjában ezredessé léptették elő, s a tüzérség országos főparancsnoka lett. A fegyverletétel után halálra, majd 16 évi várfogságra ítélték. Börtönében földgömböket készített, majd 1856-ban amnesztiával szabadult és Nádudvari rokonaihoz költözött.

Gattáji Gorove Antal (1822–1881) jogi végzettséggel jelentkezett a 3. honvéd zászlóaljba. A Délvidéken harcolt, Damjanich hadtestében küzdött végi a szabadságharcot, oly sikerrel, hogy egyszerű honvédből őrnaggyá lett. A világosi kapituláció után az osztrák hadseregbe sorozták, ahol 1858-ig szolgált. A kiegyezés után a magyar királyi honvédségbe került, ahonnan ezredesként ment nyugdíjba. *Hankovich György* (megh. 1883) a jogi egyetem elvégzése után köztisztviselő volt Biharmegyében, ahol 1848-ban nemzetőr százados lett. Ősszel a déli hadszíntéren harcolt, majd Vetter tábornok parancsörtsztje lett, és rokoni kapcsolatai révén közvetített a szerb demokrata Stratimirovics felé. Vetter távozása után Görgey törzsének főintendánsa, majd a VII. hadtest hadbiztosa lett a fegyverletételig. Néhány évig börtönben raboskodott, uradalmi jószágigazgatóként halt meg Kolozs megyében.

Kiss András *Források és értelmezések* című kötetében publikál egy visszaemlékezést, melyben az erzsébetvárosi születésű, kalandos életű

8 Bona 1995, 7. p.

asszony arról emlékezik meg, hogy férje, Dsisak István mellett harcolt férfiruhában a szabadságharcban, ahol vitéz tetteiért a magyarok főhadnaggyá előléptették.⁹ Mivel más adat ezt nem támasztja alá, könnyen elképzelhető, hogy az idős asszony visszaemlékezései írásakor erősen kiszínezte a történeteket (talán a híres Lebstück Mária főhadnagy dicsőségét irigyelve). Azonban biztosan megtörtént eset, hogy egy másik örmény asszony, Hollósi Róza a Vilmos huszároknál szolgáló férjét, Hermán János őrmestert követte a frontra.

Részvételük a hátországi munkálatokban: politikai, gazdasági és egyéb szerepvállalás

A reformkori közéletben már ott találunk néhány örmény származású figurát, mint például *Gorove Istvánt* (1819–1881), aki cikkeket írt a Pesti Hírlapba, 1846-ban Kossuthot követte a Védegyelet igazgatói székében. Temes megye követévé választották 1848-ban, Debrecenben az országgyűlés jegyzője volt, s résztvett a Függetlenségi Nyilatkozat megfogalmazásában. A szabadságharc után emigrált, s itthon távollétében felakasztották. Amnesztiát kapott 18757-ben, és hazatérte után miniszterséget kapott az Andrássy Gyula vezette kormányban. *Lukács György* (1822–1892) Beöthy Ödön bihari követ mellett volt gyakorlaton az 1839-es országgyűlésen, s a Pesti Hírlapba ő is írt cikkeket. Az első felelős magyar kormányban Szemere miniszteri titkára és a Honvédelmi Bizottmány előadója volt. A Bach-korszak után Nagyvárad polgármestere, majd képviselője volt, később a Tisza kormány belügyminisztériumában dolgozott. *Gajzágó Salamon* (1830–1902) gróf Széchenyi Istvánnál volt patvarista, majd a márciusi ifjak között elkísérte az országgyűlés küldöttségét Bécsbe, 1848 februárjában. Később honvéd lett és rövid ideig Königrätzben raboskodott. 1863-at követően többször képviselte az országgyűléseken Szamosújvárt. Számtalan közéleti tisztséget töltött be, 1870-től az Állami Számvevőszék első elnöke lett, 1893-ban főrendiházi taggá nevezték ki.

Az 1848-ban megválasztott parlamenti képviselők között hét örményről van tudomásunk; az eddig említett Gorove mellett többek között *Simay Gergely* (1823–1907), aki a megelőző cikluson már résztvett követi

⁹ Kiss: i. m. 267. p.

írnokként, s Szamosújvár követeként ő volt az országgyűlés legifjabb tagja. 1861 után többször Szamosújvár polgármesterévé, és képviselőjévé választották. *Dániel Pál* (1822–1895) Torontál vármegye követe volt, és korjegyzőként működött. Követte a kormányt Debrecenbe, s ezért a bukás után rövid időre börtönben ült. 1861-től egészen haláláig ismét Zichyfalva képviselője a parlamentben. *Lukács Sándort* (1822–1854) radikális márciusi ifjúként választották meg Győr képviselőjének 1848-ban, majd Kossuth bizalmi embereként a város kormánybiztosa lett. Jelentős hadseregszervezői tevékenységet végzett, és a következő év januárjától a honvédsereg felszerelési kormánybiztosa lett. E minőségében még e hónapban Nagyváradra telepítette az Országos Ruházati Bizottmányt. Emberfeletti munkával biztosította annak munkáját, Pesten, Szegeden majd Aradon. A bukás után a halálos ítélet elől Amerikába, majd Franciaországba emigrált, ahol fiatalon, betegség következtében meghalt.

A felsoroltakon kívül örmény nemzetiségű képviselők voltak még: Korbuly Bogdán (Szamosújvár), Karácsony János (Erzsébetváros), Mászilági István (Erzsébetváros).

Nemrégiben derített fényt Száva Tibor Sándor arra, hogy Gábor Áron első ágyúit a csíkszépvízi örmény *Zakariás Antal* (1789–1870) tulajdonában levő bodvaji vashámorban öntötte.¹⁰ A nyersanyagot a csíkszent-domokosi rézbányából (Balánbánya) szállították, amely szintén Zakariás birtokában volt, ki szívesen pártfogolta a részéről anyagi áldozatot is igénylő vállalkozást. A vele rokonságban álló, s szintén örmény származású *Bodor Ferenc* mint balánbányai művezető jelentős részben közreműködött az ágyúk öntésében, s ő lett az 1849 februárjában létesített csíkmadarasi lőporgyár igazgatója.

Az 1848/49 évi események krónikája Erzsébetvárosban

Erzsébetváros egy fontos erdélyi útvonalon: Medgyes és Segesvár között helyezkedik el; ezért is választották a helyet annak idején a kereskedelemmel foglalkozni szándékozó örmények. A szomszédos vidékek lakói, főleg szászok és románok voltak; így miután Erzsébetváros a magyarokat támogatta többszöri csatározások, garázdálkodások színhelye lett. Ávedik Lukács (1847–1909) Erzsébetvárosi pap és tanár a *Szabad*

¹⁰ Száva: i. m.

királyi Erzsébetváros monografiája (1896) című munkájában részletesen megemlékezik a városban és környékén történekről. A szerző még csecsemő volt akkor, de az eseményeket közvetlenül megélő emberek elmondásai alapján írt a szóban forgó eseményekről. Elsősorban az ő műve alapján próbálom meg rekonstruálni a történéseket.

Amikor a városba érkezett a márciusi események híre, a polgárok hangos „Éljen a szabadság!” kiáltásokkal és cigányzenével ünnepltek, „estétől-reggelig” hasonlóan a többi erdélyi magyar városhoz. A következő hónapban helyben található laktanyát elhagyták a császári katonák és bevonult a városba az 1. székely határőr- gyalogezred egy százada. Ezen felbuzdulva a városban nemzetőrség alakult, melynek létszáma május 8-ra elérte a 130 főt. Az országgyűlési képviselő választásokon megújították Karácsony János és Másvilági István mandátumát. Júliusban kisebb csetepaték voltak az Erzsébetvárosban állomásozó székely katonaság és a szászok között, azonban a székelyek hamarosan elvonultak Háromszékbe. Októberben a császáriak által feltüzelt román népfelkelők lefegyverezték a város nemzetőrségét.

Miután Bem megkezdte erdélyi hadműveleteit, 1849 januárjában Szarvadi Lajos parancsnokságával magyar helyőrség került a városba, és néhány „gyanús” román egyént kivégeztek. A hadihelyzet pillanatnyilag még e hónapban a császáriaknak kedvezett, s amíg Bem Vízaknáig visszahúzódott mintegy 1500 főnyi szász és román felkelő megostromolta a várost. Szarvadi az őrséggel ellenállt, de aztán kénytelen volt Medgyes felé visszavonulni, hogy az ott állomásozó, Szilágyi ezredes által vezetett honvédeket segítségül hívja. A lakók közül sokan elmenekültek a városból, voltak, akiket a környékben lakó románok rejtenek el. Közben a Fabini parancsnoksága alatt álló osztrák pártiak bevonultak a városba és annak felgyújtásával fenyegetőztek, amennyiben egy óra alatt nem adnak nekik át 40 000 Ft hadisarcot. Medgyesről aznap délután öt Vilmos-huszár érkezett, akik rövid időre elűzték a megszállókat, akik azonban hamarosan visszatértek és „a felbőszült vezér parancsot adott a rablásra; ekkor a sorkatonaság éppúgy, mint a vidéki oláh és szász nép feltörte a boltokat, pincéket lakóházakat... házakat gyújtanak fel, embereket lőnek meg”.¹¹ Azonban csakhamar megérkezett Szarvadi a

¹¹ Ávedik: i. m. 200. p.

medgyesi honvédséggel és elűzte a fosztogatókat. Néhány nap múlva újabb, ezúttal már 6000 fős osztrák sereg támadta meg a várost, amely az ágyúzás következtében romos lett. Szarvadi elébe ment az ellenségnek (amely vélhetően Segesvár felől támadt), de a túlerő miatt Medgyes felé volt kénytelen menekülni, s vele tartott az és a városi előljáróság és a polgárok nagy része is. A támadók ismét megszarolták és felprédálták Erzsébetvárost, elvitték többek közt a főtemplom kincseit. A környékbeli fosztogatása miatt a városlakók később mind elmenekültek, és élelmiszerhiány miatt éheztek. Közben Medgyes is osztrák kézre került, ahol több örményt bebörtönöztek. Nagyszeben március 9-i elfoglalását megelőzően a magyar és osztrák csapatok többször átvonultak Erzsébetvárosra, az utóbbiak behajtották az előző hadisarc hátramaradt részét.

Miután tártosan magyar kézre került a város, a lakók visszatértek és júniusban a régi tisztviselőiket újraválasztották. A biztonság reményében Felső-Fehér megye falvaiból több nemes család is a városba költözött. Hamarosan orosz csapatok jelentek meg, mire a magyar őrsereg felbomlott. A beköltözött nemes családok tovább menekültek, az erzsébetvárosiak elrejtőztek. Az oroszok azonban kíméletesen viselkedtek, nem úgy az osztrákok, akik pénzt és ellátást követeltek, vagyonek Kobzást és letartóztatásokat eszközöltek.

Július 31-én utoljára újra magyar kézre került a város, míg augusztus 7-én oroszok vonultak keresztül, akik élelmet kaptak, de raboltak is. A szabadságharc bukása után lassan visszatértek a lakók a teljesen kifosztott városba, az Ávedik család is. Román és kozák martalócok érkeztek, Ávedik Lukács édesapját is véresre verték. Miután nem tudtak mit elrabolni, eltávoztak.

Erzsébetvárosból mintegy két tucat ember harcolt a magyar csapatokban. A bukás után kényszersorozás, fogság várt rájuk. A városi autonómiát eltörölték az osztrák hatóságok. A helyben lakó örmények ingatlanjaiban és ingóságjaiban igen nagy kár keletkezett, az évszázadok alatt felhalmozott javak prédává lettek. Abban, hogy Erzsébetváros soha nem nyerte vissza korábbi jelentőségét; valószínűleg a szabadságharc alatti pusztítás is jelentősen közrejátszott.

Szamosújvár 1848–49-ben

Szamosújvár Erzsébetvároshoz hasonlóan utak találkozásánál, Kolozsvár és Dés között fekszik. A lakók még az erzsébetvárosiaknál is nagyobb lelkesedéssel fogadták a forradalom hírért. Népgyűlést tartottak, amely a tizenkét pont követeléscivel egybehangzó feliratot küldött az erdélyi kormányzéknek.¹² Az országgyűlésbe küldendő követek választásakor ugyan nézeteltérés támadt a városhoz tartozó Kandia faluban lakókkal, ráadásul az egyik választott követet, Sárosy Ferencet – kinek testvére tisztként harcolt a szabadságharcban – szélütés érte; a helyére Simay Gergelyt választották, aki a magyar országgyűlés legfiatalabb követe lett. A másik képviselő Korbuly Bogdán volt. A városi tanácsnál ekkor fontosabb szerepet töltött be a döntéshozásban a nagyobb létszámú, és tekintélyes elemeket tömörítő kereskedő társaság. Ennek ülésin tárgyalták meg a fontosabb dolgokat, az aktuálpolitikai témák mellett Gábrus Zachar örmény polihisztor javaslatára kérelmezték az 1715-ben megszűnt önálló örmény katolikus püspökség visszaállítását. Augusztusban a városban önkénteseket toboroztak a honvédseregbe.

1848 késő őszen Szamosújvárt is elértek a hadi események. Urban november 11-én Dés felől érkezett a városba; Szongott Kristóf így számol be az eseményekről: „két ágyúját a piacon a plébániai templomnak szegezte. 40 000 Ft hadisarcot vetett ki a városra: Ha holnap reggel nem kapom meg a követelt összeget – lövtem a szép templomot!”¹³ Severin főhadnagy, nevelőintézeti parancsnok közvetítésére ugyan 18 000 forintra mérsékeltek követelésüket, de ezt kénytelenek voltak kifizetni a szamosújvári polgárok.

A XI. honvédszászlóalj egységei Kolozsvár védelmében november 13-án Szamosújvár felé nyomultak előre. E híre Urban a várost övező hegyekre vonta vissza csapatait. A magyarok bevonultak a városba, melynek határában a támadó császáriakkal kétórás tűzpárbajt vívtak, ezt követően visszavonult a honvédsereg. Urban seregei visszatértek a városba, azonban néhány deszkakerítés felgyújtásán és élelem rekvirálásán kívül egyéb kárt nem okoztak, majd másnap tovább vonultak Kolozsvár felé. A „szamosújvári csatának” mindössze három áldozata volt.

¹² Szongott 1901/6. sz.

¹³ Szongott 1894/5. sz.

A hadiszerezence hamar megfordult, és egyes honvédegyeségek a Karácsonyt már Szamosújváron töltötték. A város kórházi férőhelyeinek számát 50-ről 100-ra emelte, hogy a sebesült maroszéki székely katonákat ott ápolhassák.¹⁴ Emellett a város számos polgára harcolt a honvédseregben az osztrákok ellen.

Az 1849. évi harci cselekmények elkerülték a várost, úgyszintén a nagy riadalmat okozó „muszka” csapatok. Így Szamosújvár jóval szerencsésebb volt, mint Erzsébetváros, nem keletkezett komoly kár sem az épületekben, sem a lakosok testi épségében és vagyonában.

Mint a felhozott példákban is kiderül, a magyarországi örmények támogatták a szabadság ügyét, a harcokban országos számarányukat meghaladó mértékben vettek részt. A Bach korszakban ők is résztvettek a passzív rezisztenciában, a dualizmus korában pedig bekerülhettek a politikai elitbe; igazolja ezt, hogy egy miniszterelnökünk (Lukács László) és több miniszterünk (Gorove István, Lukács Béla, Dániel Ernő, Szilágyi Dezső, Lukács György) örmény származású volt. A XX. század viharait a magyar-örménység is nehezen érte meg, de a rendszerváltás után létrejött örmény kisebbségi önkormányzatok és kulturális egyesületek bizonyítják, hogy még mindig jelen vannak az örmény identitás formái a Kárpát-medencében.

Felhasznált irodalom

ÁVEDIK LUKÁCS: *Erzsébetváros monográfiája*. Szamosújvár, 1896.

BALÁZS BÉCSI ATTILA: Szamosújvár az 1848-as forradalomban. In *Arménia*, 1994/7. sz. 4–5. p.

BÁNYAI ELEMÉR: *Örmény anekdoták*. I–II. köt. Szamosújvár, 1902.

BOGOS MÁRIA: *A szépvízi örmény közösség*. Bp., 1997.

BONA GÁBOR: *Az 1848/49-es szabadságharc örmény hősei*. Bp., 1995.

BONA GÁBOR: Külföldiek és magyar nemzetiségiek a 48-as honvédségben. In *Honismeret*, 1998/6. sz. 20–24. p.

Erdélyország statisztikája. Kolozsvár, 1847.

Erdély története. I–III. köt. Főszerk.: KÖPECZI BÉLA. Bp., 1987.

¹⁴ Balázs Bécsi: i. m.

- FÉNYES ELEK: Lakosok. In *Magyarország képekben*. Pest, 1846, 6–8. p.
- HOVAHNESIÁN EGHIA: *Hazai örmények a nemzet szolgálatában*. Gödöllő, 1940.
- KISS ANDRÁS: Özveggy Hajek Róza, született Györgyfy úrhölgy rövid élettörténetének pontjai. In uő: *Források és értelmezések*. Bukarest, 1994. 267–273. p.
- KORBULY DOMOKOS–SIMON J. ZAVEN: *Örmény magyar bibliográfia magyar nyelven*. Bp., 1986.
- Magyar Életrajzi Lexikon*. Szerk.: KENYERES ÁGNES. Bp., 1967.
- SZÁVA TIBOR SÁNDOR: Családi ősök az 1848-as forradalomban. In *Arménia*, Új folyam. 1998/1. sz. 1–3. p.
- SZONGOTT KRISTÓF: *A magyarhoni örmény családok genealógiája*. Szamosújvár, 1898.
- SZONGOTT KRISTÓF: *Szamosújvár szab. kir. város monográfiája*. I–III. köt. Szamosújvár, 1901.
- SZONGOTT KRISTÓF: Szamosújvár a „nagy idők” alatt. In *Arménia*, 1901/6. sz. 174–189. p.
- SZONGOTT KRISTÓF: A szamosújvári csata. In *Arménia*, 1894/5. sz. 156–161. p.
- TARISZNYÁS MÁRTON: A gyergyószentmiklósi örmények In *Gyergyó történeti néprajza*. Bukarest, 1982, 213–233. p.
- TÓTH K. JÓZSEF: *Örmény képviselői életrajzok a dualizmus korából*. [Kézirat.] Szeged, 1997.
- Arménia*. Új folyam. 1995-től. Szamosújvár.
- PÁL JUDIT: Az erdélyi örmény népesség számának alakulása és szerkezete a 18. században. In *Erdélyi Múzeum*, 1997/3–4. sz. 104–120. p.
- PÁL JUDIT: Az erdélyi örmények beilleszkedése a magyar társadalomba. In *Limes*, 1996/3. sz. 45–49. p.

Román nemzetiségű katonák a szabadságharc honvédhadseregében

Tény, hogy az 1848–49-es szabadságharc hadtörténelmének vizsgálatánál jelenleg valódi csemegének számít bármilyen alakulat, vagy a tisztikar nemzetiségi hovatartozásának elemzése. Ennek ellenére előadásomra nem annyira az adatok halmaza, mint inkább elemző gondolatok összessége lesz jellemző. Ennek oka valószínűleg nem a fellelhető adatok szűkösségében, mint inkább azok eddigi kisebb mértékű kutatásban keresendő. A szabadságharcot követő évtizedekben született történeti munkák, publikált honvédnaplók, beszámolók, többségében a nemzetiségek magyarsággellenes küzdelmével találkozunk, vagy talán csak említés szinten számolnak be egyes csapattestek, újoncok identitásbeli hovatartozásáról. Az elmúlt politikai éra marxista történészei az imént említett publikációkból kiragadott tényeket csak mint bizonyítékokat használták. Megjegyzem: egy valóban nemes cél, az egykor egymással ellenséges népek kibékítése érdekében. Így talán érthető, hogy a publikált adatok kompilációjával készült dolgozatom elsősorban inkább saját elemzésem és kérdéseim tárházának tekinthető.

Ha az 1848–49-év katonai eseményeire a szabadságharc mellett egy másik, rá jellemző elnevezést keresünk, a *polgárháború* szó mellett keresve sem találunk jobbat. Sajnos az ország polgári vezetésének mindvégig figyelembe kellett vennie a nemzetiségi problémákat, holott pont a bukás előestéjén, a nemzetiségi vezetőkkel lebonyolított tárgyalásoknak köszönhetően Szegeden létrejött nemzetiségi törvény létrehozása világitott rá: az ellenségeskedés kiiktatására hamarabb is sor kerülhetett volna. A mai hadtörténészek álláspontja szerint a magyar katonai hadvezetésnek viszont nem annyira figyelmet, mint inkább katonát kellett szentelnie a nemzetiségi területek pacifikálására: az összes haderő 15-20%-át, azaz 22-30 ezer embert.¹ Vészesen nagy szám ez, ha tudjuk, hogy a szerb, szlovák, román felkelőkkel kibékülve minimum

¹ HERMANN RÓBERT: *Hatvani Imre szabadsapatvezér és az abrudbányai katasztrófa*. Aetas, 1992/1–2. Szeged, 5. p.

még egyszer ugyanekkora katonaaanyagra tehetett volna szert a honvéd-hadsereg. Inczedy László őrnagy például 1849 májusában 30-40 ezer,² Kemény Farkas ezredes egy hónappal később pedig 70 ezerre³ taksálta az Erdélyi Érchegységben ellenünk harcoló román felkelők létszámát. Ennek ellenére minden magyarországi náció önkéntesei alkottak kompakt honvéd alakulatokat a magyar hadseregben. Bona Gábor történész megállapítása szerint a magyar hadsereg állományának 40%-át (80 000 fő) a nemzetiségiek adták⁴ és általánosan elfogadottnak tűnik az a nézet is, hogy a lakossági számarányok alapján a katonaaállítás szempontjából a szlovák népesség a magyart is megelőzve az első helyen áll. Kovács István 40 ezerre teszi a magyarok mellett harcoló szlovákok számát.⁵ Ettől némileg eltér a hosszú és alapos kutatásokat végző Bona Gábor adata: szerinte csak 30 ezer katonát említhetünk szlovákként.⁶

Az előadás témájául választott román nemzetiség meglepő módon szintén hasonló létszámmal vette ki a részét a harcokból. 25 ezer román katona kockáztatta életét a magyar zászlók alatt, de rögtön hozzá kell tennünk, hogy nem feltétlenül kifejezetten magyar érzelmű önkéntesként.⁷ E kijelentés megértéséhez szükséges tudnunk, hogy a honvéd-hadsereg állományának jelentős részét olyan újoncok alkották, akik az 1848. augusztus 23-i, valamint az 1849. április 24-i törvény alapján sorozással vonultak be a seregbe. Kisebb, de katonailag igen fontos részét képezték továbbá a császári és királyi hadseregből 1848 októberében átállt sorkatonák. A román legénységű csapatok honvédkötelékbe lépésének motivációit keresve azonban még mindig elégtelen ezen fogalmak tisztázása. Míg a szerb honvédeket említve elég szinte csak a görögkeleti – katolikus vallási különbségre gondolni, a túrmezei horvátok magyarbarát kis csapata esetében a gazdasági motiváltságra felhívni a figyelmet, a szlovákoknál pedig a Magyarországra törő szlovák légió tagjainak csehországi tanulóveire gondolni, addig a román ajkú harcosokat származási helyük alapján feltétlenül ketté kell választanunk: nagyobbik

² Hermann: i. m. 47. p.

³ Hermann: i. m. 51. p.

⁴ BONA GÁBOR: *A szabadságharc fegyveres ereje*. Hadtörténelmi Közlemények, 1998. március, 18. p.

⁵ KOVÁCS ISTVÁN: *A légjő*. Bp., 1989, 61. p.

⁶ Bona: i. m. 18. p.

⁷ Uo.

részük magyarországi (partiumi, bánáti, szatmári), kisebbik, ha nem elenyésző hányaduk pedig erdélyi születésű volt.

Az erdélyi és anyaországi viszonyok minden területen és minden tekintetben különböztek egymástól. Erdélyben nem alakult ki a magyarhoz hasonló nagybirtokrendszer, de sokkal nagyobb volt az úrbéres földek aránya, tehát kisebb jobbágyi tömegre hatott a feudális szolgáltatások május végi eltörlése. Ráadásul egyes vidékekre el sem juthatott a Magyarországgal történő egyesítést kimondó kolozsvári diéta rendelete: Küküllő és Alsó-Fehér megyében egyes falvak lakosai például nem engedték meg szolgabírájuknak a kihirdetést, arra hivatkozva, hogy ők néhány héttel korábban a román értelmiségi központnak számító Balázsfalván esküt tettek arra, hogy azontúl nem ismerik el a magyar közigazgatást.⁸

Mi történt Balázsfalván 1848. május 16-án, aminek hatására az erdélyi jobbágyság többségét kitevő román parasztok ezrével zarándokoltak később egy nászódi császári határőr alezredes, Karl Urban táborába, hogy a császár katonájává válhassanak.

Balázsfalván 40 ezer résztvevő 16 pontban megfogalmazta a politikai nemzetté válás azon követeléstervezetét, amely alapján joggal állíthatjuk: a nemzeti érdeket a társadalmi érdek előterébe helyezték. Az erdélyi románok egyik szellemi vezére, Simion Bărnutiu – „a szabadság nemzetiség nélkül olyan, mint a test lélek nélkül”⁹ felkiáltással – ekkor még átkot mond minden olyan román fejére aki a politikai nemzetté válás elfogadása előtt tárgyalásokba bocsátkozik Kossuth kormányával. Egy év elteltével, március 28-án Bădenben a havaselvi gondolkodó, George Magheru tábornok már az ellenkezőjét fejtegeti: „A román nép szükségét érzi, hogy cserben hagyjon egy álnok barátot, hogy egy lojális ellenséghez közeledjék.”¹⁰ Az álnok barát természetesen a császár. Ion Ghica, Nicolae Bălcescu bukaresti egyetemi tanára is arra a következtetésre jut, hogy ha a románok a magyarok mellett harcolva győznek, igényt formálhatnak a nemzeti követeléseik teljesítésére, ellenben a császár mellett ezt soha nem kapják meg.

⁸ *Erdély története*. III. köt. Szerk: KÖPECZI BÉLA. Bp., 1987, Akadémiai Kiadó, 1380. p.

⁹ SPIRA GYÖRGY: *A nemzetiségi kérdés a negyvennyolcas forradalom Magyarországn.* Bp., 1980. Kossuth, 51. p.

¹⁰ CHERESTEȘIU, VICTOR: *Románok és magyarok*. Bukarest, 1948, 327. p.

Természetesen szó sincs róla, hogy csupán a származási helyszínre egyszerűsítsük le a magyarok mellett, és ellenük harcoló románok közötti különbséget, mégis egyértelmű, hogy a legfontosabb orientációs irányvonal a két nézet között: a román nép politikai nemzetként való elismerésének elodázása, a status quo ante elfogadása. Ezt bizonyítja, hogy az 1848 áprilisában a pesti forradalmi ifjak által börtönéből kiszabadított Eftimie Murgu liberális ügyvéd, későbbi képviselő által június 27-re a partiumi Lugosra összehívott kormánybarát népgyűlésen fontolgatták egy román kapitányság létrehozását, de végül annak korai követelését belátva lemondtak róla.

A területi és széleskörű nemzeti autonómia elodázásának ezenkívül természetesen több konkrét okát is megfogalmazhatjuk: az egymillió háromszáz ezres Királyhágón inneni románnak értelmetlen lett volna olyan többségi jogokat követelni, amelyekre jogosan tartott igényt a lakosság 60%-át kitevő erdélyi románság. További szempont, hogy a Partium és Temesköz aránylag kisebb térségében egyáltalán nem jelentkezett az úr–jobbágy ellentét magyar–román vonulata. Úgyszintén érdemes felhívni a figyelmet arra a tényre, hogy ami a nagypolitikában szerb–magyar feszültségként generálódott, az a gyakorlatban a német–román–magyar lakosság és a helyi rác, valamint rablási szándéktól hajtott szerbiai önkéntesek közötti fegyveres konfliktusként csapódott le. Az Erdélyen kívül élő románok fő ellensége az a nagyszerb törekvés volt, amely a létrehozandó Vajdaság központjának a főleg németek és románok által lakott Temesvárat szemelte ki, amely igényt tartott románok által lakott területekre is, és amelynek harcosai 1848 májusában először egy román falut raboltak ki majd gyújtottak fel. Természetesnek vehetjük tehát, hogy a szerbek által ostromolt Versec, vagy Fehértemplom román és német polgára hamarabb küldte el fiát honvéddnak, mint a császár ígéretében és hadseregében végül csalódott erdélyi Beszterce körüli kis román falvak családapái.

Zárójelben szeretném megjegyezni, hogy az említett alapvetően védekező álláspont mellett volt egy támadó jellegű szerbellenes irány is, amely bár össznemzeti szinten, de csak a román értelmiségre volt jellemző. Ez pedig a szerb vezetésű ortodox egyház román ágának elszakadási törekvése volt.

Nincs mit csodálkozni tehát azon, hogy a frontvonal közelében élő román nemzetőrök családjuk, falvaik kirablását követően honvédegyenru-

hában is bárhová követték a szerbek kezében lobogó kétféjű sasos zászlót – csak hogy megküzdjenek vele. A mai román történetírás nem tartja őket árulónak, de mérhetetlenül kevés figyelmet szentel nekik. Arról évtizedek óta csak egy bukaresti történész, közelmúltban megjelent könyvében olvashatunk, hogy ezen gyalogzászlóaljok között voltak, amelyek Bem vezetése alatt részt vettek Erdély felszabadításában is. Ilyen alakulat volt a szabadságharc egyik legvitézesebb csapatteste, a Bihar megyei számfeletti önkéntesekből Hódossy Miklós, megyei kormánybiztos által 1848 decemberében Nagyváradon megalakított 55. honvédzászlóalj.

A többségében románokat tömörítő zászlóalj Bem kedvencei közé verekedte magát. Újoncai 1848. december 18-án a Börvény völgyében az almási hidat védve estek át a tűzkeresztségen. Állásaikat Urban alezredes 2. román határőr ezredének 2. zászlóalja, a bukovinai határvadászok két százada, valamint román népfelkelők támadták. Nem ez volt az első és egyetlen „román–román” összecsapás, hiszen az erdélyi császári főparancsnok, Anton Puchner tábornagy hadtestének többségét erdélyi sorozású alakulatok tették ki. Ennek ellenére történelmietlen, magyar–román háborúról beszélni. A román felkelők a Habsburgok mellett harcoltak, míg a magyar kormány hadserege valódi forradalmi és nemzetközi sereggé vált. Kissé nehéz lenne a bécsi diákokból alakult akadémiái, vagy az 1000 főnyire duzzadt lengyel légióról kijelenteni, hogy románellenes céllal harcolt önként Erdélyben. Sajnálatosan tragikus, hogy az erdélyi magyarság ellen irányuló, 1848 októberében kezdődő román pogromok közvetett okát a túlságosan alacsony létszámú reguláris császári hadban találhatjuk. A székelyek és Kolozsvár felé egyszerre manőverező Puchnernek ugyanis egyrészt össze kellett vonnia, másrészt román és szász önkéntesekkel fel kellett töltenie kezdetben csak alig 12 ezer fős seregét, ezért a Nagyszében–Brassó vonal és Kolozsvár közötti megyékben a román légiókat bízta meg a magyar nemzetőrség lefegyverzésével.

Úgyszintén ott találjuk a bihari román önkénteseket a 27. nagyvárad, 29. és 58. aradi honvédzászlóaljokban is. Ez utóbbi kettő a bánáti hadtestben küzdött. Tasnádon a 31. honvédzászlóaljba várták a fiatalokat. Ez, és a Hajdúszoboszlón másodszor is felállított 36., vegyes nemzetiségű zászlóalj azonban már javarészt sorozott, tehát nem feltétlenül harcolni vágyó fiatalokból állt. Urban alezredes az előző év szeptemberében lefolytatott agitációs politikája a Kolozsvár–Szászrégen vonalig 527 észak-

erdélyi faluban járt sikerrel.¹¹ Kolozsvár környékén sokan azért nem mozdultak, mert sikerült őket még időben a királyra felesketni. Máramarosi falu neve szintén csak elvétve fordult elő a listán: ez irányba eredményesen zárta a híradásokat Mihályi Gábor, román származású kormánybiztos. A máramarosiak önkéntes nemzetőrzászlóaljából 1849 nyarán átalakított 105. honvédszászlóalj, és a júliusban sorozott 144. azonban nem Erdélyben került bevetésre. A magyar haderő legmegbízhatóbb katonái voltak a 37. Máriássy gyalogezred zászlóaljának bihari és szatmári magyar és román katonái, valamint a 39. Dom Miguel ezred három zászlóaljának máramarosi románjai.

Mindezek ellenére nem találunk román nemzetiségű fő, vagy törzstisztet a honvéd tisztikarban. A Pákozdnál győztes Móga János személye csak annyiban jelenthet kivételt, hogy az ő családja román származású volt. Ellenben a magyar képviselőház legnagyobb számú nemzetiségi csoportját a 32 fős, lojális román frakció jelentette.¹² Közülük hatan Erdélyből érkeztek.¹³

A magyarországi románokénál sokkal érdekesebb erdélyi társaik részvétele. 1848 nyarán – reformországgyűlésbeli hagyományok alapján – Kővár vidékén tartotta magát legtovább a magyar és román szövetség. A balázsfalvi gyűlés igen keményen fellépett Erdély és Magyarország uniója ellen, de ne feledjük, hogy az eskü szövegében még ott volt az a kitétel, hogy az erdélyi más nemzetek kárára semmit nem cselekszenek. Az elmérgesedett magyar–román vita megoldását Bem sikerei és amnesztia-rendeletei, valamint az olmtützi alkotmányban csalódott román értelmiség útkeresései jelentették. (A békülékenységet azonban feszültséggel terhelte a székelyek naszódi határőrterületbe telepítésének terve.) A román lakosság most már engedelmeskedett a katonaállítás parancsának. Így alakult meg a 67. számú zászlóalj, csupán Közép-Szolnok megyei románokból, akiket azonban megbízhatatlanság címén áprilisban feloszlattak. Úgyszintén románokból állt a 136. számú Hátszegen felállított csapattest is, a további jelentkezőkből pedig kiegészítették a többi zászlóalj leharcolt emberanyagát. A románok körében végzett nem túlzott mértékű, de

¹¹ Köpeczi: i. m. 1392. p.

¹² Chereșteșiu: i. m. 47. p.

¹³ Köpeczi: i. m. 1385. p.

sikeres toborzásban és sorozásban szerepet játszhatott az is, hogy Bem és Kossuth segített mind az ortodox, mind a görög katolikus papság pénzügyi helyzetén. Az értelmiség megnyerése érdekében pedig Cezar Bolliac vezetésével március 25-én Brassóban elindították az *Espatriatul* című újságot, de említhetnénk még a Sigismund Pop kővári képviselő által szerkesztett *Amicu Poporului* és a *Democratia* című lapokat is. Az Avram Iancu által vezetett érchegységi román ellenállásra kisebb mértékben, de szintén jellemző volt, hogy kvázi mintegy kényszersorozzák a gerillákat. Hadd idézzem Iorga Nicolae hadtörténész 1932-ben megjelent könyvének egyik igazoló mondatát: „A románságra nem nemzeti, hanem társadalmi elnyomatás súlya nehezedett.”¹⁴

A Román Nemzeti Komité 1848. november végén komolyan tartott attól, hogy George Magheru bukaresti forradalmár és mintegy 200 fegyvertelen emigráns társa Kossuthoz kíván csatlakozni. Az erdélyi román értelmiséget érthetően zavarhatta az, hogy a havasalföldi forradalom leverését józan semlegességgel figyelő cári csapatokat 1849 februárjában az erdélyi román nép védelmére hivatkozva kellett behívniuk.¹⁵ A mai román történészek ezt az álságos helyzetet, valamint a császári abszolutizmus mellett fellépő román népfelkelés tényét azzal magyarázzák, miszerint a magyar és az erdélyi román forradalmi mozgalom egy töről fakad, ám 1848 nyarán – nem utolsósorban a kormánycsapatok mihálcfalvi és aranyoslónai bevetése miatt – külön utakra tévedt. Az elmélet kitalálói azonban nem vették figyelembe például azt az adalékot, hogy a újoncozó biztosokat falujukba be nem engedő, vagy a földesúr földjét elfoglaló román parasztok ellen Puchner tábornok vezényelte ki az éppen „kéznél lévő” székely határőr katonákat.

Tudomásunk van arról is, hogy egyes császári mundérban harcoló román reguláris alakulatok több helyen megadták magukat Bemnek, sőt felcsaptak honvédek. Ez történt 1848 decemberében Csucsánál, ahol az elfogott népfelkelőket Bem megeskette, hogy soha többé nem fognak fegyvert a magyarok ellen, majd a jelentkezőket bevette seregébe.¹⁶

¹⁴ IORGA NICOLAE: *Contra dushmaniei dintre natii, Romani si Unguri*. Bucuresti, 1932. 10. p.

¹⁵ I. TÓTH ZOLTÁN: Balcescu Miklós a magyar és a román nép összefogásáért 1848–1849-ben. In *A román és a magyar nép közös küzdelmeinek hagyományából*. Bp., 1954, Szikra, 12. p.

¹⁶ KŐVÁRI LÁSZLÓ: *Okmánytár Erdély Történetének tanulmányozásához*. 136. p

A magyar hadrendek áttanulmányozását követően várhatóan több olyan iratra is bukkanhatnánk, amelyekben többször szerepel az úgynevezett „békés oláh” elnevezés. A honvédcsoportok mellett tulajdonképp nemzetőri feladatot ellátott alakulatok közül feltétlenül meg kell említeni azt a 300 fős csapatot, amelynek tagjai elsőként haltak hősi halált 1849 július 6-án Marisel határában a Vasvári Pál vezette Rákóczi - szabadszerepre rohanó gerillákkal vívott harcban. Rájuk zúdulhatott a legkeményebb roham, mivel az utat tisztítva a sereg előtt vonultak.¹⁷

Őszintén sajnálunk kell, hogy Nicolae Bălcescu és Kossuth minden igyekezete ellenére a román – magyar kiegyezés csak a szabadszerep végén jött létre és így sajnos csak terv maradt az egyenlőre kísérletképpen egy zászlóaljra tervezett román légió moldvai, havasalföldi felszabadító harca, melyet Bem vezetése alatt szerettek volna megindítani. A csapat parancsnokáról és egyenruhájáról még előzetesen döntés született. Avram Iancuban mindig is megvolt a készség a magyarokkal való kiegyezésre – ha azok valóban szavatolják a románok minimális nemzeti követeléseinek megvalósulását. Íme Iancu 1849. július 15-én Topánfalváról írott levelének egy részlete: „Magyar Testvérek, higgyétek el nekünk, hogy ezen két hazában a magyar nem beszélhet román nélkül, a román a magyar nélkül, sem ma, sem a jövőben.”¹⁸

Mint láttuk, a szabadszerep végére tulajdonképp ismét egymásra talált a két nép. Egy nagy és véres kerülőutat követően ismét felcsillant a remény, hogy a népek tavaszának forró napjaihoz hasonlóan ismét együtt fogják védeni a márciusi eredményeket. Akkor, tavasszal román és magyar tüntetők együtt vonultak Szászváros utcáin, a Pesten tanuló román diákok a forradalmat éltették, Brassóban a fiatalok még a kokárdát is kitűzték, Avram Iancu, pedig még júniusban is a magyarországi magyar politikusokhoz kívánt fordulni a románok jogorvoslása ügyében. Mihail Rollner akadémikus marxista szemléletben ugyan, de helyesen állapítja meg a következőket:

„A román jobbágyok tömege a magyar és szlovák jobbágyokkal együtt a forradalomért harcolt. Bălcescu és vele Murgu, Bolliac, Cuza, Dragos ismerték és támogatták ezer és ezer románnak Bem lengyel forradalmi tábornok erdélyi és magyar forradalmi hadserege kereteiben folytatott harcát.”¹⁹

¹⁷ FEKETE SÁNDOR: *Vasvári Pál*. Bp., 1951, Művelt Nép Könyvkiadó, 50. p.

¹⁸ Chereșteșiu: i. m. 45. p.

¹⁹ *A román és a magyar nép közös küzdelmeinek hagyományaiából*. Bukarest, 1954. 31. p.

A Magyar Középponti Vasút pesti indóháza a mai Nyugati pályaudvar helyén. Épült 1844–46-ban W. H. Eduard Sprenger tervei szerint

A 121 méter hosszú, kilenc ívnyílású Vörös híd. 1848-ban épült Pozsony és Lamacs között a Vödric-patak felett. Rohbock Lajos litográfiája, 1860

A magyar vasútügy az 1848–49. évi forradalom és szabadságharc idején

A bal a jobb, a jobb pedig bal

Tanulmányunk első részében a reformkor vasúttervezési vitáit¹ érintenénk, második részében a forradalom és szabadságharc idejég megépült vasúti vonalszakaszokat ismertetnénk. Ezt követően Széchenyinek 1848-as centrális vasúthálózati tervéről (*Javaslat a magyar közlekedési ügy rendezéséről*), majd a magyar vasútnak szabadságharc alatti helyzetéről kívánunk szólni.

A vasútügy olyan volt a reformkori Magyarországon, mint manapság a labdarúgás: minden honpolgár egy pillanat alatt szakértőjévé vált és bátran hangoztatta véleményét. A vasútalapítások feltételeit az első vasúti törvény, az 1836. évi XXV. tc. (*Az ország közjavát és kereskedését gyarapító magános vállalatokról*) és annak 1840. évi két kiegészítése (XVIII. tc. a részvénytársaságok alapításáról és XL. tc. a Bécs–Dunántúl–Trieszt vasútról) rögzítette.

Számtalan vasúthálózati terv és javaslat mellett a reformkor második felében két nagytőkésnek voltak tényleges tettei a magyarországi vasúthálózat kiépítésére: a bécsi Rothschild-bankházzal kapcsolatban álló szitányi Ullmann Móricnak –, és a reformkorban páratlanul meggazdagodó, görög származású monarchiabeli bankárnak, Sina György Simonnak. Amint az köztudott, Ullmannék a Duna bal partján, Pozsonyon keresztül kívántak Bécs–Pest vonalat építeni, és számtalan politikai támogatójuk volt a magyar reformnemesség körében, különösképp Kossuth Lajos; míg Sina a bécs–budai összeköttetést a legrövidebb úton, a Duna kedvezőbb fekvésű

¹ Ezeket összefoglaló munkák közül elsőként ajánljuk: GERGELY ANDRÁS: *Egy gazdaságpolitikai alternatíva a reformkorban. A fiumei vasút*. Bp., 1982; FENYVESSY ADOLF: *Az első magyar vasút*. Bp., 1883.; UJHELY GÉZA: *A vasútügy története*. Bp., 1910; MAJDÁN JÁNOS: *A „vasszekér” diadala. A magyarországi vasútépítés 1914-ig*. Bp., 1987, 13–20., 24–28., 39–48. p.; KÉPESSY ÁRPÁD: *A magyar vasútügy története*. Bp., 1908.

jobb partján képzelte el, és ez megfelelt a dunántúli nagybirtokosok, köztük Széchenyi István érdekeinek is.

A nyolc évig húzódo (1836–44), elsősorban politikai és nem szakmai vitát felesleges eszményíteni. Az mindenki számára világos volt, hogy fényűző luxus lenne rögtön két bécsi vasutat építeni a gazdasági nagyhatalomnak aligha tekinthető Magyarországon. Próbáljuk kitapintani a vállalkozó kedvű főhősök valódi szándékát!

Sináról tudni kell, hogy eredeti tervezetében (1836. február 26.) csak a Győr–Bruck/Királyhida–Bécs és Győr–Sopron–Bécs vonalak szerepeltek,² ezt csak később, 1838 áprilisában egészítette ki a Győrből Budáig, illetve Sopronból Triesztig meghosszabbított tervekkel. Látható tehát, hogy a dunai gőzhajózásban, valamint a magyar gabona nyugati kivitelében érdekelt Sina *eredeti tervében* Győr városát tervezte a szárazföldi és folyami szállítás végpontjának, ahol az útirányoknak megfelelően lehetett volna a kiviteli terméket vasútra terelni. Ez a jól átgondolt, Sina gazdasági érdekeinek valóban megfelelő terv a következő években, az osztrák³ és magyar közlekedéspolitikai változásainak hatására, kiegészült a meglehetősen légből kapott, pontosan sohasem árnyalt triezsti és budai vonalmeghosszabbításokkal. A budai módosítás hátterét rendkívül könnyű megvilágítanunk: Ullmann 1837. november 14-én kapta meg az engedélyt a Duna-balparti vasútra. Sina látta, hogy Ullmannék komoly, a Rothschild-tőkével megalapozott vasútépítő szándéka veszedelmes konkurencia a dunai gőzhajózás számára, ezért a jobb parti vasút ötletével – és a kivételesen tévesen állást foglaló Széchenyi érvelésével – sikeresen évekre megosztotta a vasúttámogató közvéleményt. Sina az 1841-es osztrák pénzügyi válság után visszavonulót fújt a jobb parti vasútnak (1842. július 18.), amely teljes hosszában csak több mint negyven évvel később készült el (1884).

Az egyéni érdekek érvényesítése és a politika kényszerítette módosítások mellett az Ullmann Móric-féle Magyar Középponti Vasúttársaság

² 1837-ben az MKpV előmunkálati engedélyében még a Győr–Buda vasútvonal is szerepelt, ezzel együtt értendő MIKLÓS INRE (*A magyar vasutasság oknyomozó történelme*. Bp., 1937, 78. p.) 70 mérföldes (kb. 585 km) adata. Az akkori tervekben mindhárom vonalra elégségesnek tartották a 10 millió forintos építési tőkét... Lásd Majdán: i. m. 26. p.

³ Fenyvessy: i. m. 53–54. p.

tervező és kivitelező munkájában a nepotista panama is érvényesült. Az MKpV kezdettől (1838) fogva teljes hálózatban gondolkodott, amit 1844-ben még tovább bővített. A hálózat elsőrendű részének a Bécs–Pozsony–Pest vonalat tartotta, amely Gänserndorfnál szakadna ki a szintén Rothschild-tökből részben már megépített Ferdinánd Császár Északi Vasútból.⁴ A vasúttársaság a magyar rendi érdekeknek igyekezett kedvezni a debreceni vasúttal és annak gőz- helyett lovas üzemével. Ullmann valódi szándékaira vállalkozásának pénzügyi háttere és a kivitelezés ütemezése mutat rá. Az engedélyezett két vasútvonal (Pest–Pozsony–országhatár, Pest–Szolnok–Debrecen) együttes hossza kb. 450 kilométer volt, erre Ullmannék *névetségesen alacsony* 10 millió forintos építési alaptőkét határoztak meg.⁵ Első vasútépítőink nem lehettek ennyire laikusok! Valószínűbb, hogy gravaminális nemességünk akár ökör-, szamár- vagy kutyaszerű hajtást is követelhetett volna Ullmannon, a pénzember nyilván azt is megígéri, mert sohasem gondolta komolyan az debreceni építkezést.⁶ Első vasutunk alapítója – nyugat-európai és amerikai vállalkozótársaihoz hasonlóan – a legkevesebb befektetéssel a legnagyobb hasznot akarta húzni a vasútépítésből. Ezen körülmények ismeretében válik érthetővé Deák, Széchenyi és Lipovniczky Vilmos Bars megyei követ tamaskodása az alföldi vasút iránt. Az MKpV 1844. március 4-én úgy kapta meg a hétéves határidőre szóló építési engedélyt, hogy a pozsonyi és a debreceni vonalon egy időben köteles folytatni az építési munkákat.

Vasutak átadása 1849-ig

Az 1848/49-es forradalom és szabadságharc idejéig hazánkban százhetvennyolc kilométer gőzüzemű vasútvonal épült.

⁴ A közvetlen összeköttetés Bécs és Marchegg (–Pozsony) között csak 1870-ben épült meg: STOCKKLAUSNER, JOHANN: *Dampfbetrieb in Alt-Österreich (1937–1918)*. Wien, 1979, 78. p.

⁵ Az egy kilométerre jutó költség a tervezett három vonal (585 km) esetében kb. 17 000 Ft, az engedélyezett két vonalra számítva 22 000 Ft. Klasszikus magánvasútjaink 1 km-re jutó építési költsége, a vasútvonal terepviszonyaitól függően, 60 000 – 150 000 Ft között mozgott, lásd NAGY TAMÁS: A Kassa–Oderbergi Vasút rövid története. In *Belvedere Meridionale*, VIII. évf./1997, 5–6. sz. 50. p.

⁶ Miklós: i. m. 77. p.

A Középponti Vasút vonalainak építése során derült fény az Ullmannklán által elkövetett visszaállásokra. Alig néhány héttel az első kapavágások után, 1844 októberében a vasúttársaság elnöke, Karl Myrbach váratlanul elhunyt. Halála után az addig mérnöki precizitással szervezett kivitelezési munkában egyre inkább fiskális szempontok érvényesültek. A főreszvényes Ullmann Móric átvette az elnökséget, és hatáskörét ezzel az építési munkákra is kiterjesztette. Felrúgta a porosz származású építési főigazgató, Beyse Vilmos Ágoston által bevezetett kisvállalkozói rendszert, és az építési és szállítási feladatokat – versenytárgyalás nélkül – olyan nagyvállalkozóknak adta át, akik kivétel nélkül rokonai és jól bevált pénzügyi partnerei voltak.

Beyse nem sokáig tűrte, hogy feje fölül irányítsanak, és az ő inspirációjára jelent meg a Középponti Vasút szabálytalanságait leleplező cikk az *Augsburger Allgemeine Zeitung*ban, bizonyos Zöppritz württembergi gyapjúkereskedő tollából. Néhány nap múlva maga az uralkodó, V. Ferdinánd utasította a Helytartótanácsot a vasúti botrány kivizsgálására. A Dubraviczky Simon tanácsos által vezetett vizsgálat során fény derült Ullmannék nepotista panamáira. Beyse, akit már a vizsgálat kezdetekor elmozdították állásából, részletes írásbeli jelentésben vádolta Ullmann kompániáját.

Az anyagi visszaéléseknél, csalásoknál, jogosulatlan kedvezményeknél is megdöbbentőbb volt azonban a munkások rossz ellátása. A nagyvállalkozók saját társaikkal szerződtek a munkások élelmezésére, akik drága pénzen ehetetlenül rossz ételmezt és ihatatlan, zavaros bort kaptak a pálinkafőző barakkokban. Az európai vasútépítések vonzották a földműveseket, mert a nehéz, ám szakértelmet igénylő munkával lényegesen többet kereshettek, mint a mezőgazdasági ágazatban. A Középponti Vasút munkásai az Ullmann-féle nagyvállalkozói forma bevezetése után elkésérítően alacsony, mindenféle levonással terhelt béreket kaptak. 1845 júliusában a pilis–albertirsai szakaszon a rosszul ellátott szlovák és kárpátukrán munkások körében járvány ütötte fel a fejét. Sokan megbetegedtek, hamarosan halálesetek is bekövetkeztek, de az építési vállalkozók nem foglalkoztak sem a betegek ellátásával, sem a halottak eltemetésével. Az egyik helyi földesúr, báró Nyáry Antal saját költségén élelmezte a betegeket, akiket az általa berendezett alkalmi ispotályban késő őszi uradalmi orvosa, Szilézi látott el. A tizenegy elhunyt munkás temetésének

költségeit a munkatársak és a két község tanácsa fizette.⁷ Dubraviczky 1846. május 12-én készítette el részletes jelentését az MKpV vezetőinek és építési vállalkozóinak üzelmeiről, és öt nappal később Ullmann Móric a vasútnál betöltött összes vezető tisztségéről lemondott.⁸

A Duna-balparti vasút első szakaszát a pesti pályaudvar és Vác között 1844. október 5-én kezdték építeni, és a 34 kilométeres pályát 1846. július 15-én ünnepi külsőségek között adták át a forgalomnak. A magyar vasút ezen születésnapját a történeti irodalom részletesen tárgyalja⁹, így ettől ezúttal eltekintünk.

A második magyar vasutat 1847. augusztus 20-án adták át Sopron és Bécsújhely között, ennek 27 kilométeres szakasza haladt magyar földön. A magyar köztudat a későbbiekben teljességgel mellőzte ezt a tényt, és a vasútépítés „dobogójának” második helyére a tizenkét nappal később átadott pest–szolnoki szakaszt helyezte. A mellőzést két okkal magyarázhatjuk. Egyrészt a soproni vonal az osztrák vasúti hálózathoz csatlakozott, magyar érdekeltsége, a soproni polgárok és környékbeli birtokosokon kívül, nem volt. Az építkezés anyagi terheinek jelentős részét Sina vállalta; sőt, a vasútüzemet is az általa finanszírozott Bécs–Gloggnitzi Vasút (WGB) látta el. Ily módon érthető, hogy a soproni vasút átadása nem okozott olyan kitörő lelkesedést hazánkban, mint a Középponti Vasút vonalai. Másrészt maguk az építetők sem értékelték túl az új vasutat. Így történhetett meg az a furcsaság, hogy a vasút megnyitásakor nem rendeztek afféle ünnepséget, mint Pesten, így aztán erről sem a lapok nem emlékeztek meg, de még a Helytartótanács közlekedési osztályát sem tájékoztatták. A Széchenyi-életrajz kedélyes epizódja ez: a megnyitás után három hónappal a közlekedési osztály – amelynek vezetője Széchenyi volt – felszólította a vármegyét és a vasúttársaságot – amelynek elnöke ugyanő volt –, hogy a vonalmegnyitásról tegyen jelentést...¹⁰

A soproni–bécsújhelyi pálya büszkesége a mai napig használatban lévő tekintélyes méretű műtárgy, a nagymartoni völgyhíd. A magyar vasút

⁷ MOL C64 Helytartótanács iratai 1846. évi F 31. P 59. 18198. sz.; Miklós: i. m. 110–114. p.; POGÁNY MÁRIA: *Vállalkozók, mérnökök, munkások a magyar vasútépítés hőskorában (1845–1873)*. Bp., 1980, 67–89. p.

⁸ Pogány: i. m. 84. p.

⁹ Miklós: i. m. 130–135. p.; Majdán: i. m. 31–33. p.; Ujhely: i. m. 68. p.

¹⁰ Miklós: i. m. 135. p.

első jelentősebb balesete is ezen a vonalon történt: a megnyitás után két hónappal, 1847. október 28-án este Bánfalvánál a töltéscsuszamlás miatt szabálytalanul továbbközeledő bécsújhelyi vegyesvonal összeütközött a mentesítésére Sopronból küldött segélyvonattal. A balesetben a segélyvonaton utazó vasúti mérnökök és a másik vonat mozdonyvezetője szenvedett sérülést, illetve megrongálódott két vasúti kocsi.¹¹

1847. szeptember 1-jén, szerdán nyílt meg a Pest és Szolnok közötti száz kilométeres vasútvonal, amely kereskedelmi és politikai szempontból egyaránt az 1849-ig átadott négy vaspálya közül a legjelentősebb volt. A vonatok Pesten a váci vonal számára egy évvel korábban átadott pályaudvarról indultak, Szolnokra pedig a Tisza-part közelében épített facsarnokos állomásra érkeztek, amelynek felvételi épülete, romos, elhanyagolt állapotban ugyan, de ma is áll.¹² A vonal avatóünnepsége semmiben nem maradt el a váciétól, azon a politikai, gazdasági és társadalmi élet színe-java megjelent. Ez volt az első nyilvános szereplése István főhercegnek, a nem sokkal később megválasztott utolsó magyar nádornak.

A pesti indóházból 16 kocsiiban mintegy hatszáz fővel indult az ünnepi menet reggel nyolc órakor. A vonatot az MKpV *István* nevű mozdonya vontatta, a szerelvény előtt pedig a *Haza* nevű mozdony haladt, „a lehető akadályok kitudása végett”¹³ Minden állomáson¹⁴ kisebb-nagyobb ünnepséggel fogadták a vonatot. Szolnokon a vasúttársaság villásreggelivel fogadta vendégeit. Innen István főherceg Jászberény, Széchenyi felé pedig a Pannónia gőzösön Tokaj felé vette az útját, a különvonat pedig még emelkedettebb hangulatban tért vissza Pestre.

A szolnoki megnyitóhoz a magyar vasúttörténet két érdekes polémiája tartozik, melyeket röviden ismertetünk. Mindkettő az első napon közeledett mozdonyok nevével kapcsolatos. A szakirodalom a mai napig¹⁵ előszeretettel tulajdonítja Széchenyinek azt az aforizmát, mely

¹¹ HORVÁTH FERENC: *Hazai és külföldi vasúti balesetek*. Bp., 1995, 69–75. p.

¹² Az első magyar vasutak építészeti tevékenységéről: KUBINSZKY MIHÁLY–GOMBÁR GYÖRGY: *Vasútállomások Magyarországon. 1846–1988*. Bp., 1989, 5–10. p.

¹³ *Jelenkor*, 1847/171. sz., szept. 5. 1. p.

¹⁴ A pest–szolnoki vasútvonal korabeli állomásai: Pest, Kőbánya (ma Kőbánya első tcherpályaudvar), Pestszentlőrinc, Vecsés, Üllő, Monor, Alberti-Irsa, Bercel (ma Ceglédbercel-Cserő), Cegléd, Abony és Szolnok.

¹⁵ Majdán: i. m. 34. p.

szerint a mozdonyok közlekedési rendjét látván a gróf így fejezte ki a nádorjelölt iránt érzett bizalmát: „István előre viszi a Hazát”. Ha a három korabeli tudósítást elolvassuk,¹⁶ meglepve tapasztaljuk, hogy mindkét mozdony nevét csak az egyik napilap közölte, a szójáték szintén csak ott, a Budapesti Híradóban tűnik fel, nyilvánvalóan az újságíró alkotásaként és a mozdonyok tényleges sorrendjéből következően kevésbé plasztikusan: „Elől a »Haza« nevű, utánna mindjárt »István«, ki előre tolja a »Hazát«.”¹⁷ Aligha kétséges, hogy a csak szépre emlékező utókor Széchenyinek István főherceg és a Középponti Vasút iránt érzett egyaránt lehangoló véleményét kívánta megszépíteni.¹⁸ Mindenesetre a gróf naplójában a szolnoki vonal ünnepélyes megnyitását meg sem említette...

A vasút íratlan szabályai szerint ezen ünnepélyes alkalommal az MKpV is legújabb beszerzésű, legkorszerűbb, legjobb állapotú mozdonyival avatta fel a vasútvonalat. A szolnoki megnyitón szereplő István és Haza mozdonyok nem sokkal korábban érkeztek a philadelphiai Norris cég gyárából. A másik vitát az okozta, hogy a napilapi értesüléseken kívül a Haza mozdonynevét egyetlen írott forrásban sem szerepel, az 1849 utáni szegényes adatokban a két amerikai gyártású lokomotív István és *Nádor* néven tűnik fel. Korábban ezért három Norris-eredetű MKpV-mozdonyal számoltak, bár ezt a feltevést semmi sem erősítette. Sokkal elfogadhatóbb az az újabb álláspont, mely szerint az eredetileg Haza nevű mozdonyt 1849 után átkeresztelték a politikai intenzitásában gyengébb Nádor névre.¹⁹

A korszak *negyedik*, utolsó *vasútvonalát* 1848. augusztus 20-án adták át az ausztriai csatlakozó állomás, Marchegg és a magyar koronázó város, Pozsony között. Ennek 17 kilométeres szakasza haladt a történelmi Magyarországon. Híres, napjainkig használatban lévő műtárgyai az első magyar vasúti alagút a pozsonyi indóház előtt (703 méter) és a Vödric-patak völgye felett átívelő kilenc nyílású Vörös híd.

¹⁶ *Jelenkor*, 1847. szept. 5.; *Pesti Hírlap*, 1847. szept. 3.; *Budapesti Híradó*, 1847. szept. 5.

¹⁷ *Budapesti Híradó*, 1847 / 656. sz. 2. p.

¹⁸ CSORBA LÁSZLÓ: *Széchenyi István*. Bp., 1991, 157. p.

¹⁹ Utóbbi vitát ismerteti LÁNYI ERNŐ: A magyar magánvasutak és mozdonyaik. In *Belvedere Meridionale*, X. évf./1998, 1–2. sz. 21–22. p.

Javaslat a magyar közlekedésügy rendezéséről

„Közlekedések nem képezik az ország velejét ugyan, de csak oly hatásuk van, mint valami élő test vérereinek; ... éppen oly elmúlhatatlan azoknak tökéletesen elrendezett volta; valamint akadozó, vagy lázas vérforgás közt a legegészségesebb velő is szolgálilag lenyűgözve van; s hiába küzd a szellem az anyagnak fejletlen súlyával”²⁰ – ezekkel a gondolatokkal ajánlotta a magyar közlekedési ügy fejlesztéséről készített híres javaslatát 1848. január 25-én az utolsó rendi országgyűlésnek annak „legkisebb, de leghűbb szolgálója”, Széchenyi István. A tervezetet nem maga a gróf, hanem az elképzeléseit jól ismerő munkatársai, a bevezetőben említett „több jeles fők” – Clark Ádám, Tasner Antal magántitkár, Burián János fiumei hivatalnok, Sasku és Csányi mérnökök – készítették, Kovács Lajos vezetésével.²¹ A Javaslat háttérében Apponyi György kancellár 1847. augusztusi felszólítása állt, mivel a készülő trónbeszédhez szükség volt egy átfogó közlekedéspolitikai koncepcióra. Széchenyi azonban művét nem az udvarnak, hanem az összeülő rendek számára készítette, nem utolsósorban azért, hogy ezzel ellensúlyozza Kossuthnak a megyék kétharmadában támogatott s már országgyűlés előtt lévő vukovár–fiumei tervezetét.

Széchenyi *Javaslat*a volt az első – a korábbi, egyes vasúttársaságok, érdekesoportok számára készített hálózati tervek után –, amelyik a közlekedésügyet a nemzet „egész komplexusában” vizsgálta. Az infrastrukturális fejlesztés (a Javaslat nem csupán a vasút, de a folyami és közutak fejlesztésével is foglalkozott) szükséges alap a szállítóhálózat kiépüléséhez, a nemzetgazdaság kifejlődéséhez, de szoros kapcsolatban áll a nemzetiségi ügygel is. A tervezet gondos felméréseket tartalmazott a magyarnál fejlettebb nyugati államok – például Anglia, Franciaország, Hollandia, Egyesült Államok – közlekedéspolitikai tapasztalatairól. Legfontosabb közlekedési ágazatnak a vasutat tartotta, mert „...csak a vasút képes biztos, gyors, szakadatlan és olcsó összeköttetést szerezni s csak

²⁰ A Javaslat reprint kiadásban: SZÉCHENYI ISTVÁN: *A magyar közlekedési ügyről (1848)*. Bp., 1990, [a továbbiakban *Javaslat*].

²¹ A munka február 1-jén került Pozsonyban nyomdába és 22-én az országgyűlés elé. Lásd Majdán: i. m.: 45. p.

általára nyugszik a belkereskedés biztos és sebesebb kifejlődést ígérő alapokon”.²²

A koncepció az elemző utókortól a „centrális” jelzõt kapta, mert elsõként fogalmazta meg a vasútvonalak metszéspontjába kerülõ tervezett majdani fõváros jelentõségét: „a magyar kereskedelem és iparfejlõdés gyûlpontja Budapest, ez az ország szíve, melynek irányában úgy lehet tekinteni az egyes közlekedési vonalakat, mint megannyi fõeret, mely a szívbõl a vérforgást az ország véghatáráig eszközli.”²³ Ugyanakkor a vasút fejlesztené a magyar vidéket is, és a csekély magyarságú perifériákat az ország középsõ, gazdag és inkább magyarok lakta részeihez kapcsolná, „hogy õk felénk gravitáljanak, semmi sem eszközli gyorsabban és biztosabban, mint a vaspálya”.²⁴ A jelen anyagi korlátai miatt azonban az ország szélei kimaradtak a részletes vasúti tervekbõl, így a Felvidéken is vasút helyett a hajózható vízi utakat és az olcsóbban építhetõ kõtutakat részesítette elõnyben.

A centrális vasúti fõvonalak négy irányban futnak ki az ország központjából:

1. a Duna bal partján, Pozsonyon át az országhatárig
34 mérföld, 284 km,
2. Budapeستól Székesfehérváron, Károlyvároson át Fiuméba
70 mérföld, 585 km,
3. Szolnoktól Aradig, késõbb meghosszabbítva Erdély felé
34 mérföld, 292 km,
4. Miskolcon át Kassára, késõbb meghosszabbítva Galícia felé
35 mérföld, 292 km.

Az 1445 kilométerre tervezett fõvonalak egy északkelet–délnyugat, ill. egy északnyugat–délkelet közlekedési tengelynek is tekinthetõk. Ehhez négy-négy, a belsõ kereskedelmi igényekhez igazodó mellék- és szárnyvonalat terveztek:

²² Javaslat 33. p.

²³ Javaslat 54. p.

²⁴ Javaslat 59. p.

A mellékvonalak (kb. 776 km):

5. Szolnoktól Debrecenen át Szatmárra	33 mérföld, 276 km,
6. a mohácsi Duna-parttól Pécsen át Fiuméba	24 mérföld, 200 km,
7. Soprontól Nagykanizsáig, a fiumei vasúthoz kapcsolódva	21 mérföld, 175 km,
8. Ceglédttől Szegedig	15 mérföld, 125 km.

A szárnyvonalak (kb. 267 km):

9. Arad–Temesvár	9 mérföld, 75 km,
10. Debrecen–Nagyvárad	9 mérföld, 75 km,
11. Miskolc–Tokaj	8 mérföld, 67 km
12. Szeged–Szabadka	6 mérföld, 50 km.

Valamennyi fő- és egyéb rendű vasút jelentőségét gondos gazdasági és kereskedelmi magyarázattal indokolták. A tervezett 298 mérföld (2488 km) vasútból már megépült ill. építés alatt volt 48 mérföld (400 km). A megépítendő 250 mérföld (2088 km) vaspályára mérföldenként 320 000 ezüstforinttal számolva 80 millió forintot irányzott elő. Folyószabályozásra és csatornaépítésre 8 millió, közútépítésre 12 millió forintot szánt. Így a közlekedési tervezet végrehajtásához kereken 100 millió ezüstforintra lenne szükség. Mivel Magyarország gazdasági, ipari helyzete (elsősorban a tőke és a tőkés vállalkozások hiánya) a nyugati vasútépítő államokéval nem egybevethető, minden építkezést és a közlekedési vállalatok fenntartását államköltségen, az állami érdekek érvényesítésével kell kivitelezni. A 100 millió forint értékű beruházást tizenkét éves építési idővel számolva, közadózással fedezett államkölcsönből kívánták biztosítani.

A Javaslat visszatekintett még korábbi közlekedési tervekre, többek között a vukovár–fiumei vasútra, nem nélkülözvén ezeknél a kritikus hangot. A mű következő része a közlekedési fejlesztések kényes pontját, a kisajátításokat érintette. A közlekedési hálózat valamennyi lehetőségét számba vevő tervezetet a kiadványhoz csatolt térkép tette még szemléletesebbé.

Széchenyiék tervezete az egész magyar politikai közvéleményben hangos sikert aratott. Hogy a gróf a későbbi törvényszöveggé vált Javaslatot milyen mértékben kívánta kihasználni a Kossuthtal vívott presztízscsatában, vagy hogy „egyeztető” magatartásával éppen a népszerűségben verhetetlen „vukovári vasutast” akarta saját tervezete mellé állítani – ezt

ma már aligha lehetne eldönteni.²⁵ Mindenesetre a fiumei vasútügy vitáját is – a reformkor sok más lassan levonuló politikai árhullámaéhoz hasonlóan – elsodorta a forradalmi tavasz áradása.

A magyar vasútügy a forradalom és szabadságharc idején

A Batthyány Lajos vezette első felelős kormányban Széchenyi a közmunka és közlekedésügy, Kossuth a pénzügy szakminisztere lett. A közlekedésügyi minisztérium apparátusát Széchenyi Ullmann megüresedett lakásában helyezte el a pesti Duna-parton, míg a technikai részleg a helytartótanács épületében, Budán maradt. A szakemberek többsége is azok közül került ki, akik korábban a közlekedési bizottságban Széchenyi mellett dolgoztak. A minisztérium nyolc osztályból állott, ebből az első volt a vasútügyé, amelynek főnökségét Kovács Lajos látta el. Államtitkári kinevezést Zichy Ferenc gróf, az MKpV igazgatója kapott.²⁶

Széchenyinek imént ismertetett centrális vasúthálózati tervét Kossuthal közösen terjesztették az országgyűlés elé. Az államvasúti elvet, a központilag meghatározott tarifát a képviselők egyhangúlag támogatták, komolyabb vita csupán abból az indokolatlan félelemből adódott, miszerint a földesúri kármentesítés kiürítené az államkincstárat. A hangulat lecsillapodása után a népképviselői országgyűlés 1848. XXX. tc.-ben elfogadta az első polgári vasúttörvényt, amely hatályon kívül helyezte az 1836-os és 1840-es törvényelőzményeket.

A minisztérium tényleges tennivalója a vasutak terén a tervezett vonalak (Fiume, Arad és Szatmár) felmérési (*kitűzési*) munkája, ill. a már csödközelbe jutott Középponti Vasút szanalása volt. A vonaltervezés Buda és Székesfehérvár között a legfontosabbnak tartott fiumei vaspályán kezdődött. A mérnökök már 1848. március 29-én a fehérvári határban dolgoztak, majd a terveket Hieronymi Ottó Ferenc, a minisztérium által időközben kinevezett főmérnök vezetésével ez év nyarára elkészítették. Sajnos, vasútépítésre a politikai események és az önvédelmi harc miatt nem jutott idő.²⁷ Az utolsó,

²⁵ Vö. Majdán: i. m. 48. p.; Csorba: i. m. 158. p.

²⁶ Lásd Miklós: i. m. 142–143. p.; Csorba: i. m. 162–165. p.

²⁷ LOVAS GYULA: A Cs. k. szabadalmazott Ferencz József Császár Keleti Vasúttársaság. In *Vasúthistoria Évkönyve 1988*. Szerk.: Mezei István. Bp., é. n., 261. p. – A Déli Vasút csak tizenhárom évvel később, 1861-ben adta át a Buda–Székesfehérvár közötti vonalszakaszt a Triestbe (!) vezető vasút részeként.

vasútépítésre vonatkozó adat szerint az ozorai fegyverletételt követően fogságba esett 10 000 horvát katonát a szintén Hieronymi vezette Szolnok és Debrecen közötti építkezéshez rendelték.

A forradalmi események, majd Ausztria és Magyarország politikai viszonyainak romlása a pénzpiacra általában, az egyébként is gyenge lábakon álló Középponti Vasútra különösen negatív hatást gyakorolt. Kossuth (pontosabban a betegsége miatt őt helyettesítő Duschek Ferenc államtitkár) és Széchenyi pénzügyi támogatás helyett részvényfelvásárlással történő „burkolt államosítást” eszeltek ki. A bécsi részvényesek ezt a tervet megghiúsították. A működésképtelenségtől az első magyar vasutat a szabadságharc idején a honvédelmi bizottmány által nyújtott egy millió forintos kölcsön mentette meg. Az is igaz, hogy ebben az időben a személy- és áru fuvarozás helyett az állami és katonai szállítások kaptak elsőbbséget.²⁸

A kormányhivatalok és a kincstár Pestről Debrecenbe Szolnokig vasúton menekült 1848 szilveszterének éjszakáján, ugyanúgy, mint a visszautazáskor, végül Ceglédig mentek vonattal a Szegedre költözéskor. Buda bevétele után a főváros újjáépítésére téglát és más építési anyagokat „érezhetően mérsékelt áron” szállítottak Szolnokról (az első díjkedvezmény a magyar vasúton!), a szabadságharc végnapjaiban pedig egy évre való sószükségletet a komáromi erőd védői számára. A vasutak stratégiai jelentőségét felismerve a defenzióra kényszerült hadviselő fél a pályákat rendszeresen megrongálta. Először, 1848 szeptemberében a németajkú, de magyarpárti nemzetőrség szedte fel a síneket osztrák támadástól tartva a királyhidai állomáson túl, a Lajta hídján. A váci és szolnoki vonalon 1848 telén Görgei Artúr ill. Perczel Mór csapatai rongálták meg a felépítményt a debreceni utazást követően. A tavaszi hadjárat során ugyanezt a tevékenységet a schwarzgelbek végezték el, hogy nyomukban Kmety György hadosztályparancsnok vezetésével végezzék el a korrekciót. A vasúti szállítás előnyeit a bevonuló orosz hadsereg is kihasználta.

A magyar vasútügy 1849 előtti vezető személyiségei közül Kossuth és Széchenyi későbbi életpályája mindenki előtt ismeretes. Az OHB-ben és a Szemere-kormányban a közlekedési ügyeket az a Csány László irányította, akinek nyakába 1849. október 10-én az Újépület udvarán dobott

²⁸ „A fegyveres és állami szervek szállításai miatt a Magyar Középponti Vasút a személy- és teherszállítást megszünteti.” – A Közmunka és Közlekedésügyi Minisztérium rendelete 1849. július 3-án.

kötelek a hóhér.²⁹ Zichy Ferenc MKpV-igazgató és közlekedési államtitkár 1849 nyarán már „lelkes muszkavezető”... Kovács Lajos követte a kormányt Debrecenbe, és ott békepárti nézeteket vallott. A szabadságharc után dabasi birtokán gazdálkodott. Hieronymi Ottó Ferenc, az első magyar vasútépítő mérnök a szabadságharcban Görgey hadtestében teljesített hadmérnöki szolgálatot, amiért lefoglák és a börtönben szerzett betegségei vitték a sírba 1850-ben, 47 esztendőskorában.

A tönkrement első magyar vasút utolsó közgyűlése 1849. december 7-én a vonalak, az álló és mozgó értékek eladásáról és a társaság feloszlásáról döntött. Az osztrák állam 1850. március 7-én magas áron – 20,458 millió forintért – megvette az MKpV vonalait, és beolvasztotta azokat az államvasúti hálózatba.

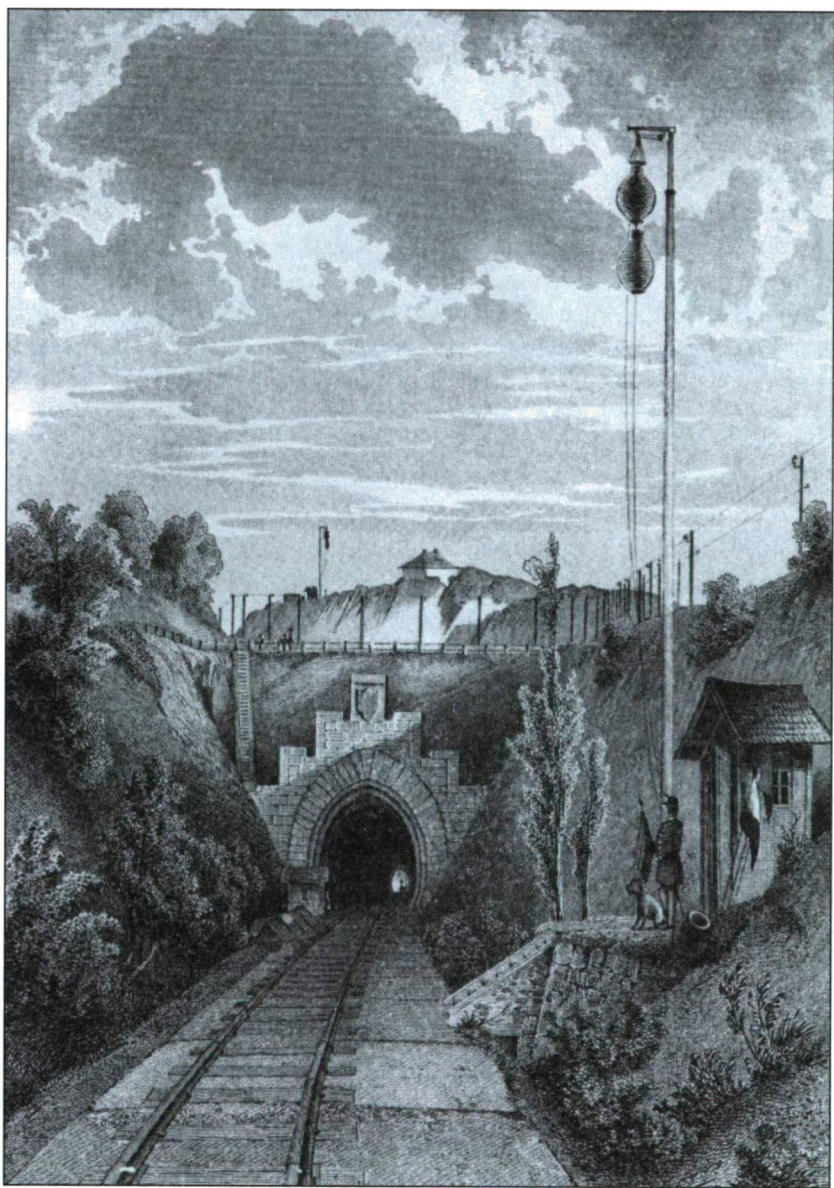
Tisztán pozitív vagy negatív képet festeni a magyar vasút 1849 előtti hőskoráról ugyanúgy képtelenség lenne, mint más történelmi korszakokról, folyamatokról. Első vasútjaink tervezői, kivitelezői gyors megtérülésre, busás haszonra számítottak, de az általuk vállalt feladathoz semmi tapasztalatuk nem volt. Talán Széchenyi centralizációs vasúthálózati terve bizonyult a legmaradandóbb alkotásnak. (Most nem említjük az egyközpontúság később megmutatkozó kártékony hatásait a [vas]úthálózatra, társadalmi és településszerkezetre...) A rosszul megfogalmazott gazdaságfilozófia ugyanúgy csődbe juttatta az első magyar vasutat, mint napjaink gyorsforgalmi-közútépítő és -fenntartó magántársaságait. Az is jellegetes magyar betegségnek tekinthető, hogy a korszak egyetlen igazi közlekedéspolitikusa és a gazdasági szakíróból lett népevezér-államférfi a vasútügyben is csak elvétve tudtak közösen – és nem egymással szemben – fellépni...

²⁹ Csány kivégzéséről: *Az 1848/49. évi forradalom és szabadságharc története*. Szerk.: HERMANN RÓBERT. Bp., 1996, 417–418. p.

A Sopron–Bécsújhely közötti vasútvonalon Nagymartonnál épült Európa egyik legjelentősebb – 250 méter hosszú, húsz fonyílású – viaduktja. Tervezte Matthias Schönerer. Rohbock Lajos litográfiája, 1860

Az első magyar vasúti alagút portálja a pozsonyi vasútállomásra bevezető pályaszakaszon. Rohbock Lajos litográfiája, 1860

A katolikus autonómiamozgalom győri vonatkozásai 1848-ban

1. Előzmények, országos események

Az 1848-as polgári forradalom egyik sarkalatos pontja a vallásszabadság kérdése volt. Magyarországon a protestáns felekezetek – ugyan állami felügyelet mellett – széleskörű autonómiával rendelkeztek, szabadon tarthatták zsinataikat, intézhették iskolai ügyeiket. Viszont közel sem voltak olyan jó anyagi helyzetben, mint a katolikus egyház.

Pozsonyban már március 30-án terítékre kerülnek az újjáalakítandó egyházi-állami viszonyok. A püspöki kar az új kormányt biztosította a hűségéről (Daróczy pécsi káptalani követ példája nyomán önként lemondott a tizedről¹), de lehetetlennek tartotta, hogy a királyi jogokat az egyház felett ezentúl a parlamentáris kormány gyakorolja. Céljuk az új viszonyok közt kizárólag az egyház jogainak védelme volt, ezért a király elé terjesztették feliratukat, melyben három kérést fogalmaztak meg:

- a király tartsa fenn és gyakorolja a főkegyúri jogot egy vegyes bizottság által,
- ha ez nem lehetséges, adjon a katolikus egyháznak is önkormányzatot,
- töltsé be az üres érseki és püspöki székeket².

A feltételesen kért autonómia (második pont) csak a vagyoni és az iskolai ügyekre terjedt volna ki. A feliratot elküldték Bécsbe. Március 29-én megérkezett a leirat: a király fenntartja a főkegyúri jogot és a bécsi udvari kancellária útján gyakorolja. A magyarországi rendek nem egyeztek bele a királyi válaszba, a feliratot sem fogadták el. Csak a főpapi kinevezést engedélyezik a királynak. Ehhez azonban miniszteri ellenjegyzés szükséges, tehát a kinevezéseket nem sikerült függetleníteni a kormánytól.

¹ Meszlényi: i. m. 65. p.

² Török: i. m. 19. p.

Kossuth március 30-án benyújtotta vallásegyenlőségi törvényjavaslatát, mely szerint a bevett vallások (katolikus, református, evangélikus és unitárius) egyenrangúak, ezek egyházi és iskola szükségletei állami költségvetésből fedeztessenek. Az alsótábla a kerületi ülésén a javaslatot elfogadta, s ez alapján megszületett a vallási egyenlőséget és viszonyosságot kimondó 1848: XX. törvénycikk.

Scitovszky János, Fogarassy Mihály és Ocskay Antal püspökök a viszonyosság elvét kifogásolták (ez biztosítja a katolikus hitről protestánsra szabad áttérést is). Tiltakoztak az egyházi ingatlanok és iskolák költségeinek állami fedezete ellen is. Több módosító javaslatot is benyújtottak, de egyiket sem fogadták el. A katolikus vallás megszűnt államvallás lenni. Viszont e törvény lett az autonómiameozgalmuk jogalapja. „...Valljon nem maga a törvényhozás hívta-e föl a katolikusokat, hogy azon vallásszabadságot és egyházkormányzati joghelyzetet követeljék maguknak is, mellyet az evangélikusok ezen törvény alkotása előtt is bírtak?”³

Az autonómia megvalósítására az egyházi vezetők április 6-án petíciót fogalmaztak meg, ezt 7-én Rónay János csanádi követ benyújtotta a rendeknek.⁴ Deák sajnálkozik a késői időpont miatt, de másnapra (nyolcadikára) konferencia összehívását javasolja. Délután a kerületi ülésen kimondják, hogy a király április 10-i érkezése miatt több tárgypontot már nem vesznek tárgyalás alá. A konferencián közlik az egyháziakkal, a petíció elkésett.

A várható következmények a katolikus papság és a világiak szorosabb együttműködését kívánták. A fő cél az egyháziak különállásának megszüntetése és a laikusok tömegeinek megnyerése volt. A petíció elutasítását követő napon – április 9-én – értekezletet tartottak az autonómia előkészítése érdekében. Hárompontos határozatot fogadnak el:

- az autonómia érvényességét a sajtóban népszerűsítik,
- a következő országgyűlés elé viszik kérésüket, hogy a tökéletes viszonyosság elvén alapítványaikat önállóan kezelhessék,
- a kérés nyomtatékosítására országszerte aláírásokat gyűjtenek, amit majd benyújtanak az országgyűlésnek⁵.

³ Emlékirat az 1847-48. év alatt Pozsonyban tartott püspöki tanácskozmányokról. Egy résztvevőtől. Pesten, 1848. – lásd Török: i. m. 25. p.

⁴ Keményfy: i. m. 55. p.

⁵ Török: i. m. 34. p.

Aláíró mintát is mellékeltek: „Alol irtak a bevett minden vallásra nézve törvényileg kimondott viszonyosság és egyenlőség elve szerint ohajtjuk és követeljük: hogy mi katholicusok a vallási és iskolai alapítványi javadalmakat magunk – egyháziak és világiakból álló bizottmány által – kezelhessük és azokkal szentegyházaink és iskoláink szükségeire rendelkezhessünk.”⁶ Scitovszky levélben tájékoztatta Eötvös József vallás- és közoktatásügyi minisztert a tanácskozásról és értesítette, hogy petíciójukat a sajtó útján is terjeszteni fogják.⁷ A radikálisok egyházellenes izgatásba kezdtek, mely szerint az ívekkel a tizedet és a robotot akarják visszaállítani.

2. A győri események

Április 16-án népgyűlést tartottak Győrben, melyen felléptek a városi tanács a nép hatalmát korlátozó intézkedései ellen. Küldöttséget menesztettek a tanácshoz, hogy kiharcolják saját jogaik érvényesítését. A delegáció tagjai közt volt Lukács Sándor is, akinek az események további alakulásában még fontos szerepe lesz. Konzervatív titkos ügynökök azt terjesztették ugyanis, hogy Lukács és társai nagycsütörtöki ülésükön (április 20-án) a katolikus vallás eltörlését és a protestáns felekezetek hatalomra segítését határozták el.⁸ Húsvét vasárnapra – április 23-ára – népgyűlést hívtak össze a vádak tisztázására. „Iszonyú tömeg tódul a redout terembe – sokan botokkal – s Lukácsot, midőn szót akar emelni a néphez »le vele!“ « kiabálással fogadják, s már demonstratióra készülnek; egy valódi pap a népből áll a szószékre, s malasztos szívhez szóló szavakkal a kedélyeket lecsillapítja s mondhatni, megmenti Lukács életét!”⁹ A pap Rónay Jácint volt, a nemzeti őrsereg táborig lelkésze. A gyűlés komolyabb konfliktus nélkül feloszlott. Két nappal később a Győr megyei és városi vegyes csendbizottmány ezeket a híreket kohlománynak minősítette és kijelentette, hogy az új törvények a vallásszabadság legbiztosabb támaszai.

⁶ A bpesti közp. papn. int. könyvt.: A pécsi nmélt. püspöknek a magyarhoni püspöki megyék valamennyi kormányzóihoz intézett körlevele. Pécs, 1848 május 3-án. In Meszlényi: i. m. 1928. 90. p.

⁷ Sarnyai: i. m. 184. p.

⁸ Káptalani Napló, 1848. április 23. Lásd Balázs: i. m. 225. p.

⁹ Hazánk az április 23-i népgyűlésről. Lásd Szávay: i. m. 328. p.

Küldöttséget menesztettek a belügyminiszterhez, hogy értesítsék a helyzetről, valamint felkérték a béke és a rend fenntartására.

Április 24-én Trichtl József felsőgallai lelkész beszédet tartott azok ellen, akik a katolikus vallást el akarják nyomni. Arra is buzdította hallgatóit, hogy hitüket utolsó csepp vérükig védelmezzék.¹⁰ Ezzel maga ellen fordította a konzervatív beállítottságúakat is. Szemere Bertalan belügyminiszter levélben fordult Eötvöshöz, vizsgálatot és a pap eltávolítását kérve. Dresmitzer József káptalani helynök a vallás- és közoktatásügyi miniszterhez írott levelében viszont cáfolta, hogy a beszédben bármilyen vallási izgatás elhangzott volna. Szerinte a szónoklatot félreemagyarázták, elferdítették, és a klérus gyanúsítgatására használták fel. Trichtl – mint köztisztelőben álló embert – Dresmitzer Eötvös kegyeibe és pártfogásába ajánlotta.¹¹ Rónay szintén óva intette a papságot, nehogy politikai célokra használhassák fel őket.

Az egyháziak ellen a kereskedő polgárság is fellépett. Richard Noisser, a *Vaterland* egykori szerkesztője német nyelvű röpiratokat adott ki, „szatirikus ellenzéki”-nek nevezve. A *Der grosse Pfaffenzwicker* című írásában a pápát és a papokat gúnyolta, s az egyházi intézmények eredetét firtatta.¹² Trichtl sem kímélte. A húsvéti zavargásokat kihasználva szintén röpiratban leckéztette meg a „lázító, esztelen papot”, ahogy a Pesti Hírlap a felsőgallai lelkészt titulálta.¹³

Júniusban a megye papsága az áprilisi tanácskozáson megszavazott aláírási ívek terjesztésébe kezdett. A győri polgármester, Korbonich István tíz ívet elkoboztatott, s azokat mellékelve jelentette az ügyet a belügyminiszternek. Az elküldött példányok tanulsága szerint ezek az aláírási ívek német és magyar nyelven is megjelentek; a szóban forgókat 636-an írták alá, köztük sok analfabéta is található, aki valaki más segítségével jegyeztette magát a papság kérelmi iratára. Szemere az íveket észrevételeivel ellátva átküldte Eötvösnek. A belügyminiszter

¹⁰ Káptalani Napló, 1848. április 23. In Balázs: i. m. 226. p

¹¹ Dresmitzer József győri káptalani helynök levele báró Eötvös Józsefhez. MOL H54 1848:46.

¹² OSZK, plakát- és aprónyomtatványtár 17/1848–49.

¹³ OSZK, plakát- és aprónyomtatványtár 17/1848–49.

szerint míg a kérelem „ösztönszerű meggyőződés terén forog”¹⁴, fensőbb beavatkozás nem szükséges. Viszont mindenféle rendbontást megelőzendő, utasítsa (ti. Eötvös) a katolikus papság főnökeit, hogy a kérelmi jog gyakorlásánál ügyeljenek a törvényadta lehetőségekre és keretekre, mert a közrend megsértése miatt a felelősségre vonás nem marad el. Eötvös Hám János kinevezett esztergomi érsek és hercegprímáshoz írott levelében utasítja a püspöki kart, hogy ne lépje túl a kérelmezési jog törvényes lehetőségeit. A kérelmi jogot az alkotmányosság legfontosabb kellékének tartja, viszont ezen jogosultságával élni kívánókat felelősségre vonja, ha a törvény szabta kereteket át akarnák hágni.¹⁵ A *Hazánk*, a *Közlöny* és a *Népbarát* mégis izgatással vádolta meg a klérust. A *Marczius Tizenötödike* június 23-i számában egy magát „Radikális”-nak nevező író az aláírási íveket a reakció izgatásának nevezi. Az alapítványkezelés miatti gyűlés szerint csak ürügy a rendbontásra. Megfenyegeti az egyházat, hogy teljesen megfosztják egzisztenciájától.¹⁶ Hozzátették még, aki aláírja az íveket, újra tizedfizetésre és robotra kötelezi magát. Erre a papság nyilvánosan megsemmisítette az iratokat.

3. Utószó helyett

A katolikus autonómiamozgalom győri eseményei arra utalnak, hogy 1848 tavaszán a katolikus egyház beilleszkedése az új viszonyok közé nem ment zökkenőmentesen. Az egyházi vezetők igyekeztek a liberális politikai vezetés rovására széleskörű autonómiát biztosítani maguknak. A kormány viszont az egyház irányában továbbra is fenn akarta tartani mindenre kiterjedő felügyeleti jogkörét. Az ellentétek Győrött éleződtek ki a legnagyobb mértékben. Noha a kormány nem vonhatta kétségbe a véleménynyilvánítás aláírásgyűjtésben kifejeződő formájának jogosságát, mégis rossz szemmel nézte azt, hiszen mozgáskörét korlátozta. Az egyházi vezetők viszont ragaszkodtak az akció folytatásához, s ezzel együtt a magyarországi katolikus egyház egyik első modern politikai eszközeit is alkalmazó megmozdulásához.

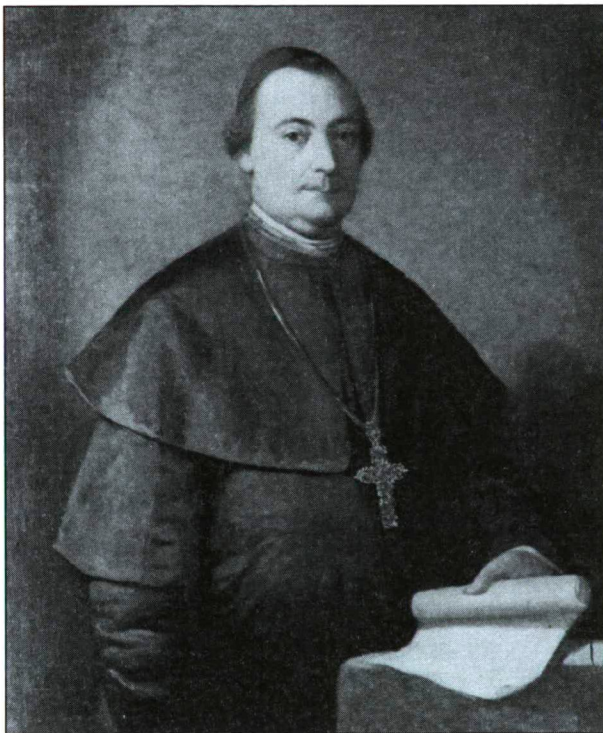
¹⁴ Szemere levele báró Eötvös József vallás- és közoktatásügyi miniszter úrnak. Kelt Budapesten július 11-én 1848. MOL H54 1848:148.

¹⁵ Báró Eötvös József levele Hám János esztergomi érsek s ország prímásának. 1848 augusztus 4-én. MOL H54 1848:148

¹⁶ Marczius Tizenötödike, 86. sz. 1848. június 23. 346. p.; lásd Tordai: i. m. 64–65. p.

Felhasznált irodalom

- ANDICS ERZSÉBET: *Egyházi reakció 1848–49-ben*. Bp., 1949.
- BALÁZS PÉTER: *Győr a feudalizmus bomlása és a polgári forradalom idején*. Bp., 1980.
- BÁRÓ EÖTVÖS JÓZSEF levele Hám János esztergomi érsek s ország primásának. 1848 augusztus 4én. Magyar Országos Levéltár H 54 1848:148.
- Der grosse Pfaffenwicker. Satirisch-oppositionelles Flugblatt. Raab, Dienstag 18. April 1848. Országos Széchényi Könyvtár, Plakát- és Aprónyomtatványtár 17/1848–49.
- Dresmitzer József győri káptalani helynök levele báró Eötvös Józsefhez. Győrött, 1848. Szent György hó 30kán. MOL H54 1848:46.
- Forradalom és papi rend*. S. a. r.: Tordai György. Bp., 1961.
- KEMIÉNYFY KÁLMÁN DÁNIEL: *Örven év alkotmányos egyházpolitikája (1848–1898)*. Esztergom, 1898.
- MESZLÉNYI ANTAL: *A magyar katolikus egyház és az állam 1848/49-ben*. Bp., 1928.
- Offenes Sendschreiben an meinem hochverehrten Freund den hochwürdigen Herrn Pfaffer Trichtl. Satirisch-oppositionelles Flugblatt. Raab, Samstag 6. Mai 1848. OSZK, Plakát- és Aprónyomtatványtár 17/1848–49.
- RÓNAY JÁCINT: *Napló*. S. a. r.: Hölvényi György. Budapest–Pannonhalma, 1996.
- SARNYAI CSABA MÁTÉ: Scitovszky János pécsi püspök levele báró Eötvös Józsefhez. 1848. pünkösdi hava 6. napján. In *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok*, 1996/3–4. sz. 182–184. p.
- SZÁVAY GYULA: *Győr város monográfiája*. Győr, 1896.
- Szemere levele báró Eötvös József vallás- és közoktatásügyi miniszter úrnak. Kelt Budapesten július 11én 1848. MOL H54 1848:148.
- TÖRÖK JENŐ: *A katolikus autonómia-mozgalom, 1848–71* Bp., 1941.
- ZAKAR PÉTER: 1848. április 6. A vallási törvényeikk elfogadása. A püspökök szerepe az utolsó rendi országgyűlésen. In *Az 1848–49 évi forradalom és szabadságharc története*. Szerk.: Hermann Róbert. Bp., 1996.

Rónay Jácint, a liberális győri paptanár, aki államilag kinevezett egyházfő volt a forradalmi Magyarországon

Az 1849. augusztus 3-i komáromi kitörés története

1849 májusában a cári hadsereg közeledte arra ösztönözte Görgeit, hogy támadást indítson a főhadszíntéren és még a cári hadak harcba avatkozása előtt lehetőleg döntő csapást mérjen az osztrák főseregre. A terv az volt, hogy a feldunai hadsereg áttör a császári fősereg Vág-jobbparti állásain, majd Nagyszombat és Pozsony felé nyomul előre. Eközben a Duna jobb partján a VII. hadtest Győrnél, a Kmety-hadosztály pedig a Rába mentén védelemre szorítkozik. A VIII. hadtest ugyanakkor a Csallóközben levő császári erőket köti le.¹

A legsúlyosabb hibát az jelentette, hogy az I., II. és III. hadtest a haditerv alapján szétforgácsolódva Komárom és Galgóc között felsorakozva külön-külön és nem az erőket koncentrálnva egyetlen ponton kísérte meg az áttörést. Ezt indokolta volna az a tény is, hogy Haynau és Panjutyin serege 82 ezer főt számlált, a magyar sereg 52 ezer harcosával szemben.

A feldunai hadsereg Budáról május 27-28-án kezdte meg a felvonulást. Június közepére a II. hadtest Gútát, Aszódot, Nyárasdot szállta meg, a III. Tardoskeddet és Tótmegyert érte el, az I. Szeredet. Ezzel egyidőben a VIII. hadtest Csallóközben a Pusztaszakállas–Patas–Aszód vonalig nyomult előre. A balszárnyon Győrnél a VII. hadtesthez Kmety György Buda alól visszatérő hadosztálya csatlakozott, amely június 13-án Csornánál véres csatában megverte a császári Wyss-dandárt. Június 16-án a jobbszárny támadásba lendült a Vágnál és 20-i megismételt támadásával birtokba vette Királyrévét, Zsigárdot és véres küzdelem után bevonult Peredre. Haynau erre a cári Panjutyin-hadosztályt küldte támadásba, mellyel megváltoztak az erőviszonyok, Wohlgemuth 28 ezer főnyi seregével 17 ezer magyar katona állt szemben. 21-én a negatív kimenetelű peredi ütközet után Haynau egyidejűleg a meginduló cári intervencióval összhangban támadásba lendült és 28-án a győztes győri csata után seregének megnyílt az útja Buda felé.

¹ *Magyarország hadtörténete*. I. köt. Szerk.: LIPTAI ERVIN. Bp., 1985, 534. p.

Június végére, július elejére a feldunai hadsereget Haynau csapatai Komárom alá szorították. E válságos időkben két pártra szakadt a magyar katonai vezérkar. Görgei és hívei úgy látták, hogy egy Komáromnál összpontosítandó magyar sereggel először a császári erőkre kell döntő csapást mérni, s csak ezután fordulni a június közepén Magyarországra betörő 135 ezer fős cári hadtestek ellen. A császáriak feletti győzelem az összehívásban részt nem vevő csapatoknak kell az oroszokat feltartóztatniuk.

A tábornokok másik része Dembiński és Mészáros vezetésével ezzel szemben a Tisza és a Maros közé kívánta összpontosítani a honvédség főerőit. Ezáltal a Temesközben, mely folyók által védett terület, 100 ezer fő összpontosulhatott volna – Komárom és Pétervárad várórségét, valamint Bem erdélyi csapatait leszámítva. Ezen elgondolás a frontszakaszok lerövidülését vonta volna maga után, viszont a megvalósításához szintén az ország nagy részének feladására lett volna szükség. Kossuth és a kormány tagjai a győri vesztes csata után összehívott tanácskozáson Dembiński terveit hagyták jóvá.²

Június végén megtörtént a főváros katonai kiürítése, a kormány és a hadüzemek Szegedre költöztek át, ugyanekkor a feldunai hadsereg és Wysocki Hatvannál állomásozó csapatai parancsot kaptak, hogy induljanak a Délvidékre.

Görgei a kormány felé június 30-án azzal a kifogással állt elő, hogy az indulásra legkorábban július 3-án kerülhet sor, csapatainak komáromi összpontosítása miatt. Görgei indulása nélkül Wysocki csapatait sem lehetett a Délvidékre irányítani, mert úgy északról Szegedet és a Bánátot semmi nem fedezte volna a cári fősereggel szemben.

Június 30-án a VII., II., és III. hadtest a komáromi erődrendszerhez tartozó Duna-jobbparti hídfőt védő sáncokat szállta meg, míg Haynau csapatai a Lovad, Ács, Nagyigmánd vonalat érték el. Görgei minden hadtestjét Komáromba rendelte, hogy döntő csapást mérhessen Haynaura, az azonban még mielőtt a Duna bal partján lévő erők megérkeztek volna, harcot kezdett. El szeretne volna vágni a magyarok fővárosba vezető útjait.

² KEDVES GYULA: A szabadságharc utolsó győztes csatája. In *Komárom és Klapka György 1848/49-ben. Az 1. Komáromi Napok alkalmából rendezett tudományos tanácskozás előadásai*. Szerk.: Kiss Vendel. Komárom, 1992, 103. p.

Július 2-án reggel megkezdődött a császári főszereg felvonulása Lovadtól Ácson és Herkálypusztán át Ószőnyig ívelő félkörben és ezzel a szabadságharc egyik legvéresebb ütközete, melyben 26 ezer magyar honvédő harcolt a 60 ezer fős császári hadsereg ellenében.³

A délig tartó szakaszban a császáriak elfoglalták Ószőnyt – mely elvesztésével elvágták seregünket a Duna jobb partján a fővárostól – és a monostori sáncok egy részét. Görgei harctérre érkezésével a jobbszárny (a várórség négy zászlóalja és a II. hadtest gyalogságának egy része) szuronyrohammal visszafoglalta a monostori sáncokat. A küzdelem a centrumban dőlt el, ahol Poeltenberg VII. hadteste és a II. hadtest fennmaradó része harcolt. Poeltenberg gyalogsága Herkálypusztánál visszaszorította a császári hadsereg két dandárját, a második hullámban érkező II. hadtestbeli zászlóaljok oldalba fogták az ácsi erdőben lévő ellenséget. Erre válaszul 17 órakor Haynau érkezett a harctérre seregének zömével. Mivel a nyílt terepen háromszoros túlerővel került volna szembe, Görgei 24 huszárszázadot vezetett rohamra a császáriak balszárnya ellen, míg Klapka elindult Ószőny visszavételére. A huszárohamot visszaverték, azonban Klapka csapatai élén véres harcokban visszavette Ószőnyt, s ezzel a seregnek a fő célt sikerült elérnie. A magyar sereg ezután a csata előtti állásaiba vonult vissza.

Görgeit egy félreértés következtében leváltották a sereg éléről, a kijelölt új főparancsnok Mészáros Lázár lett. A tisztikar kívánságára azonban visszahelyezték Görgeit a levezetendő sereg parancsnokságba; de a hadügyminisztérium vezetését Aulich vette át. Görgei az egyesülést továbbra is a Haynau seregein keresztül nyitott úton akarta véghezvinni.

A 48 000 fős haderő, melyből 8 ezer fő a Duna bal partján állomásozott július 11-én kísérelte meg az áttörést, a vezérkar igazi szándéka a döntő csata volt, amit az bizonyít a leginkább, hogy a magyar sereg teljes szélességében támadta meg az osztrák állásokat, ha azonban pusztán utat szeretett volna törni magának, akkor a csapatokat egy rövid szakaszon erőfölényt kialakítva összpontosítja a tisztikar.

Kezdetben Aschermann vezetésével a komáromi várórség két hadosztálya a jobb szárnyon a császáriak dandárát az ácsi erdőbe szorította, ekkor azonban a Schlik hadtest beavatkozott a küzdelembe. A centrumban Leinigen a III. hadtesttel megfutamította a Herzinger-hadosztályt és Csém irányában tört előre. Az ellenség bevetette utolsó tartalékát, a Panjutyin-

hadosztályt, mellyel viaszasorították a magyarokat egészen a hídfőig. Klapka – a csata irányítója – általános visszavonulást rendelt el.

E csata után Komáromban maradt a II. és VIII. hadtest 17 ezer katonával Klapka irányítása alatt. Az I., III. és VII. hadtest július 12-én 29 ezer fővel megindult Vác felé, ahol Paszkevicz seregének egy különítményébe ütközött.

A július 17-i váci csata után Görgei a cári főerőktől elszakadva ügyesen vezette seregét a Tisza felé. Terve ismét eltért a kormány parancsától, nem kelt át a Tiszán, hanem a Sajó és Hernád közt foglalt állást arra számítva, hogy ezzel magára vonja az orosz seregek figyelmét és kedvezőbb feltételeket biztosít a Cegléd és Szolnok térségében levő magyar seregek részére a Haynau elleni harcban. Számításai nem váltak valóra.

A császári főserg lépcsőzetesen indult a főváros felé, élcsapatai már július 12-én Budán voltak, a többség csak 22-én érkezett. Pestre a cári főhadserg egy különítménye vonult be, így a két főserg közvetlen kapcsolatba került. Haynau seregei élén a Duna-Tisza közén, balszárnny oszlopával a Tisza bal partja mentén Szeged felé vonult. A császári főserg létszáma Komárom körülrzésására, Pest-Budán és más városokban hagyott erők kiválása révén, valamint a sok kolerabeteg miatt 46 ezer katonára csökkent, ami megegyezett a magyar hadserg erejével.

A délvidéki összpontosítás július végére befejeződött, létszáma megközelítette a 80 ezer főt, a szegedi tábor, illetve az itt alakuló hadserg parancsnokává a kormány Dembińskit nevezte ki. Dembiński augusztus 2-án feladta Szegedet és a Tisza bal partjára húzódott vissza.⁴

1849. július 13-án hagyták el Komáromot Görgei utolsó alakulatai. „... Én két hadtesttel egyedül maradtam Komáromban, hogy a nemzet e védőbástyáját megtartsam, s ott Magyarország fegyvereinek becsületét védelmezsem [...] Az egész haderőm, mely felett Komáromban rendelkeztem, állott 24 zászlóalj gyalogság, 11 esztkardon lovasság, 7 század utász és árkászból 48 tábori löveggel, melyekhez még tizenkettőt tudtam szerezni. A tényleges állomány tizennyolcezer főre rúgott, négy-ötezer sebesült és beteg feküdt a kórházakban” – olvasható Klapka visszaemlékezésében.⁵

³ Magyarország hadtörténete. I. köt. 536. p.

⁴ Magyarország hadtörténete. I. köt. 542. p.

⁵ Klapka György: *Emlékeimből*. Bp., 1986, 264. p.

Klapkák feladata az volt, hogy minél több ellenséges erőt kössenek le, s ezzel könnyítsék a később egyesítendő főszereg dolgát. Július 16-án Haynau csapatainak nagy része még Komárom alatt tartózkodott. Július 23-ig mintegy 28 ezer embert 114 löveggel kötött le Komárom.⁶

A Komáromban maradt sereg hadrendjét július 13-án szervezték meg. A két hadtestet 5 gyalogos és 1 lovas hadosztályra tagolták, a hadosztályparancsnokok Kosztolányi Móric, gr. Esterházy Pál, Janik János ezredesek (VIII. hadtest), Rakovszky Samu alezredes, Horváth Pál őrnagy (II. hadtest) és Mándy Ignác alezredesek voltak. A főparancsnok Klapka György tábornok volt. A parancsnoki törzset Aschermann ezredes, mint várparancsnok, Szillányi ezredes, mint vezérkari főnök, és Prágay alezredes, mint fősegédtiszt alkották. Ide tartoztak még a segéd- és parancstisztek Mednyánszky Sándor alezredes, Latinovics őrnagy, Jungwirth alezredes, mint a vártüzérség parancsnoka, Thaly alezredes, vérérdítési igazgató, Szabó alezredes, mint táborparancsnok. A politikai vezető, s a kormány képviselője Újházi László kormánybiztos volt.⁷

Július 14-én Komárom körül újra bezárult az ostromgyűrű. A várost engedély nélkül senki nem hagyhatta el, az emberek a hó minden napjára fejadagot kaptak (minden ember naponta fél font húst, egy kenyeret és egy adag bort kapott, hetente háromszor kaptak főzeléket).⁸

Július 23-ra teljesen megváltoztak az erőviszonyok. Schlik első hadtestét Haynau a Pest térségében összevont főszeregéhez rendelte, így Komárom alatt csak Haynau leggyengébb hadteste a II. hadtest maradt báró Csorich altábornagy vezetésével. A hadtest csak három dandárból állt Barco báró, Liebler és Pott vezérőrnagyok vezetésével. Összesen 16 gyalogos zászlóalj, 6 lovas század és 75 löveg (ebből 18 darab nagy hatótávolságú tizenhatszötfontos ágyú). Csorich vezérkari főnöke Jungbauer alezredes, tüzérségi főnöke Bähr őrnagy volt és végül Colloredo herceg altábornagy, kinek hadosztálya foglalta magába az előbb említett három dandárt.⁹

Barco dandárja a puszta-herkályi vonalat szállta meg az ácsi erdő hosszában egészen a Dunáig és a monostori szőlőig, s különítményei

⁶ Kedves: i. m. 105. p.

⁷ SZÉNÁSSY ZOLTÁN: *Komárom ostroma 1849-ben*. Komárom, 1989, 177. p.

⁸ Klapka: i. m. 266. p.

⁹ Kedves: i. m. 106. p.

voltak Pusztá-Csémén, Mocsán és Almáson. A Liebler-dandár a Csallóközben foglalt állást, megszállva Aranyost, Keszegfalvát és a nagyléli hídfőt. Pott dandárja a Vág bal partján Martost, Ógyallát és Bagotát szállta meg. Előőrseit Pusztá-Káván, Pusztá-Konkolyon, Csuziban és Halom-szegen helyezte el, s hadállását később Hetényen és Kurtakeszin át Marcelházáig kiterjesztette. Állásuk biztosítására Herkálytól az ácsi erdő hosszában egészen a Dunáig hét nagy tábori sáncot és több apró lövészárkot hánytak, az erdő szélét kivágott fákkal eltorlaszolták. A Csallóközben a nagyléli hídfőn kívül az aranyosi hadállás megerősítésére hat védművet építettek, Aranyostól a Dudváigig pedig árkot ástak. Ugyanezt tette Pott tábornok, mert a leapot Zsitva a várból való kitérésnél akadályt nem képezhetett, Halomszegnél és Konkolynál torlaszokat és mellvédeket emeltetett és Szentpétert is megerősítette.¹⁰ Kitűnik, hogy a védősereg létszáma meghaladta az ostromlókét. Mivel ez az erődrendszer a birodalom legjelentősebb, legmodernebb létesítményei közé tartozott, erre támaszkodva nagyobb erőket is lekötethetett volna a honvédsereg. Így viszont mód nyílt arra, hogy Komárom védői a császári főszereg hátában elvágják annak utánpótlás vonalait, s ezzel befolyásolja a főhadszíntér történéseit. A hatásos cselekvés feltétele a gyorsaság lett volna, hiszen a magyar főszeregek ekkor már az orosz-osztrák szorításban egyre inkább a vég felé meneteltek.

Július 25-én történt az első jelentősebb kitérés Komáromból, miután Klapka megtudta, hogy Tatán az osztrákoknak tetemes élelmiszerkészletei vannak felhalmozva. Az akciót Kosztolányi ezredes vezette, aki két zászlóalj gyalogsággal, egy huszár századdal és egy félüteg ágyúval a tatai őrséget meglepte, s a környező falvak lakosainak hathatós segítségével annak legénységét egy őrnagy, három százados és egy hadnaggal együtt elfogta. Az ott felhalmozott élelmiszert, több társzekeret, lovat, a tábori gyógyszerterát és a bécsi postakocsit mind megkaparintották. A postakocsival a védők kezébe jutott nagymennyiségű pénz, a körülfutó sereg hadrendje, amelyből megtudták az ostromlók létszámát, s többek közt az a levél is, melyben egy osztrák tiszt a vár védőinek számát 8000-re taksálta. A postakocsin volt még egy bizonyos Fekete Könyv, melyben

¹⁰ Az utolsó nagy győzelem (Klapka Győrben). *Egyetértés*, 1899. 33. évf. 212. szám 1–2. p.

a kivégzendő hazafiak neve mellé rajzolt kereszttel jelölték a nekik szánt vértanúságot.

A kirohanás palástolására Mocska ellen is támadást intéztek, mellyel az ottani őrség figyelmét kötötték le, míg Kosztolányi visszatért a várba. A Tatán szerzett hadizsákmányból Klapka két napi ingyensoldot adott a legénységnek.

Mivel az emberek kezdték hitüket veszteni, s a magyar hadvezetés a zsákmányolt iratokból arra a következtetésre jutott, hogy lehetőség van a széttagoltan elhelyezkedő császári csapatok megverésére, Klapka úgy határozott, hogy megkísérli szétzúzni az ostromzárat. Az első támadást a balpartra tervezte, elsősorban, mert itt voltak a gyengébb ellenséges erők, másrészt, mert az észak felé történő kitöréssel azt a látszatot próbálta kelteni, hogy a Dunától északra kívánja hadmozdulatait végezni.

A július 30-i támadás három hadoszlopban történt. Rakovszky ezredes éjjel két órakor három zászlóalj gyalogsággal, hat ágyúval és egy osztály huszárral Kurtakeszinél átkelt a Zsitván, az osztrák őrsereget onnan elűzte, aztán Szentpéterre nyomult, ahol egyesült Kosztolányi ezredes dandárjával, amely Hetényről űzte ki az osztrákokat. Bátori-Sulcz Bódog alezredes két zászlóalj tartalékkal Kosztolányi után vonult. A támadás leplezésére Horváth alezredes három zászlóaljjal cseletámadást intézett Aranyos ellen, s onnan kiszorította és Őrs felé üldözőbe vette az ott állomásozó ellenséget.

Pott tábornok dandárját csaknem teljes egészében elfoghatták volna, ha Kosztolányi nem siet a támadással, s elég időt enged Rakovszkynak az osztrákok bal oldalának Izsa felé történő megkerülésére.

Pott csapatait így sikerült minden állásából kivenni, ezzel a Duna bal partján felszakították az ostromzárat. Bátori-Sulcz elfoglalta Ógyallát és Bocskay-huszárai Krivácsy őrnagy tűzereivel nagy pusztítást vittek végbe Naszvadig, és a Kosztolányi által érsekújvári úton üldözött menekülő osztrákok között. A huszárok 150 fogollyal és egy zsákmányolt szerkocsival tértek vissza a várba.

Július 31-én az elért helyzetben maradtak a magyar csapatok, Kosztolányi Bajcs-Bagota térségében, Bátori-Sulcz Ógyallán, Rakovszky Szentpéteren. A következő napon kezdték meg a visszavonulást Komáromba.

A legnagyobb kitörésre 1849. augusztus 3-án került sor. Az előző vállalkozásokból Klapka és vezérkara reális képet kapott az ostromló sereg elhelyezkedéséről és erőviszonyairól. „Éppen ez idő tájt kaptam tudósítást

arról, Haynau Pestről el, mégpedig Szeged felé vonul. Ez a tény és egynéhány elfogott levél, melyeket az osztrák főhadiszállásra beosztott Berg orosz vezérőrnagy írt Miklós császárnak megerősítettek abban a szándékomban, hogy a Duna jobb partján minél előbb döntő csapást intézzek, hogy ezáltal a délen küzdő magyar haderő feladatát lehetőleg megkönnyítsem.”¹¹ A haditervet Klapka tábornok és vezérkari főnöke Szillányi Péter dolgozta ki.¹²

A kidolgozott haditerv alapvetően egy átkaroló hadművelet volt. A fő feladat a balszárnyra hárult. A tervezett öt hadoszlop parancsnokai Aschermann Ferenc, Kosztolányi Mór, Janik János, Bátori-Sulcz Bódog és Krivácsy József.

A szélső balszárny Aschermann négy gyalogoszázlójából, két osztály huszárból és két ütegből álló csapatai voltak az akció kulcsszereplői. Ők léptek elsőként hadba. Feladatuk először Dunaalmás elfoglalása volt, meg kellett semmisíteni vagy elűzni az itt lévő néhány századból álló osztrák helyőrséget. Ezután visszafordulva egy óriási DNy–D–ÉNy-i kerület téve a lovadi hadihíd volt a kitűzött cél, amivel az ellenséges erők visszavonulási vonalát is elvágták volna. Közben fenn kellett tartani a kapcsolatot Kosztolányi és Krivácsy oszlopaival. Ezen egyenként 3 zászlójából, egy ütegből és egy osztály huszárból álló erők feladata a mocsai sáncok elfoglalása volt. Aschermann seregei Tömördön állást foglalnak s ott várják be a Mocsa felől érkező híreket, onnan Igmánd felé vonulnak és az ostromló sereg háta mögé próbálnak kerülni Ács és Lovad felé, hogy az ott lévő magaslatokat elfoglalják, s így a Dunán való visszavonulást meggátolják.

A centrumban Bátori-Sulcz hadoszlopa két gyalogos zászlójából, két üteg tüzérségből állt, feladata a herkálypusztai sáncok és Ács megtámadása a Mocsa után Csémet is elfoglaló Kosztolányi és Krivácsy hadoszlopaival egyesülve de csak akkor, ha a megkerülő hadoszlop már egy vonalba ért vele.

A jobbszárnyon Janik két gyalogos zászlójából és egy ütegből álló hadoszlopa a csémi és herkálypusztai sáncok elfoglalásáig csak tüntető

¹¹ Klapka: i. m. 267. p.

¹² SZÉNÁSSY ZOLTÁN: *Klapka György*. Pozsony, 1977, Madách, 57. p.

hadmozdulatokkal kellett, hogy lekösse az ácsi erdőben kiépített sáncokban lévő császári erőket, s csak ezután indulhatott támadásra.

Az utolsó pillanatban módosult a tervzet. Aschermann hadoszlopát megerősítették még egy zászlóaljjal, s két részre osztották. A támadó élt Rakovszky három zászlóalja képezte, a maradék erő tartalék képpen Brunsvik alatt állt. A legharcedzettebb zászlóaljak voltak itt, Rakovszkyval a Dom Miguelek (39. gyalogezred 1. zászlóalja), a 48. és 25. honvédzászlóalj. Brunsvik a 2. Sándor-sorgyalogezred komáromi zászlóalját (108. honvéd zászlóalj) és az 56. honvéd zászlóaljat vezényelte. A huszárok a 6. Württemberg-huszárezredhez tartoztak, s a tüzérek is kipróbált katonák voltak Mezey Mihály őrnagy vezénylete alatt.¹³

Az elsáncolt táborban minden zászlóaljból két század maradt őrségül.

Pontban éjfélkor indultak el a Csillagsánc mellett gyülekezett csapatok, pedig Rakovszky csapatai csak néhány órája érkeztek vissza a Duna balpartjáról. A kora reggeli órákban rohanták meg Almást, s a rohamot az élen haladó 25. zászlóalj hajtotta végre. Az első rohamot a meglepő erővel védekező ellenség visszaverte, azonban a szétbontakozó 48. honvédzászlóalj rohamát már nem tudták megállítani. A peredi és királyrévi utcai harcokban magát már kitüntetett zászlóalj a faluból kiverte az ellenséget, s Neszmélyen túl üldözte.

Kosztolányi és Krivácsy oszlopai Klapka személyes vezetése alatt reggel 7 órakor indultak el Mocsá felé az elsáncolt táborból. Mocsán az ellenség részéről a Baugartner-ezredből három századot találtak, akik rövid ellenállás után letették a fegyvert, azután állást foglaltak az Igmánd felé fekvő halmokon.

„Délután egykor kaptam meg Barco úr jelentését, miszerint az ellenség egy vegyes sereggel Mocsá ellen vonult, mire a vezérőrnagy úr Baugartner nála lévő zászlóaljával, másfél század dzsidással és a fél lovassági üteggel Mocsá felé vonult az itt megszállás alatt tartott Baugarten három gyalogos zászlóaljának és egy osztag dzsidás felmentésére.

Előrenyomulásakor Mocsá felé észrevett egy ellenséges csapatot, amely Pusztatömörd és Igmánd magasságából érkezik és legalább 2 zászlóalj, 2 huszárszázad és 12 löveg erősségű volt. Barco Pusztaherkály és

¹³ Kedves: i. m. 106. p.

¹⁴ Csorich altábornagy – a cs. k. 2. hadtest parancsnokságának. Nagy-Léta, 1849. augusztus 3. Hadtörténelmi Levéltár. 1848/49-cs fond 41/31.

Mocsa között foglalt állást, hogy ezt az ellenséges csapatot fogadja” – jelentette Csorich altábornagy 1849. augusztus 3-án feletteseinek.¹⁴

Míg az Aschermann vezette hadoszlop 9 órakor Rakovszky két zászlóaljának fáradtsága miatt pihent (ugyanis a 25. és 48. honvéd zászlóaljak háta mögött egy előző napi 15-20 kilométeres gyalogtúra és egy aznapi ütközet volt). Közben a lovasság egy 3000 ökörből álló szállítmányt fogott el, amit rögtön a megerősített táborba hajtottak.

Eközben Pusztaherkályra érkezett Colloredo és visszavonta a csapatokat a puszta-herkályi sáncok mögé. Világossá vált számára, hogy a magyarok teljes erejükkel a balszárnyát fenyegetik és egy erős megkerülő hadoszloppal a jobb szárnyát akarják Puszta-Herkálnál megtámadni.

„Az előrenyomuló ellenség összereje 8-9 zászlóalj gyalogosból, 3 hadosztály huszárból, 4 ütegből (ebből 1 darab 12 fontos tarack), összesen mintegy 8000 emberből és 32 lövegből állt.

A mi rendelkezésre álló erőink: Mazuchelli 3 zászlóalja (mindegyik mintegy 500 ember), a 4. Ottochaner zászlóalj, Baugarten zászlóalja, az 1. dzsidás hadosztály 2-12 fontos ütegekkel, melyek közül az egyik az ácsi erdő előtt lett felosztva, fél lovassági üteg és 2-18 fontos lövegek a Puszta-Herkálytól jobbra levő sáncban. Összesen 3000 ember és 17 löveg” – foglalta össze Csorich az erőviszonyokat.¹⁵

Az elsáncolt osztrák sereg erősítést várt a Duna jobb partjáról, de ezek megérkezését meggátolta Jánik hadoszlopának tevékenysége, aki megkezdte előrenyomulását az ácsi erdőben, és a tüntető hadmozdulatokkal sikeresen tartotta sakkban az itt tartózkodó császári erőket. Egyelőre a magyar csapatok Aschermann ezredes jeladására vártak, s nem indítottak rohamot a császári erők ellen.

Délután 3 órakor a magyar erők Klapka vezetésével megszállták Csémet, az összeköttetés minden támadó csapatrész között helyreállt, s a bekerítő csapatok már egészen az osztrák csapatok háta mögé tolódtak előre. Este 5 órakor, minden további tekintet nélkül Aschermannra Klapka jelt adott a támadásra. Krivácsy és Kosztolányi oszlopai bal felől támadták a sáncokat, míg Bátor-Sulcz Bódog 2 zászlóalja frontális támadást hajtott

¹⁵ Csorich altábornagy – a cs. k. 2. hadtest parancsnokságának. Nagy-Léta, 1849. augusztus 3. Hadtörténelmi Levéltár. 1848/49-es fond 41/31/A.

végre erős tüzérségi támogatással. Ezzel egyidőben Janik hadoszlopa rohamot intézett az ácsi erdőben kiépített osztrák sáncok ellen.

„Előnyomuló útegeinket a sáncokból hatalmas ágyútűz üdvözölte és az ellenség tüzérsége nagyobb kaliberű ágyúkkal rendelkezve nem kevés pusztítást okozott sorainkba. Beláttam, hogy itt nem szabad sokáig késlekednem, ezért a csapatokat rohamra indítottam, s egyszersmind Sulcznak meghagytam, hogy a sáncokat en front támadja meg...

Mivel az ellenség, amely rögtön a csata elején szárnyainkat szegte – a jobbszárny visszavonulását 2 üteggel és 1 hadosztály huszárral érte el, így lehetetlen volt nekem és Barco úrnak az ácsi síkon maradni, ezért ki kellett adnom a visszavonulási parancsot a balszárnynak és a középső résznek is, hogy ezeket a kisebb létszámú részeket el ne szakítsák” – foglalta össze Csorich az eseményeket jelentésében.¹⁶

A magyar támadás elsöprő sikert aratott. Barco dandárja gyakorlatilag széthullott, bár a Conóc patakon átkelve még egyszer másfél lovasszázad együtt tartott dzsídással visszavert egy huszártámadást, de állást foglalni már nem tudtak. A visszavonulásuk rövidesen pánikszerű meneküléssé változott a nagyléti híd felé, melyet este 7 órakor hagyott el az utolsó osztrák katona.

A magyar csapatok győzelmének eredményeképpen Komárom teljesen felszabadult az ostromzár alól. A császári-királyi hadsereg II. hadteste teljesen széthullott, s a honvédsereg e győzelmével elvágta Haynau utánpótlás vonalát. Az ellenségnek mind anyagi, mind emberi vesztesége hatalmas volt. A védősereg kezébe jutott több ágyú, lőfegyver, lőszerkocsi, 2624 vágóköőr, 804 hízósertés, 35 élelmiszerekkel és felszerelési tárgyakkal megrakott hajó.¹⁷

Klapka a győzelmes nap után egy mozgó hadtestet szervezett Aschermann vezetése alatt, melynek feladata Győr megszállása majd lehetőség szerint egy stájerországi és egy dunántúli hadművelet elkezdése. Székesfehérvár népe fellázadt, az osztrákok kénytelenek voltak kiűriteni Győrt, így a magyar sereg számára szabaddá vált az út Bécs felé. Klapka az elfoglalt megyékben pár nap leforgása alatt 5-6000 embert soroztatott be, ezzel egyidőben futárokat küldött Kossuthhoz és Görgeihez

¹⁶ Uo.

¹⁷ KECSKÉS LÁSZLÓ: *Komárom az erődök városa*. Budapest, 1984, Zrínyi Kiadó, 191–199. p.

azzal az ígérettel, hogy négy hét leforgása alatt a vár helyőrségén kívül 30 000 embert állít fegyverbe. Közölte velük azt is, hogy elfogta Berg cári tábornok I. Miklóshoz írt jelentését, melyből kiderül, hogy mind az osztrákok, mind az oroszok a harc 1850-re való elhúzódtásától félnek. Klapka szerint a harc kellő kitartással még megnyerhető.¹⁸

E győzelem jelentőségére jó bizonyíték, hogy a bécsi várparancsnokság külön közleményben – a Wiener Zeitung különkiadásában – tartotta szükségesnek megnyugtadni Bécs lakosságát, hogy nem kell közvetlen veszélytől tartani, mert a komáromi védősereg e vállalkozása semmiféle összeköttetésben nincs a felkelők haderejének többi részével.¹⁹

A komáromi vár készletei ezzel a legpesszimistább becslések szerint is 2-4 hónapra, más becslések szerint másfél évre elegendő mennyiségűre növekedtek.

Az augusztus 3-i komáromi kitörés a szabadságharc egyik legsikeresebb hadművelete volt, bár a jobb parton állomásozó Barco-dandár bekerítését és felszámolását nem tudta elérni. A győzelem rámutatott a hatalmas komáromi erődrendszer birtoklásának fontosságára a hadműveletek folytatásában és természetesen nagy szerepet játszott a diadal abban is, hogy Komárom védői, a szabadságharc utolsó bástyájának védőiként nem egész két hónap múlva amnesztiát kaptak fegyverletételük fejében.

Felhasznált irodalom

BONA GÁBOR: *Tábornokok és törzstisztek a szabadságharcban, 1848–1849.* Bp., 1987.

BONA GÁBOR: *Kossuth Lajos kapitányai.* Bp., 1988.

BÁRDOS–PISKOLTI: *Komárom az 1848–1849. évi szabadságharcban.* Komárom, 1960.

Komáromi Lapok, 1849. augusztus 5–6.

GYULAI REZSŐ: *Adatok Komárom vármegye és város történetéhez.* Komárom, 1890.

TAKÁTS SÁNDOR: *Lapok egy kisváros múltjából.* Komárom, 1886.

¹⁸ ANDICS ERZSÉBET: *1849. augusztus.* Századok, 1965. 99. évf. 3. sz. 434. p.

¹⁹ L. GÁL ÉVA: *Újházi László a szabadságharc utolsó kormánybiztosa.* Bp., 1971, 52. p.

*A hátramaradt magyar őrség sikeres kitörése a komáromi várból
1849. augusztus 4-én. Színezett rézmetszet*

*Szeptember 5-én a császáriak orosz segélycsapatokkal szoros ostromzárat
fognak Komárom köré. R. Bachmann-Hohmann litográfiája*

A munkácsi vár 1848–49-ben

A török hódoltság és részben a Rákóczi-szabadságharc idején lezajlott „klasszikus” várharok utolsó eseteire a 48-as szabadságharc két évében került sor. A rendszeren ostromlott várakon kívül – Buda, Komárom, Arad, Temesvár, Eszék, Pétervárad, Lipótvár, Gyulafehérvár, és talán még Déva is – használatban voltak még olyan másod-, sőt harmadrendű erődítések is, melyek többnyire csak helyi szerepet játszottak az eseményekben (pl. Szeged, Brassó, számos erdélyi templomerőd, Vöröstorony, Fogaras, Gyergyószentmiklós, Medgyes, Nagyszében, sőt még Szigetvár és Siklós is Baranya megyében). A munkácsi vár is – melyet földrajzi helyzete, Galícia és a kárpáti szorosok közelsége már a középkorban Északkelet-Magyarország egyik kapujává tett – ez utóbbiakhoz tartozott.

A ma is meglévő belső lakótornyos, szabálytalan alaprajzú vár, amely akkor még Munkácstól kb. 3 km-re volt, egy lejtősen emelkedő 90 m magas hegy tetején található. A várhegy tövében lévő XVIII. század elejei kiszáradt külső sáncgyűrűn belül volt a ma már Munkácshoz tartozó Várpalánka és Munkácsváralja községek, az egykori vártér, a Huszár- vagy Alsóvár területén¹. A 24-38 méteres magasságig és kb. 4 méter vastagságig terjedő falak és bástyák védelmében 1790-ben állambörtönt létesítettek a várban a XVIII. század elején elvesztett hadi jelentőségének „pótlására”. Az elhanyagolt, romló állapotban lévő börtönvárban, amelynek 1711-től csak 1-2 zászlóaljnyi őrsége volt,

¹ A XVII. század végi ólasz falrendszerű alsóvár helyébe 1705–08-ban II. Rákóczi Ferenc hétbástyás csillagsáncot, vizes árkot és külső sáncgyűrűt építtetett. Ezen belül terül el a ma már Munkácshoz tartozó Várpalánka a vártól északi, déli és keleti irányban, illetve Munkácsváralja északi és nyugati irányban. A három várszakasz tízméteres szintkülönbségű teraszokon helyezkedik el, melyeket árkok, hidak és kapuk választanak el egymástól. A középső vagy belső várban van a Rákóczi tér, a volt kétemeletes börtönnel és helyőrségi szállásokkal. A felső várban található a várpalota, ahol a várparancsnok szállása, raktárak, cellák, műhelyek és lakoszobák helyezkedtek el. A felső szint déli részén pedig az egykori lakótorny, az Öregtorony romjai láthatóak a körbástya előtt.

többek között olyan státusfogylok raboskodtak, mint Kazinczy Ferenc, Versegly Ferenc, Franz Riedl – V. Ferdinánd király merénylője –, Alexander Ypsilanti herceg, a törökellenes görög szabadságharc későbbi vezetője és öccse.

Az 1848. március 15-i pesti forradalom híre a hónap végére ért el Bereg megyébe, és Munkácson azonnal megalakult két nemzetőr század.² Május 2-án az itteni 13 politikai foglyot³ kiszabadították és a börtönt ünnepélyesen megszüntnek nyilvánították. A foglyok az 1840-es galíciai pánszláv összeesküvés tagjai voltak, köztük a későbbi első aradi vértanú, az inkább gyanús pénzügyleteiről és Kossuth körüli legyeskedéséről, mintsem jó szervezőtevékenységéről elhíresült Ormai (Auffenberg) Norbert honvéd vadászrezredes⁴, munkácsi szabadulásokor rangja-fosztott hadnagy. A tavasz és a nyár folyamán folyamatosan folyt a nemzetőrség, majd júniustól a honvédek toborzása, szervezése és kiképzése. A honvédeket ekkor a 10., Debrecenben szerveződött zászlóaljba osztották be. A kiképzéskor a nemzetőrök és az oktatásukra rendelt – és ezért is utálkozva hozzálátó – Hartmann-sorgyalogok között rendszeresek voltak a véres verekedések. A nyár folyamán Galiciából többször érkeztek állomáshelyüket elhagyó katonai egységek a városba, így pl. a 10. Vilmos-huszárok egy százada, majd egy osztálya, november végén pedig egy csapat Coburg-huszár⁵. Szeptem-

² Az I. századot Ruzsák Lajos, később honvéd százados (Bona Gábornál Alajos: Bona 1988, 518.) és Freyseysen Gyula, később honvéd őrnagy (Bona 1987, 151. p.), a II. századot Nedecezy Ferenc, 1849-ben Munkács polgári biztosa vezette. A zsidókat, mint az országszerte általános volt, csak júliustól, a délvidéki polgárháború kiterjedése miatt vették be a nemzetőrségbe. (Lehoczky 1899, 27–28., 165–67. p. itt hozza a két század névsorát; Lehoczky 1907, 232–233. p. itt külön hozza a zsidó nemzetőrök névsorát.)

³ A foglyok a 31. Mazuchelli gyalogezred tisztjei voltak. Tizenketten közülük hazatértek, csak egy megzavarodott lengyel hadnagy maradt a várban december 4-ig. (Lehoczky 1899, 16–17. p.; Tabódy 86. p.)

⁴ Ormai (Auffenberg) Norbert (1813–1849) kiszabadulása után vadászszázados lett, decembertől őrnagyként, majd végül ezredesként négy honvéd vadászrezred szervezője, majd főfelügyelője, Kossuth karségéde és az I. vadászrezred parancsnoka volt. 1849. augusztus 22-én akasztották fel Aradon. Öccse, Auffenberg József szintén vele raboskodott az 1840-es szervezkedés miatt, de ő bátyjával ellentétben a császári seregben lett önkéntes, végül százados. (Bona 1987, 255–256. p., öccséről Bona 1988, 708. p.)

berben megalakult a 222 fős beregi önkéntes „század”⁶, majd kora ősszel újabb toborzás indult, most már a Munkács központtal felállítandó 21. honvédszászlóaljba, amely Bereg, Ung, Máramaros és Ugocsa vármegye területére terjedt ki.

Október elején a magyar politikai és katonai vezetésnek időközben az osztrák vezetéssel történt szakítása már Munkácson és környékén is erősen érződött. Elterjedt, hogy egy Galíciába tartó dzsizidásereg készül elfoglalni a várat, és a hét év óta várparancsnok Franz Laube cs. k. őrnagy elutasította, vagy legalábbis nem vette tudomásul az OHB október 8-i rendeletét a magyar zászló kitűzéséről és az OHB elismeréséről, igaz, az öt nappal azelőtti bécsi manifesztummal kapcsolatban sem foglalt állást. Időközben Ungvárról egy újabb század Hartmann-gyalogos érkezett Várpalánkára (a Hartmannok adták eddig is a vár és a város helyőrségét, két század volt a várban és Várpalánkán, két század Munkácson). Ezekre a lépésekre érthető módon növekedni kezdett a feszültség, az önkéntes beregi század, az újonc Munkács környéki nemzetőrök és honvédek a városba és a vár alá érkeztek, mire egy század sorkatona felhúzódtott a városból Várpalánkára, félve a magyar erők támadásától. A hó végére aztán megoldódni látszott a helyzet, mikor is az ungvári század Galíciába vonult, Laube őrnagy pedig megengedte, hogy október 22-én nemzetőrök szállják meg a külső várkapu környékét, akik kitűzték ott a magyar zászlót. Egy század Hartmann az őrnagy Podheringre küldött, akik aztán november elején szintén elvonultak Galíciába. Ugyanebben a hónapban a külső kapu nemzetőrsége is elvonult, párhuzamosan a maradék Hartmann-századokkal, amelyek biztosítékképpen munkácsi polgárokat vittek magukkal Galíciába.

⁵ Már május közepétől érkeztek egyénileg tisztek Galíciából és Csehországból. Az első Vilmos-század május 31-én, majd az ezred 2. őrnagy osztálya június 5-én érkezett meg Munkácsra (Lehoczky 1899, 24–25. p.), a 8. Coburg huszárezred egysége pedig november 27-én ért a városba. (Lehoczky 1899, 68. p.; Kedves 55. p.)

⁶ Ebbe a csapatba augusztustól folyt a toborzás, s teljes egészében Bereg vármegye szerelte fel őket. Parancsnokuk Freyseysen Gyula nemzetőr százados lett. A csapat Perczel Mór hadtestébe került, majd a Feldunai hadtestbe, és velük tették le a fegyvert Világosnál. (Lehoczky 1899, 34–36. p.)

⁷ November 13-án. (Lehoczky 1899, 65. p.) Kralovánszky László (?) „doktor és uradalmi hivatalnok”, nemzetőr százados, október 22-től helyettes várparancsnok, 1849. május közepétől hadbíró százados, majd munkácsi térparancsnok (Bona 1988, 346. p.; Tábódy 86–87. p.)

A császári helyőrségtől felszabadult várba Kralovánszky László⁷ százados vezetésével egy század nemzetőr vonult be és kitűzték a magyar zászlót. Kralovánszky a feszült két hónapban helyettes várparancsnok volt, Laube mellett a magyar egységek összekötője, majd munkácsi térparancsnok. A „rugalmasságáért” honvéd alezredesi címmel jutalmazott Laube már november végén leköszönt, de három tiszt bajtársával együtt havi zsold és lakás mellett a várban maradhatott. 1849 augusztusának végén mint az uralkodónak tett esküjéhez feltétlenül hű, és csak pillanatokra megtevedt császári tiszt jelentkezett a bevonuló orosz csapatoknál. A császári hadbíróság azonban nem hatódott meg ettől, s megfosztotta rangjától Laubét.

A várban maradt még 19 katonai és 21 polgári rab is, akiket a későbbi hónapok folyamán még továbbiak követtek. Az egykori birodalmi politikai börtön átalakult forradalmi börtönné. November közepén-végén hazaengedték a nemzetőröket, helyüket a 21. zászlóalj vette át, majd lefoglalták a teljes várbeli készletet. A frigyeshalvai vasgyárban és a kabolapolyáni vashámorban készített két vet- és 12 sugárágyút a bástyákra helyezték el, melynek tüzei helyi polgárok voltak. A határon Dobrojevic Jakab ruszin uradalmi főmérnök vezetésével erődítési munkálatokat végeztek, fából és földből őrhelyeket, mellvédeket, töltéseket, „laktanyákat”, ágyútelepeket állítanak fel a szorosokban, a hegyormokon, völgyekben és a kisebb hegyi falvakban.⁸ A hegyfokokon sajátságos „távirdákat” is készítettek, magas póznákra erősített szalmakötegeket gyújtottak meg veszély esetén. A határvédelmi feladatokat a 21. zászlóalj három, a 22. miskolci zászlóalj egy százada látta el nemzetőrök, vadászok, gerillák és 1849 elejétől lengyel lövészek segítségével.

1849 januárjában-februárjában Munkácson Ludwík Henryk Rembowski őrnagy⁹ – ismerőseinek és ellenfeleinek csak a „kis Napóleon” – galíciai menekült lengyelekből kiegészítette az egy századból álló Kárpáti

⁸ Alsóverecke, Pudpolóc (Vezérszállás), a Keleti-Beszkidék ormai, Bilaszovica, Felsőhrabonica (-gereben), a Rozgyila- és Pudkamény-szoros stb. (Llechoczky 1891, III. 645., 835., Llechoczky 1899, 75. p.)

⁹ Ludwík Henryk Rembowski (1817 – ?) 1848 novembertől honvéd őrnagy, számos légió- és szabadcsapat-szervező tisztársához hasonlóan gyanús pénzügyletek kísérték működését. Engedetlen, intrikus konjunkturalovag volt, és ebből fakadó botrányai mellett eltörpül credményes szervezőképessége. 1849. augusztus 15-én Ungvárnál Szelvan cári tábornok szétverte légióját, maga Rembowski később Szibériába került (Bona 1987, 281. p.; Kovács 155–164., 166., 169. p.)

Lengyel Lövészászlóalját¹⁰, melyet a határra osztottak be. Ekkoriban alakult meg itt a munkácsi gyalogos és lovas mozgó nemzetőrség is, Dercsényi István¹¹ földbirtokos pedig egy beregi önkéntes lovasszázadot állított fel, melyet a vereckei szoroshoz rendeltek. A vár Rákóczi-féle erődítéseit¹² megújították – már novemberben Rákóczi-térnek nevezték el a vár belső udvarát –, s a helyi lakosok segítségével újabb sáncokat is építettek. A határ túloldaláról, Krywkából a császári katonaság felfogadott lengyel és ruszin parasztokkal rendszeresen betört az országba, február közepétől a Barco-dandárba tartozó 4. Deutschmeister-ezred 1. zászlóaljával folytak határvillongások. A sorozatos betörések miatt Riczkó Lőrinc¹³ százados egy alkalommal két századdal átlépett a határon, lerombolta a cs.k. határállomást és kifosztott két ruszin falut, de válaszlépését hadbíróssággal fenyegette meg a magyar hadvezetés.

A legsúlyosabb eset március 26-án történt, amikor Klimecből két század Hartmann-gyalogos tört rá a verbiási uradalmi kocsmában mulatozó honvéd előőrsré¹⁴ – ötven 21. zászlóaljbeli honvédre –, és az egész

¹⁰ Az egy (!) századnyi „Kárpáti Lengyel Lövészászlóalj”-nak nevezett légiót Miskolcon és Munkácson szervezte meg Rembowski lengyelekből, szlovákokból, ruszinokból, és végig a kárpáti hegyekben, szorosoknál működött. 1849 nyarán a Kazinczy-hadosztályba kerültek, de felmondva az engedelmességet, augusztus közepén Észak-Erdélyből visszafordultak, s így érte őket az ungvári „katasztrófa”. (Kovács 155–164. p.)

¹¹ Dercsényi István (1815–1872) gazdálkodó földbirtokos, nemzetőr százados, egyben a beregi önkéntes csapat tagja, az általa februárban felállított lovas-önkéntesekkel a Vereckei-szoros után Kazinczy hadosztályába kerül, emigrál Törökországba, majd hazatérve haláláig újra gazdálkodó volt. (Bona 1988, 682. p.)

¹² A középvárban lévő épület, az egykori börtön keleti falán még mai is látható a felirat. (Tábódy 101. p.; Lehoczky 1891. III. 591. p.) A Rákóczi-féle erődítések az alsóvár árkait, sáncait jelentették, tehát magát az egész alsóvárat.

¹³ Riczkó Lőrinc (1814 – ?) ungvári nemzetőr, majd az 55. zászlóaljban honvédszázados, 1849 áprilisától az ungi önkéntes zászlóalj századparancsnoka. (Bona 1988, 505.) Ignác öccse mint honvéd ezredes, a besztercei katonai kerület parancsnokaként esett el Királynémetinél 1849. február 14-én (Bona 1987, 283. p.)

¹⁴ A kocsmában mulatozó, az őrzáratokra és -szemekre egyáltalán nem ügyelő tisztekre és az előőrsöt adó katonákra éjjel törtek rá az osztrákok a teljes meglepetés erejével. A kb. 50 fő közül mindenkit elfogtak, kivéve egy elesett honvédet, és a haslövéstől rövid idő alatt kiszenvedett Dobóztí főhadnagyot. Csak egy Hartmann-baka esett el az ellenség közül. (Lehoczky 1899, 88–90. p.; 1891. III. 789. p.) Az itt elfogott Guthy Antal hadnagy később, május legvégén kilencedmagával megszökött Ausztriából, s honvéd főhadnagy lett, újra a 21. zászlóaljban. (Bona 1998. I. 505. p.; Lehoczky 1899. 89. p.)

egységet foglyul ejtették, néhány halott, köztük a parancsnokló főhadnagy, Dobótzai Dániel¹⁵ kivételével. Bosszúból Bangya János¹⁶ őrnagy, a 35. zászlóalj parancsnoka, a későbbi törökországi osztrák rendőrspicli Dercsényi Istvánnal megtámadta és Klimecbe űzte vissza a két századot, majd betörve Galíciába kifosztotta Krywka falut. E cselekedetéért hasonló dorgálásban lett része, mint Riczkó századosnak. Április közepén az Északkelet-Magyarországon lévő csapatok vezetése is megváltozott, Zemplén, Ung és Bereg megyékben Lázár Vilmos¹⁷ őrnagy, Máramaros, Ugocsa és Szatmár megyékben Zurits Ferenc¹⁸ őrnagy lett a véderő, 1-1 dandár parancsnoka. Később ezek alkották a IX. hadtest magvát.

A legjelentősebb hadi esemény április végén történt Munkácsnál. Április 19-én a kb. 3600 fős, br. Josef von Barco tábornok vezette dandár¹⁹ átlépte a határt és három oszlopban megindult Munkács felé. A határőrző magyar csapatok Bangya őrnagy vezetésével gyenge ellenállás közben lerontották a hidakat, utakat, eltorlaszolták a szorosokat, és a vár alá

¹⁵ Dobótzai (nem Dobozy, ahogy pl. Lehoczky Tivadar történetíró használta munkáiban) Dániel (1811/12–1849) hivatalnok a Heves megyei Tisza-szabályozásnál, 1848 szeptember végétől főhadnagy a 21. zászlóaljban. Dobótzit elesett honvéd bajtársa mellé temették el az alsóvercekei görög katolikus temetőben. (Bona 1998. I. 320. p.; Lehoczky 1899, 89. p.)

¹⁶ Március 28-án és 29-én. (Lehoczky 1899, 90. p.) Ilosvai Bangya János (1817–1868) bécsi, majd pozsonyi újságíró és szerkesztő német lapoknál, 1848 szeptemberétől honvéd százados, majd a 35. zászlóalj őrnagyparancsnoka, 1849 júniusától tábori térparancsnok a Kazinczy-hadosztályban, végül Komáromban ezredesként a katonai rendőrség parancsnoka. A törökországi emigrációban az osztrák, a porosz és a francia titkosrendőrség ügynöke lett, végül konstantinápolyi rendőrfőnökként halt meg. (Bona 1987, 98–99. p.)

¹⁷ Lázár Vilmos (1815–1849) vasúti főpénztárosként lesz honvéd főhadnagy, 1849 elejétől utászőrnagy, április végétől dandár-, majd hadosztályparancsnok, július végétől al-, majd ezredesként a IX. hadtest vezetője, augusztus 19-én kapitulál Lugosnál. Október 6-án Aradon végzik ki. (Bona 1987, 218–219. p.)

¹⁸ Zurits Ferenc (1812 – ?) kilépett cs. k. főhadnagy, 1848 decemberben már nemzetőr őrnagy, a debreceni önkéntesek, a „veresszallagosok” parancsnoka, 1849-ben alezredes, dandár-, majd „hadosztályparancsnok” Kazinczy hadosztályában (Bona 1987, 344. p.)

¹⁹ Joseph (José Giuseppe) von Barco (1795–1861) spanyol eredetű, honosított katonabárá, cs. k. vezérőrnagyként dandárparancsnok, 1849 után a josephstadti várbörtön helyettes parancsnoka. A Barco-dandár három zászlóaljból, két osztály szvalizérből és egy 3 és 6 fontos vegyesütegből állt.

vonultak vissza. Martiny Frigyes őrnagy²⁰, a 21. zászlóalj parancsnoka – később alezredesként hadosztályparancsnok – itt elhatározta, hogy a Munkácsal szemközti, a Latorca folyó bal partján fekvő Podheringnél (Őrhegyalja) felveszi a harcot a előrenyomuló osztrákokkal. A vele egyet nem értő Bangya Beregszász felé vonult el, ellenben onnan Mandits Pál²¹ vadászszázados vadászokkal és két 3 fontos ágyúval sietett a betörés hírére Munkácsra április 21-én. Április 22-én a folyó hídját leszedték, a hídfőnél és az itteni kocsmánál torlaszt emeltek, a falu feletti Szarka-hegyen, ahol a reformkorban a munkácsi értelmiség lövöldéje állt, ágyútelepet készítettek két hatfontos ágyúnak, melyeket a vár parancsnoka, Mezősy Pál²² őrnagy küldött Andrejkovics Endre²³ harmadéves görög katolikus kispap, tüzemester vezetésével. Podhering északkeleti részén a két 3 fontos ágyút helyezték el Simig Rezső tüzemester parancsnoksága alatt, a földtöltések mögött pedig nemzetőrök, két század 21. és egy század 35. zászlóaljbeli honvéd telepedett le. Reggelre ért oda Barco, de Andrejkovics és Simig pontos lövéseikkel azonnal leszereltek két tarackot, s folyamatosan megakadályozták az átkelési kísérleteket (a két tüzemester ezért később hadnagyi rangot kapott). Barco végül súlyos veszteségekkel kénytelen volt Galíciába visszahúzódní abban a hiszemben, hogy a magyaroknak hatalmas tartalékaik vannak még Munkácsnál. 23-án végig üldözték az osztrákokat – többek között az első újonnan szervezett Nádor huszárszázad –, akik több foglyot is veszítettek és számos halálosan megsebesült katonát voltak

²⁰ Martiny(i) Frigyes (1801–1868) cs. k. főhadnagy, 1848. november végétől őrnagyként a 21. zászlóalj parancsnoka, 1849 nyarán alezredesként hadosztályparancsnok, 12 év várfogságot kap. (Bona 1987, 230. p.)

²¹ Militicsi Mandits (majd Mandics) Pál (1813–1893) földbérld, a Józef Woroniccki – Mieczyslaw Woroniccki mártír alezredes unokabátyja – szervezte máramarosi vadászcsapat századosa, majd a szabadságharc végére egy vadászosztály parancsnoka. (Bona 1988, 387. p.)

²² Vértesi Mezősy Pál (1801–?) hivatalnok, 1848-ban nemzetőr, majd honvéd százados, 1849. január 15-től a munkácsi vár parancsnoka, június közepétől már őrnagyként, 18 évi várfogságra ítélik. (Bona 1987, 238–39. p.)

²³ Andrejkovics (1849-ben Andori) Endre (András) (1824–1897) harmadéves görög katolikus teológusként lett tüzér, 1849 januárjától a munkácsi vártüzérségben szolgál, tüzemester Podheringnél, május közepétől hadnagy, végül ütegparancsnok a Kazinczy-hadosztályban, 1849 után állami mérnök Ung megyében. (Bona 1998. I. 37.; 1848–49. Történelmi Lapok 1897/3.) Podheringi bajtársa, Simig Rezső a szabadságharc után a kalocsai érsekségi uradalom gazdatisztje lett, és Kalocsán is halt meg.

kénytelenek hátrahagyni. A honvédek csak kilenc halottat és két sebesültet veszítettek, míg az ellenség 27 halottat – köztük a 4. Hoch- und Deutschmeister ezred parancsnokát, gr. W. von Bubna ezredest, gr. Franz Bubna svalizsérőrnagyot és Cordier őrnagyot –, 46 sebesültet, köztük két századost, két őrnagyot, és két ezredest.²⁴

Májustól június végéig újabb újoncozás folyt Bereg megyében, a szorosokat, völgyeket Dobrojevics és Vehle Károly²⁵ százados, várerődítési igazgató újból eltorlaszolta a határon kívül gyülekező orosz csapatok elől, megerősítették a határőrcsapatokat, és egészen a kapitulációig erősítették a várat, új barakkokat emeltek a sáncokban a legénységnek. Még márciusban egy asztalos „ezermesternek” megengedték, hogy egy saját tervezésű golyószórót készítsen el a várbeli puskaművesnél, de ez az önjelölt feltaláló nagy kocsmá- és egyéb adósságokat hátrahagyva megszökött egy hónapi semmittevés után²⁶.

Március 15-én az egykori lakótorony romjain, a körbástya előtt ültették el a Szabadság-hársfát a forradalom egyéves évfordulójának emlékéül.²⁷ Ekkoriban terjedt el az a hír is, hogy Petőfit fogják kinevezni a vár parancsnokává. Június elejétől egy gyalogos hadosztály szervezését

²⁴ A csatáról lásd bővebben, illetve adalékokat: Lehoczky 1899, 93–105. p., Lehoczky 1891. III., 366., 657. p.; Tabódy 87–88. p.; Kedves 59. p.; 1848–49. Történelmi Lapok 1896/10–11. p., 1896/14. p., 1897/3. p.; Ludovika Akadémia Közlönye XII. Csicsery Zsigmond cikke.

Földy 99. p.: Az Olmützben raboskodó Rapaics Dániel volt honvéd ezredes, aki 1849-ben a máramarosi lőszergyártás vezetője, felügyelője és előtte a 22. miskolci zászlóalj parancsnoka volt, egyszer az akkori helyettes várparancsnokot, Barco tábornokot úgy emlékeztette a podheringi vereségre, hogy ő – ti. Barco – volt az, akit úgy megverték, „...hogyan Galíciába vitte az irháját.”

²⁵ Dobrojevics Jakab (1804–1879) 1849 nyarán vezérkari százados lesz a Kazinczy-hadosztályban, majd mérnökként hal meg. (Bona 1988, 176. p.)

Vehle/Wehle Károly (1818 – ?) vasúti kalauz Pesten, 1848 novemberének végétől utászfőhadnagy, majd 1849. január közepétől a munkácsi vár erődítési igazgatója, februártól százados, végül nyáron egy paksi Duna-híd építését vezeti, az USA-ba emigrálva építész lett. (Bona 1988, 638. p.)

²⁶ Érdekeség, hogy a vár akkori főszámvevő, majd mérnökkari századosa, Kosztká Károly (1814–1887), a szabadságharc után mérnökként ténylegesen kifejlesztett egy golyószórót, de a cs. k. hadvezetés elutasította azt, mondván, hogy még kidolgozatlan a fegyver.

végezte itt Kazinczy Lajos²⁸ ezredes, aki elkeseredve írt Görgeynek a lakosság közömbösségéről, a kevés fegyverről és újoncokról.²⁹ Július 2-án megjelent az első kozák járőr Verecke faluban és ettől fogva rendszeressé váltak az orosz betörések, portyák. A Kazinczy-hadosztály – vagy, ahogy parancsnoka nevezte, a XI. „hadtest”, mely két gyalogos és egy lovas „hadosztályból”, ténylegesen dandárnyi egységekből állt – július közepétől a vár alatt táborozott a sáncok közti mezőn, s csak augusztus 6-án vonult el Erdélyen át Arad felé. A várban 32 tiszt és 1329 honvéd maradt a 21. és 91. zászlóaljból, gerillákból, tüzérekből, utászokból és egy osztály német légiósból. Július végén Franz Amann³⁰ őrnagy a 21. zászlóaljjal és Dercsényi István századával újra betört Galíciába, majd Rembowski és a honvédek folytattak portyákat a hegyekben az oroszok ellen augusztus közepéig. Augusztus elsejétől Eötvös Tamás³¹ beregi és ungi kormánybiztos a munkácsi és ungvári sóhiyatalokban tárolt Kossuth-bankók által fedezett szükségpénzek kiadására is kényszerült.

²⁷ Az 1688-ban épült Lórántffy csonka- vagy Öregtorony romjain, illetve köröndjén, a körbástya előtt ültették el a még ma is látható ún. Szabadság-hársfát. Más források szerint azonban ezt már 1848. május elején megtették a börtön felszámolásakor. A forradalom egyéves évfordulóját a korban szokatlan ökomenikus istentisztelettel ünnepelték meg a várban Chriszt Ferenc római katolikus várkaplán és a munkácsi görög katolikus, illetve református lelkészek segítségével, míg a városban polgári ünnepély zajlott le. (Lehoczky 1899, 85. p.; Karázi 29., 50. p.; Lehoczky 1891. III. 532. p.)

²⁸ Kazinci Kazinczy Lajos (1820–1849) kilépett cs. k. főhadnagy, 1848 végén őrnagyként a 2. és 3. utászzászlóalj szervezője, 1849 elejétől alezredesként dandárparancsnok, majd hadosztályparancsnok, végül ezredes, június 2-tól az Ung, Ugocsa, Bereg, Mára-maros megyékben lévő csapatok főparancsnoka (tartalék hadosztály), augusztus 24-én teszi le a fegyvert Zsibónál. Október 20-án Aradon kivégzik. (Bona 1987, 190–191. p.; Pásztor 66–84. p. Kazinczy Munkácson.)

²⁹ Levelét Görgeyhez lásd Görgey 1888, II. 38–39. p.

³⁰ Franz Amann (1797 – ?) cs. k. főhadnagy a munkácsi helyőrségben, 1848. szeptember végétől a 21. zászlóalj századosa, 1849 nyarán őrnagy-parancsnoka, Zsibónál kapitulál Kazinczyval, 16 évi várfogságot kap. Podheringi szereplésének megítélése nem egységes. (Bona 1987, 90. p.; Lehoczky 1899, 99. p.)

³¹ Vásárosnaményi Eötvös Tamás (1800–1867) Bereg megye ellenzéki alispánja, a nemzetőrség parancsnoka megyéjében, 1848. novembertől 1849. januárig Munkács ideiglenes várparancsnoka, február elejétől az ungi nemzetőrség parancsnoka, Bereg és Ung megye kormánybiztos, beregi főispán, hat évi várfogságot kap, munkácsi képviselő 1861-ben és 1867-ben. (Bona 1987, 347. p.)

A szükségpénz kiadásának okát és képét lásd: Lehoczky 1899, 131–132. p.

Augusztus 19-én Beregszász felől Anton Mihajlovics Karlovics³² altábornagy kb. 15 ezer fővel, az általa vezetett 4. gyalogoshadosztály 2. dandárából kiemelt zászlóaljakkal, századokkal és egy üteggel érkezett meg a vár alá abban a hiszemben, hogy a várat 12 ezer ember védi. A nagylyuckai uradalmi majorba beköltözött altábornagy feladata az volt, hogy Debrecenből foglalja el Beregszászt, majd onnan zárja körbe Munkácsot és vegye be, végül vonuljon be Kassára. A vár feladását követelő orosz parlamentereket visszautasították azzal, hogy nem ismerik el valóságnak Görgeynek Kazinczyhoz írt, a kapitulációra felszólító levelét, mindhalálig védekeznek és fel is robbantják a várat, ha szükséges. Augusztus 20-án az orosz parancsnok beleegyezésével három tiszt indult Görgeyhez Kralovánszky László vezetésével, hogy híreket szerezzenek. A küldöttség Görgey Mezősý őrnagynak írt augusztus 24-i levelével tért vissza, amelyben értesíti a fegyverletételtől és szintúgy erre hívja fel. Ennek megfelelően augusztus 25-én Nagylyuckán rögzítették a kapituláció feltételeit, amelyszabad elvonulást és vagyonsbiztonságot ígért. Másnap aláírták az okmányt és délután a felsőudvarban a helyőrség letette a fegyvert, átadott 26 ágyút, 600 lőfegyvert, 12 ezer töltényt és egy havi élelmiszert. Zeneszó mellett a Kasimirski őrnagy vezette vadászzászlóalj vonult be a honvédek helyére, és vette át ideiglenesen a vár helyőrségét. A vár kulcsait Karlovics Szentpétervárra küldte, ahol a Nyevszki téren álló kazanyi templomban helyezték el.

Az altábornagy a fegyverletételt követően közölte a tisztekkel, hogy ők is hadifoglyok, ellentétben a kapitulációs feltételekkel. A tiszteket a munkácsi Schönborn-kastélyban, míg a legénységet a nagylyuckai majorsági udvar kukoricagóréiban helyezték el, ahonnan Kassára vitték besorozni őket. A cári és császári szövetségesek megállapodásának megfelelően augusztus 27-én egy osztrák zászlóalj érkezett Munkácsra Schwandtner őrnagy alezredes vezetésével, aki a várat, míg Lacroix százados a városi helyőrséget vette át. Augusztusban és szeptemberben az oroszok legna-

³² Anton Mihajlovics Karlovics (1785 – ?) a 4. gyaloghadosztály parancsnokló altábornagya, később gyalogsági tábornok (Katona–Rosonczy 1988, 889. p.)

gyobb magyarországi ellenségének, „Kolera tábornoknak” 229 fő esett áldozatul, köztük a toboldzki gyalogezred parancsnoka is.³²

A várat ezután az osztrák hatóságok néhány évig újra politikai foglyokkal népesítették be, politikusokkal, katonákkal, egyszerű polgárokkal és minden féle rebellis, gyanús elemmel. A munkácsi vár még börtönnek sem volt nagy, az 1850-es évek elején „csak” 80-90 foglyot őriztek itt átlagosan.³³ 1855-ben végül helyreállították, új épületeket is emeltek, és egészen 1856-tól 1896 végéig polgári börtönként funkcionált köztörvényesek számára.

A munkácsi vár az egész szabadságharc folyamán csak kis jelentőségű birt az országos eseményekhez mérve. Az itt csordogáló egyszerű életet csak ritkán szakították meg tényleg jelentős hadi események. A hadiszerek, élelmiszer, ruházat és egyébek tárolásán, a környékbeli újoncok „begyűjtésén” és részleges kiképzésén túl a vár és őrségének legfontosabb feladata az északkeleti országhatár és a kárpátjai hágóknak a védelme volt. Ezt a feladatot, lehetőségeihez mérten, kiválóan meg is oldotta.

³² A kapituláció pontosabb leírását, illetve adalékokat lásd Karázi 50. p.; Tabódy 88–89. p.; Lehoczky 1899, 133–138. p.; História, 1982/4. sz. 14–15. p.; Váradi–Sternberg 186–190. p.

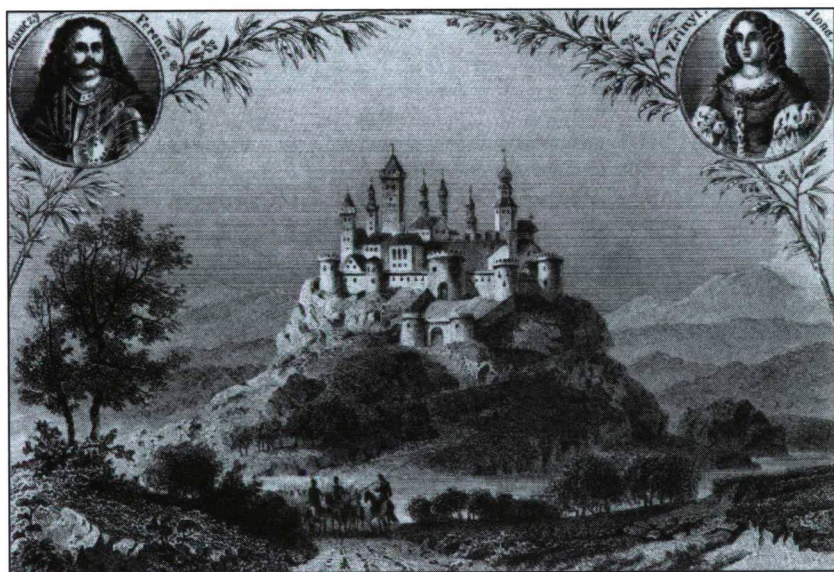
Oroszok a várról és elfoglalásáról: Katona–Rosonczy 208., 324., 332–333., 361., 812. p. A kolera áldozatairól lásd Lehoczky 1899, 139. p.; Pesti Hírlap, 1893. VII. 16. 4–6. p.; 1908. IV. 17. Az ezredparancsnok Nyikolajevics Pallitzin (Palcön) Palczen ezredes hamvait, aki 1849. augusztus 28-án halt meg, 1893. július 15-én a család kérésére exhumálták a munkácsi görög katolikus temetőben. Báméskodó tömeg és katonai sorfal közt vitték az állomásra sírja eredeti vaskeresztjével együtt, ahonnan a vonat Oroszországba szállította a hamvakat, a családi sírboltba. Ennek emlékére délután díszszéket is tartottak Munkácson.

³⁴ Az 1850-es években itt raboskodó – magyar, német, cseh és olasz – politikai foglyok közül 66 nevet sorol fel Lacsny Vince cikke: Hazánk 's a Külföld 1870. IV. 7.; de közül egy névsort Lehoczky is 1907-es könyve 272–275. oldalán.

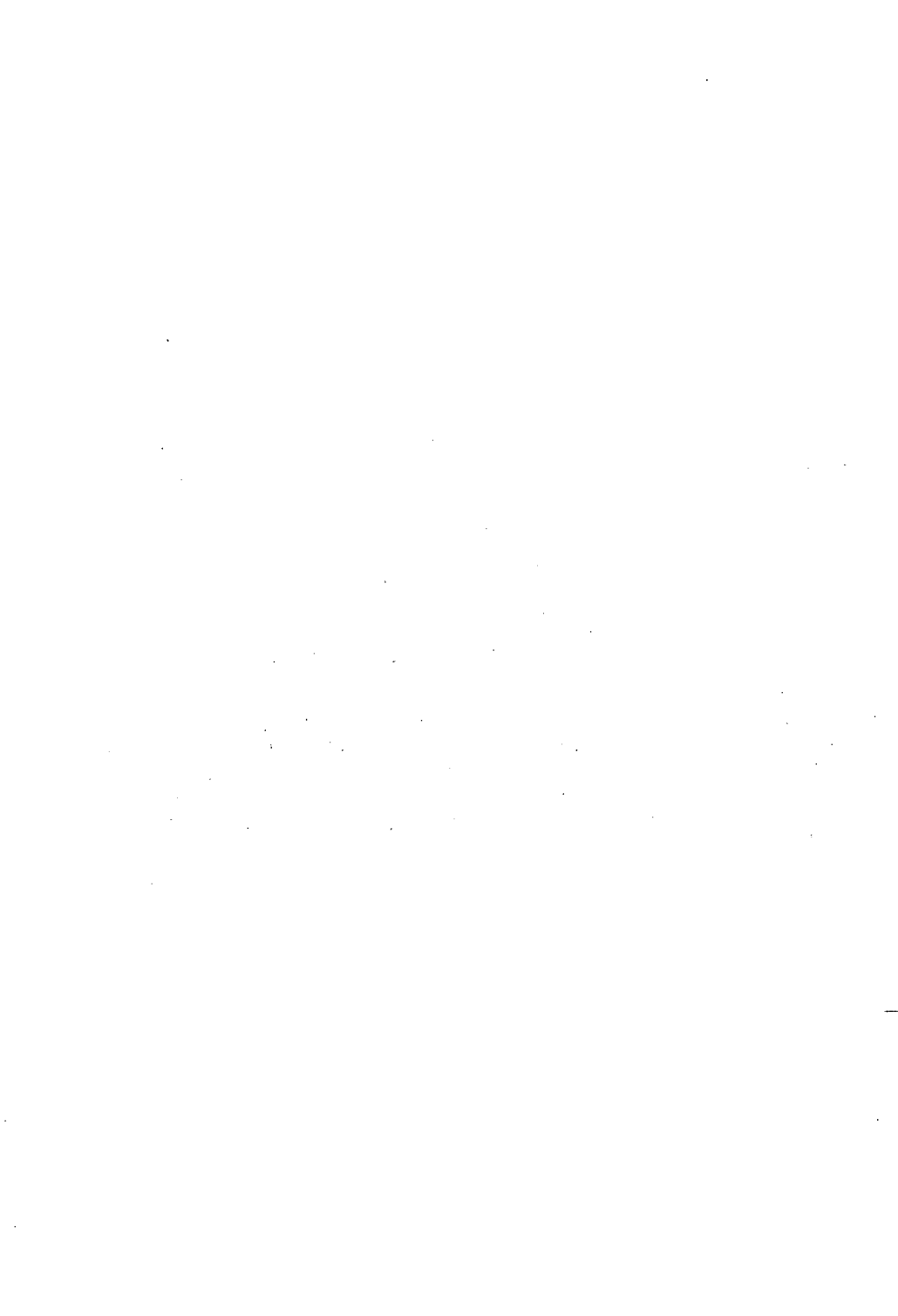
Felhasznált irodalom

- BONA 1987 Bona Gábor: *Tábornokok és törzstisztek a szabadságharcban, 1848–49.* Bp., 1987, 426 p.
- BONA 1988 Bona Gábor: *Kossuth Lajos kapitányai.* Bp., 1988, 781 p.
- BONA 1998 I. Bona Gábor: *Hadnagyok és főhadnagyok az 1848/49. évi szabadságharcban.* I. köt. Bp., 1998, 531 p.
- DESCHMANN ALAJOS: *Kárpátalja műemlékei.* Bp., 1990.
- FÖLDY Földy János: *Világostól Josephstadig, 1849–56.* Bp., 1939, 323 p.
- GÖRGEY 1888 II. Görgey István: *1848 és 1849-ből.* II. köt. Bp., 1888.
- HERMANN RÓBERT (szerk.): *Az 1848–49. évi forradalom és szabadságharc története.* Bp., 1996, 463 p.
- KATONA-ROSONCZY Katona Tamás – Rosonczy Ildikó (szerk.): *A magyarországi hadjárat, 1849.* Bp., 1988, 948 p.
- Kazinczy Lajos honvéd tábornok élete. Közreadta Bicskei Bálint. In Katona Tamás (szerk.): *Az aradi vértanúk.* 2. köt. Bp., 1979, 399 p.
- KARÁSZI Karászi Miklós (összeáll.): *A munkácsi vár története.* Munkács, é. n. [1940 körül], 58 p.
- KEDVES Kedves Gyula: *A szabadságharc hadserege.* 1. köt. A lovasság. Bp., 1992, 63 p.
- Kossuth Lajos összes munkái.* XII. köt. S. a. r.: Sinkovics István. Bp., 1957.
- Kossuth Lajos összes munkái.* XIII–XIV. köt. S. a. r.: Barta István. Bp., 1952.
- Kossuth Lajos összes munkái.* XV. köt. S. a. r.: Barta István. Bp., 1955.
- KOVÁCS Kovács István: *A légió.* Bp., 1989, 341 p.
- LACSNY VINCE: A munkácsi állambörtön krónikája. In *Hazánk 's a Külföld.* 1870. IV. 7. (VI. évf./14.), 221–221. p.
- Lázár Vilmos 1849-i honvéd ezredes aradi várfogságában kivégeztetése előtt írt emlékirata. In Katona Tamás (szerk.): *Az aradi vértanúk.* 1. köt. Bp., 1979, 404. p.
- LEHOCZKY 1891. III. Lehoczky Tivadar: *Beregvármegye monographiája.* III. köt. Ungvár, 1891, 860 p.
- LEHOCZKY 1899 Lehoczky Tivadar: *Beregmege és a munkácsi vár 1848–49-ben.* Munkács, 1899, 191 p.
- LEHOCZKY 1907 Lehoczky Tivadar: *Munkács város új monografiája.* Munkács, 1907, 335 p.

- LELKES GYÖRGY (szerk.): *Magyar helységnév-azonosító szótár*. Bp., 1992, 628 p.
- MATOLAI ETELE: *Visszaemlékezéseim honvéd életemre...* Sátoraljaújhely, 1883.
- PÁSZTOR EMIL: *A tizenötödik vértanú*. Bp., 1979, 194 p.
Pesti Hírlap, 1908. IV. 17. (XXX. évf./94.)
- TABÓDY Tabódy József: *Munkács múltja és jelene Magyarország történetében*. Bp., 1860, 169 p.
1848–49. Történeti Lapok. 1896/10–11. sz. 96–98. p.; 14. sz. 123–124. p. (Podhering); 1897/3. sz. 30. p. (Andrejkovics Endre).
- VÁRADI-STERNBERG JÁNOS: Munkács kapitulációja 1849-ben. In *História*, 1982/4. sz. 14–15. p.
- VÁRADI-STERNBERG JÁNOS: „A várat utolsó csepp vérig védendjük”. A munkácsi vár 1849-ben. In *Századok öröksége*. Bp.–Uzsgorod, 1981, 371. p.
- V. S.: Pallitzin ezredes és az orosz sereg Munkács alatt. In *Pesti Hírlap*, 1893. VII. 16. (XV. évf./194. sz.), 4–6. p.

Munkács vára
Rohbock Lajos litográfiája, 1860

Tartalom

Előszó (<i>Hermann Róbert</i>)	5
<i>Marjanucz László</i> : Rendszerváltás Szegeden 1848 tavaszán	7
<i>Zakar Péter</i> : Isten, haza, szabadság	
Szabó Richárd kiskundorozsmai segédlelkész 1848–49-ben	19
<i>Kiss Gábor Ferenc</i> : A 33. honvédszászlóalj szervezése és felállítása	33
<i>Bíró Csaba</i> : Vérengzés Szőregen és Szegeden	51
<i>Tóth K. József</i> : A magyarországi örmények és az 1848–49-es események	63
<i>Magyar Sándor</i> : Román nemzetiségű katonák a szabadságharc honvédhadseregében	77
<i>Nagy Tamás</i> : A magyar vasútügy az 1848–49. évi forradalom és szabadságharc idején	87
<i>Koteczki István</i> : A katolikus autonómiamozgalom győri vonatkozásai 1848-ban	103
<i>Petheő Attila</i> : Az 1849. augusztus 3-i komáromi kitörés története	111
<i>Nyéki Tamás</i> : A munkácsi vár 1848–49-ben	125

Kötetünk szerzői

Marjanucz László

tanszékvezető egyetemi docens (JATE BTK),

Zakar Péter

főiskolai adjunktus (JGYTF),

Kiss Gábor Ferenc

tanár, főiskolai és egyetemi hallgató (JGYTF – JATE BTK),

Bíró Csaba

tanár (Szeged),

Tóth K. József

egyetemi hallgató (JATE BTK),

Magyar Sándor

egyetemi hallgató (JATE BTK),

Nagy Tamás

középiskolai tanár (Tatabánya),

Koteczki István

főiskolai hallgató (JGYTF),

Petheő Attila

főiskolai hallgató (JGYTF),

Nyéki Tamás

egyetemi hallgató (JATE BTK).

A Belvedere Meridionale Kiskönyvtár sorozatban eddig megjelent kiadványok

1. Annus Gábor–Szegefű László (szerk.): *Mátyás király emlékére. Halálának 500. évfordulóján.* Szeged, 1990.
2. Annus Gábor–Szegefű László (szerk.): *Széchenyi István. Emlékkülés születésének 200. évfordulóján (1991. október 16.).* Szeged, 1991.
3. Annus Gábor–Szegefű László (szerk.): *Emléklapok történelmünk utolsó fél századáról (1991–1992).* Szeged, 1992.
4. Annus Gábor–Szegefű László (szerk.): *A tatárok kivonulásának 750. évfordulója (1992. április 27.).* Szeged, 1992.
5. Nagy Tamás (szerk.): *Kossuth Lajos születésének 190. évfordulója (1992. november 25.).* Szeged, 1995. A Belvedere Meridionale VII. évf. 1–2. sz. mellékleteként.
6. Jancsák Csaba–Nagy Tamás–Szegefű László (szerk.): *A tanítványait szerető, tisztelő, megbecsülő ember. Emlékkülés Eperjessy Kálmán születésének centenáriumán a Juhász Gyula Tanárképző Főiskola Történettudományi Tanszékén.* Szeged, 1995.
7. Szegefű László–Nagy Tamás (szerk.): *„Nem búcsúzom...” Emlékkönyv Benda Kálmán tiszteletére.* Szeged, 1993.
8. Jancsák Csaba–Nagy Tamás–Zakar Péter (szerk.): *Kossuth Lajos halálának 100. évfordulója. Emlékkülés a JGYTF Történettudományi Tanszékén (1994. március 28.).* Szeged, 1995.
9. Jancsák Csaba–Kósa Kinga–Nagy Tamás–Nyulassy Ágnes (szerk.): *Honfoglalási emléknapok.* Szeged, 1996¹, 1997².
10. Szegefű László: *Ősi szellemi örökségünk. I. köt. (Gondolatok az ősi magyar hitvilágról).* Szeged, 1996.
11. Döbör András–Jancsák Csaba–Kiss Gábor Ferenc–Nagy Tamás–Szegefű László (szerk.): *Szent Gellért vértanúságának 950. évfordulóján. Konferencia a Szegedi Hittudományi Főiskolán és a JGYTF Történettudományi Tanszékén. 1996. szeptember 19–20.* Szeged, 1998.

A megjelent kötetek korlátozott példányszámban megrendelhetők
a szerkesztőség címén:

BELVEDERE
MERIDIONALE

6725 Szeged, Hattyas sor 10.

Tel.: (62) 456-090

E-mail: belvedere@jgytf.u-szeged.hu

402

XA 102 #02

Kiadja a Belvedere Meridionale ❖
Felelős kiadó Szegfű László ❖
Műszaki szerkesztő Zékány Edmund Pszh. ❖
Borítóterv Majzik Andrea ❖
A nyomdai kivitelezés a Bába és Társai Kft. munkája
Tel.: (62) 464-015 ❖
Megjelent Szegeden, 1999-ben,
1000 példányban, 9 (A/5) ív terjedelemben ❖
Betűtípus Casablanca ❖
ISBN 963 03 6685 1 ❖
ISSN 1217-3495 ❖